

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest

Domagoj Čičko

SOCIOEKONOMSKI RAZVOJ TRGOVIŠTA KRAPINA U 17. STOLJEĆU

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Hrvoje Petrić

Zagreb, rujan 2017.

Sadržaj

1. UVOD	5
1.1. Historijske discipline i metodologija.....	6
1.1.1. Grad – definicija i funkcije.....	9
1.2. Izvori i literatura.....	18
2. OKOLIŠ KAO UVJET – OGRANIČENJA I MOGUĆNOSTI.....	20
2.1. Fortifikacije – sigurnost ili opasnost	21
3. NESIGURNE BROJKE – DEMOGRAFSKA SLIKA	22
3.1. Migracijska kretanja	24
4. IZMEĐU OBIČAJA I ZAKONA - UPRAVA I SUDSTVO	26
4.1. Odrednice pravnog položaja gradskih naselja.....	26
4.2. Pravni položaj trgovišta Krapina do 17. stoljeća.....	29
4.3. Upravna struktura.....	32
4.4. Pravno-administrativne prakse	33
4.5. Formiranje oligarhije	38
4.6. Pravna terminologija	41
5. IZMEĐU SELA I GRADA – EKONOMSKI RAZVOJ.....	47
5.1. Makroekonomski tokovi.....	47
5.2. Regionalna slika	50
5.2.1. Ugarska.....	50
5.2.2. Slovensko područje	51
5.2.3. Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo	52
5.3. Ekonomski razvoj trgovišta Krapina u 17. stoljeću.....	54
5.3.1. Prometni položaj.....	54
5.3.2. Trgovina i sajmovi.....	55
5.3.3. Obrt.....	62
5.3.4. Poljoprivreda	63
5.3.5. Financije	64
5.3.6. Radne obveze	66
6. NEVIDLJIVE STRUKTURE – DRUŠTVENA DINAMIKA, DISCIPLINA, IDENTITETI.....	69
6.1. Sukobi i kršenja normi	69
6.2. Obiteljske strukture	73
6.3. Teorija socijalnog discipliniranja kao objasnidbena paradigma – da ili ne?	74
6.4. Kolektivni identiteti.....	79

7. KULTURNI HORIZONTI – VJERSKI ŽIVOT I ŠKOLSTVO	85
8. ZAKLJUČAK	86
9. SAŽETAK.....	91
10. PRILOZI.....	93
11. BIBLIOGRAFIJA	106

POPIS KRATICA

HDA – Hrvatski državni arhiv

NAZ – Nadbiskupijski arhiv Zagreb

NSK – Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu

ZHS – Zaključci Hrvatskog sabora

1. UVOD

Trgovište Krapina imalo je važnu ulogu u urbanoj mreži Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva u 17. st. Uslijed osmanskih ratova, koji su smanjili teritorij, pa tako i broj gradova u Kraljevstvu, ono je dobilo na značenju upravo početkom ranog novog vijeka, posebice s obzirom na jače gospodarsko orijentiranje prema zapadu i austrijskim nasljednim pokrajinama. U takvim okolnostima do punog je izražaja došao pogranični položaj Krapine na granici dvaju političkih sustava – zemalja krune sv. Stjepana i Svetog Rimskog Carstva, što je u kombinaciji sa smještajem na pravcu trgovine od Zagreba prema Štajerskoj uvjetovalo cjelokupni razvoj trgovišta. Promijenjene političko-ekonomske okolnosti, koje su doprinijele porastu značenja Krapine u urbanoj mreži šireg područja, čineći Krapinu važnim gradskim naseljem u 17. st., nameću potrebu sustavnog istraživanja tog trgovišta, ne samo iz perspektive lokalne povijesti, već i ekonomske i socijalne povijesti Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva u cjelini, kao i urbane mreže šireg područja.

U radu se polazi od hipoteze da se Krapina svakako može ubrojiti u kategoriju gradskih naselja, iako nije posjedovala neke elemente, koji su prema određenim autorima nužni u definiranju nekog naselja gradskim. Stoga je cilj ovog rada, kao što mu i sam naslov govori, istražiti socioekonomski razvoj trgovišta Krapina u 17. st. i pokazati koji su elementi urbanosti, odnosno ruralnosti bili prisutni u trgovištu. Pri tome se Krapinu promatra kao svojevrsni „case study“ malog pograničnog grada u sklopu regije Srednjoistočne Europe te se nastoji istražiti uklopljenost krapinskog slučaja u regionalne, pa i općeeuropske socioekonomske razvojne tendencije. Konkretno, to postavlja zadatak istraživanja gospodarskog razvoja trgovišta u 17. st., s naročitim osvrtom na sajamsku trgovinu i ulogu sajмова u cjelokupnom urbanom razvoju trgovišta. Nadalje, posebna pažnja poklonjena je ulozi poljoprivrede u gospodarstvu trgovišta, a što je i u uskoj vezi sa pitanjem sajмова, s obzirom na dominaciju poljoprivrednih proizvoda na njima. Drugi istraživački fokus usredotočen je na socijalne strukture – identitete, oligarhije, sukobe i disciplinu, pri čemu se nastoje istražiti procesi formiranja oligarhije te mehanizmi regulacije sukoba i kršenja normi, kao i ocrtati osnovne obrise urbanih identiteta. Kao treće istraživačko pitanje postavlja se pravni položaj Krapine kao trgovišta, s fokusom na njegovu ulogu u socioekonomskom razvoju. Pri tome treba ukazati na pravni sukob s vlastelinstvom oko statusa trgovišta i njegovih stanovnika, čije okončanje valja promatrati u korelaciji s ekonomskim razvojem.

Navedena se istraživačka pitanja nastojalo uklopiti u širi kontekst (ponekad i europski) te istražiti na koji se način socioekonomski makroprocesi prelamaju na mikrorazini krapinskog slučaja. Naime, time se želi ukazati na neodvojivost procesa prisutnih u Krapini od tokova na širem području, kao i na potrebu kontekstualizacije istraživanja.

1.1. Historijske discipline i metodologija

Problematika kojom se ovaj rad bavi pripada blisko povezanim subdisciplinama ekonomske i socijalne povijesti. *Gospodarska povijest i povijest društva zapravo su dva potpodručja povijesnog istraživanja, no zbog metodičko-sadržajnih kao i historijsko-istraživačkih razloga obično se navode u uskoj vezi.*¹ Ekonomska povijest usredotočena je na istraživanje gospodarskih struktura i procesa, institucija i teorija, dok je socijalna povijest, shvaćena u užem smislu kao subdisciplina, usredotočena na proučavanje socijalnih struktura, društvenih slojeva i grupa, sukoba i pokreta, za razliku od povijesti društva u širem smislu kao sveobuhvatnog istraživanja povijesnog tijeka. Povezanost spomenutih subdisciplina proizlazi iz međusobnog prožimanja ekonomskih i socijalnih struktura, koje neraskidivo uvjetuju jedne druge. Iako se nedavni razvoj dviju subdisciplina ponešto odmaknuo od tih karakteristika, povezanost je i dalje prisutna.² S obzirom na karakter izvora i opisanu vezu dviju subdisciplina, istraživanje socioekonomskog razvoja trgovišta Krapina u 17. st. zamišljeno je kao integrativni teorijsko-analitički model, s fokusom na ekonomske i društvene strukture u međusobnoj interakciji, pri čemu je socioekonomski pristup shvaćen, ne kao striktno definirano subdisciplinarno usmjerenje, već kao istraživačka perspektiva koja podrazumijeva istraživanje socioekonomskih fenomena u širem značenju. Dakle, u fokusu rada će biti istraživanje međusobnih utjecaja ekonomskih struktura i procesa te ostalih aspekata društvene stvarnosti (demografska kretanja, socijalna dinamika, religijske prilike i dr.)

Metodološki, u analizi izvora dijelom je korištena, uvjetno rečeno, kvantitativna metoda obrade podataka, svrstanih u serije određene duljine. To se prvenstveno odnosi na analizu kretanja cijena na sajmovima, ali i analizu sastava gradske uprave kao baze za istraživanje procesa formiranja oligarhije, te analizu pravnih postupaka kao temelja za proučavanje društvene dinamike i pravnih praksi. Međutim, s obzirom na karakter izvora ne može se govoriti o kvantitativnoj metodi u punom smislu riječi, već samo uvjetno. Naime, to su izvori protostatističke naravi, kojima se ne može pristupiti prema pravilima kvantitativne

¹ Anette Völker-Rasor, ur, *Rani novi vijek*, prevele Milka Prijić Car, Vlasta Švoger (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2016), 147.

² Isto.

metodologije koja se primjenjuju pri korištenju statističkih izvora. Stoga je u fokusu zapravo kvalitativna analiza izvora koja je dominantna u sveukupnom analitičkom diskursu ovog rada. Vidljivo je to i iz načina korištenja serijalnih podataka, kojima je svrha samo potkrijepiti interpretaciju, dok je veći naglasak stavljen na njihovu kvalitativnu obradu (primjerice u analizi socijalne dinamike i struktura).

U radu je važna uloga pridana teorijskim modelima i konceptima. U prvom redu je i najproblematičniji koncept – koncept grada, kao nosivi koncept cijelog rada s kojim su i drugi koncepti u čvrstoj vezi. S obzirom na mnoštvo često proturječnih definicija grada i klasifikacija gradskih naselja teško je koristiti koncept na jedinstveni način. Kao što će u zasebnom potpoglavlju biti dodatno razjašnjeno, grad se može definirati prema raznim kriterijima (kao što su broj stanovnika, pravni položaj i dr.). No, usvojeni kriteriji ne mogu biti ni vremenski ni geografski univerzalno važeći. Stoga se u ovom radu neće inzistirati na isključivoj i čvrstoj definiciji koncepta grada, već će se on koristiti kao fluidan pojam za svaki oblik urbane zajednice. Nastojalo se u većoj mjeri jedino slijediti pravnu distinkciju trgovište - (slobodni kraljevski) grad, no ona nije svugdje primjenjiva. Kao neutralniji pojam pokušalo se koristiti izraz „gradsko naselje“ kako bi se obuhvatio totalitet različitih tipova urbanih struktura. Međutim, terminološka nijansiranost ne dolazi svugdje u radu do jednakog izražaja. To ovisi o konkretnoj tematici i geografskom prostoru o kojem je riječ, shodno čemu niti nije uvijek bilo moguće koristiti određenu terminologiju.

Teorijski modeli imaju važnu ulogu u izgradnji interpretativnog diskursa, naročito u analizi socijalnih struktura. Tu se u prvom redu misli na teoriju socijalnog discipliniranja, čija se primjenjivost kao objasnidbene paradigme u svrhu analize socijalne dinamike i sankcioniranja prekršaja i povreda ustaljenih normi nastoji ispitati u krapinskom slučaju. Uz to, valja istaknuti i teoriju socijalnih horizonata, naročito značajnu pri proučavanju identiteta u urbanim sredinama, te posredno procesa formiranja oligarhija. Naime, kolektivni identiteti u urbanim sredinama su fluidan i preklapajući konstrukt uvjetovan socioekonomskim kontekstima pojedinaca i zajednice. Pritom važnu funkciju imaju tzv. socijalni horizonti, kao što su obitelj, materijalno bogatstvo, posao i članstvo u strukovnoj organizaciji i dr. Te različite sfere svakodnevnog života, koje su do određene razine odvojene, ali se također i preklapaju, oblikuju mentalne strukture pojedinca i odgovorne su za njegovo pozicioniranje u zajednici. Prvenstvena uloga koncepta identiteta i socijalnih horizonata je usko vezana uz proučavanje odnosa trgovišta kao zajednice prema vanjskim faktorima (u prvom redu vlastinstvu), a zatim i konfliktnih situacija te kršenja normi. U analizi gospodarskih

struktura i procesa teorijski modeli nisu toliko naglašeni, iako su i tu prisutni. Posebno valja istaknuti paradigmu o „revoluciji cijena“ te krizi 17. st. kao dominantne objasnidbene modele u proučavanju ekonomskih procesa 16. i 17. st. S teorijskog gledišta važno je i pitanje godišnjih sajмова, odnosno istraživanje njihovog utjecaja na oblikovanje urbanih zajednica. Funkcija navedenih koncepata neodvojiva je od problema definiranja grada i u tom smislu će se oni primjenjivati u radu. Dakle, kako bi se dokazalo da se Krapina u 17. st. mogla uklopiti u kategoriju gradskih naselja, nastojalo se istražiti postojanje određenih struktura i fenomena karakterističnih za urbane zajednice. To konkretno znači da se pokušalo naglasiti ulogu sajмова u cjelokupnom urbanom razvoju Krapine te uz pomoć koncepata discipline, identiteta i socijalnih horizonata istražiti postojanje društvenih struktura i procesa koji su obilježje gradskih sredina.

Navedeni teorijski modeli i objasnidbene paradigme korišteni su kao pomoćni alati u konstrukciji interpretativnog diskursa, uzimajući u obzir nemogućnost njihove potpune primjene na krapinskom slučaju. Uz svijest o ključnom nedostatku teorijskih modela – njihovom idealnotipskom karakteru – nastojalo ih se donekle modificirati i prilagoditi konkretnom slučaju Krapine. Naime, svaka teorija kreirana je sa svrhom objašnjavanja određenog procesa, najčešće na makrorazini, u idealnim uvjetima, ne uzimajući u obzir vremenske i geografske varijable ili razinu na koju je stavljen istraživački fokus. Stoga je, s obzirom na specifičnosti proučavanih slučajeva, prilagodba teorijskih modela ne samo dopustiva, već i nužna. Naravno, pri tom treba biti oprezan kako se ne bi izgubile osnovne odrednice dotičnog modela. Nadalje, teorije su nerijetko usredotočene samo na normativni aspekt određenog procesa, ne istražujući recepcije i reakcije, odnosno stupanj realizacije u pojedinom slučaju, koji zasigurno ne može biti jednak i univerzalan.

No, bez obzira na opisane probleme, valja istaknuti da teorijske modele nikako ne treba odbaciti. Sve su teorije stvorene kao objasnidbeni modeli u idealnotipskim okolnostima, čija primjena na konkretnom istraživačkom problemu zahtijeva dozu prilagodbe zadanom kontekstu. Također, kao paradigme oblikovane na razini makrostruktura, one nužno podliježu redefiniranju u određenim aspektima primjenom na nižim razinama istraživanja. Uostalom, teorije ne mogu nikada u potpunosti objasniti određeni proces na svim područjima gdje se on javlja zbog specifičnosti svakog pojedinog slučaja. Sličnosti među njima mogu služiti za povlačenje određenih paralela i analogija, ali razlike su uvijek prisutne. Upravo stoga glavna je svrha teorijskih paradigmi, prema mome mišljenju, davanje polazišnog teorijskog okvira, koji omogućuje proučavanje određenog istraživačkog pitanja sa stajališta pogodnog

objasnidbenog modela, koji nužno zahtijeva određenu prilagodbu konkretnom slučaju. Na taj je način moguće procese i strukture s mikrorazine uklopiti u šire, makrohistorijske kontekste, koristeći teorijske modele kao medijatore u usklađivanju različitih razina historijskog istraživanja. A upravo na taj način ih se nastojalo koristiti u ovome radu.

1.1.1. Grad – definicija i funkcije

*Gradovi su poput električnih transformatora: povećavaju napetosti, ubrzavaju promjene, neprestano komešaju život ljudi.*³ Gradska su naselja, u svojim raznim oblicima, predstavljala najdinamičnija područja kroz povijest, a ostala su to i danas. Iako ne isključivo, ona su uvelike bila prostor znanstvenih inovacija, kulturnog napretka i oblikovanja promjena s dalekosežnim posljedicama. Na taj je način njihovo značenje za ljudsko društvo neprocjenjivo. *On (grad op. a.) se pojavio u različitim oblicima, koji ne dopuštaju da se dade jedinstvena definicija*⁴, ni uspostavi jasna klasifikacija. No, bez obzira na mjerila koja uzimali pri definiciji grada, koja nužno moraju biti različita za pojedina geografska područja, svugdje gdje se javlja bilo kakav oblik urbanog života gradovi su predstavljali zasebne svjetove, različite i odvojene od prostora koji ih okružuje, ali i nerazdvojivo povezane s njime.

Gradovi su nerijetko nastali kao centralitetna mjesta, koja su u sebi objedinjavala nekoliko funkcija – ekonomsku, političku, vojnu, vjersku i kulturnu. One su se često međusobno ispreplitale i nadopunjavale te tako povećavale značenje određenog grada. Te su razne funkcije, u većoj ili manjoj mjeri, bile prisutne u svim gradovima, od najvećih metropola do najmanjih trgovišta. Uz ostale funkcije pri postanku gradskih naselja presudni su bili ekonomski, religijski i vojni aspekti. Već od prapovijesti je ceremonijalna briga za mrtve odigrala istaknutu ulogu u oblikovanju procesa trajne naseljenosti na određenom prostoru. A jednako tako i mjesta kojima su se pridavale karakteristike svetosti. Nadalje, potreba za sigurnošću inicirala je okupljanje većeg broja ljudi na povoljnim mjestima koja su omogućavala efikasnu obranu od raznih opasnosti. To je, prije nego ekonomske potrebe, uvjetovalo povremeno i stalno naseljavanje stanovništva na određenim prostorima i činilo važan preduvjet u razvoju gradskih naselja.⁵

³ Fernand Braudel, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*, sv. 1, *Strukture svakidašnjice*, preveli s francuskog Dubravka Celebrini et al. (Zagreb: August Cesarec, 1992), 523.

⁴ Lewis Mumford, *Grad u historiji: njegov postanak, njegovo mijenjanje, njegovi izgledi*, preveo Vladimir Ivir (Zagreb: Naprijed, 1988), 5.

⁵ Isto, 8 – 10.

Pojava gradova kao stalnih naselja smješta se u razdoblje neolitika, u širokom rasponu od 9 000 do 5 000 godina pr. Kr. No, od tada se karakter gradova nekoliko puta izmijenio te nije postojala niti postoji zadovoljavajuća, univerzalna i transtemporalna definicija grada. Iako bi se on danas mogao definirati kao *kompaktno sagrađeno veće naselje u čijim sekundarnim i tercijarnim djelatnostima radi veći dio aktivnog stanovništva, i to ne samo za vlastite potrebe nego i za potrebe stanovništva šireg prostora*⁶, takva definicija nije vrijedila u periodu ranoga novoga vijeka. Parametri za određivanje nekog naselja gradom uvjetovani su socioekonomskim tokovima šireg prostora.⁷ Najčešće se kao glavna odrednica uzima broj stanovnika. Tako Jan de Vries u obzir uzima samo gradove s više od 10 000 stanovnika.⁸ To je svakako previsoka brojka za ranomoderni period, kada je velika većina urbanih naselja imala manje od 5 000, pa i manje od 2 000 stanovnika (ovisno o regiji i razdoblju). Naravno, brojni autori smatraju njegovu brojku previsokom, a neki i potpuno odbacuju broj stanovnika kao zadovoljavajući kriterij za definiranje gradskih naselja. Tako je primjerice u Norveškoj 7 od 10 gradova imalo manje od 500 stanovnika u periodu ranog novog vijeka, no oni su i dalje ispunjavali urbane funkcije na svom prostoru. Također, ni pravni status ni prisutnost fortifikacija ne mogu poslužiti kao parametri za definiranje grada. Presudna je multifunkcionalnost gradskog naselja i njegova centralitetna uloga za veće ili manje područje.⁹

Grad nikad ne postoji sam za sebe. Osim što je u stalnoj interakciji sa selom, također je dio šire urbane mreže. Sukladno centralitetnoj teoriji Waltera Christallera, urbane su mreže uvijek nužno hijerarhijski organizirane, s nekoliko razina. Tako se i cijela Europa može promatrati kao jedinstvena urbana regija, podijeljena u subregije i mikroregije. Gradovi, kao sastavne jedinice urbane regije, služe kao ulazna mjesta za opskrbu šireg područja hranom, strateškim sirovinama ili luksuznom robom. To je bila primarna uloga Venecije u ranijem, odnosno Antwerpena i Amsterdama u kasnijem razdoblju ranog novog vijeka. Kao centralitetno mjesto određenog područja, grad ima istaknutu ulogu u lokalnoj trgovini te kao tržište specifičnih dobara i usluga.¹⁰ Centralitetne funkcije mogu biti različite provenijencije – ekonomske (proizvodna i trgovačka središta), političko-administrativne (metropole, pokrajinska sjedišta, županijska sjedišta), vjerske (sjedište (nad)biskupije), kulturne

⁶ Milan Vresk, *Grad i urbanizacija: osnove urbane geografije* (Zagreb: Školska knjiga, 2002), 7.

⁷ Isto, 1, 3 – 4.

⁸ Jan de Vries, *European Urbanization 1500 – 1800* (London: Methuen & Co, 1984), 84.

⁹ Alexander Cowan, *Urban Europe 1500 - 1700*, (London, New York, Sydney, Auckland: Arnold, 1998), 3 – 5.

¹⁰ David Nicholas, *Urban Europe 1100 - 1700*, (Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2003), 25, 27, 33 – 34.

(sveučilišni grad), vojne (fortifikacije, garnizonski gradovi) i dr. Također, područja utjecaja pojedinih gradova nisu nikad jasno razgraničena, tako da su preklapanja u sferama pojedinih centralnih mjesta gotovo pravilo.¹¹

Problem definicije grada naročito se odnosi na razlikovanje malih gradova od sela. Naime, mali gradovi su uvelike varirali u broju stanovnika - u Irskoj se taj broj kretao oko 200, u Poljskoj od 500 do 600, a u Francuskoj od 1 500 do 5 000 stanovnika. Također, takvim naseljima često je nedostajala osnovna urbana infrastruktura (poput mostova, tržnica, utvrđenja i popločanih ulica), koja bi ih razlikovala od sela. U najvećem broju mali su gradovi imali funkciju lokalnih tržišta za poljoprivredne proizvode iz okolnih sela, zbog čega su sajmovi imali značajnu ulogu u njihovom razvoju, kako ekonomskom, tako i prostornom (oblikovanje gradskog naselja oko tržišnog prostora). Osim po svojoj ekonomskoj funkciji, mali gradovi razlikovali su se od sela i po socijalnoj stratifikaciji, izraženoj unatoč demografskoj slabosti.¹²

Mali gradovi posebno su važni za područje Srednjoistočne Europe, gdje je broj gradova s više od 10 000, pa i više od 5 000 stanovnika bio prilično nizak. Tu se postavlja posebno pitanje treba li u gradove ubrojiti i naselja u djelomično zavisnom položaju (trgovišta), za koja neki autori smatraju da predstavljaju samo prijelazni oblik između sela i grada, zaustavljen u razvoju na toj razini. To je pitanje od presudnog značaja budući da određuje karakter čitave urbane mreže spomenutog područja, u kojem je većina gradova bila u zavisnom položaju, na razini razvoja između grada i sela i gdje se u ranom novom vijeku, periodu obilježenom stagnacijom i padom gradskih naselja, urbana mreža nije previše mijenjala sve do 19. st.¹³ U hrvatskoj i mađarskoj historiografiji prisutne su različite kategorizacije gradskih naselja, ovisno o kriterijima koje pojedini autor uzima u obzir pri sistematizaciji naselja (broj stanovnika, pravni status, terminologija u izvorima, postojanje fortifikacija, socioekonomske odrednice i dr.). Često je pritom korištenje termina *varoš*, tj. *varós* (*varás*) za trgovišta, pri čemu ti nazivi označavaju naselje izvan zidina (podgrađe, predgrađe, *suburbium*). U mađarskoj historiografiji njemačkim pojmovima *Stadt* i *Burg*

¹¹ Max Weber, „The Nature of the City“, u *Classic Essays on the Culture of the Cities*, ur. Richard Sennett, 23 – 46 (New Jersey: Prentice Hall Inc., 1969), 36.

¹² Peter Clark, ur, *Small towns in early modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 4 – 5, 7 – 9, 11 – 13.

¹³ Vera Bocskai, „Small towns in Eastern Central Europe“, u *Small towns in early modern Europe*, ur. Peter Clark, 77 – 89 (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 77 – 78, 81.

odgovaraju pojmovi *varós* i *varás*, dok se *Markt* (trgovište) prevodi kao *mezővarós*, a *Marktplatz* (trgovišno mjesto) kao *vasar(os)hely*.¹⁴

Kao što je već spomenuto, sigurnosne su potrebe odigrale istaknutu ulogu u oblikovanju gradova. Njihova vojna funkcija, kao mjesta utvrde ili sjedišta garnizona, dugo je ostala dominantna, a zidine su definirale granice gradova i njihovog stanovništva. Iako utvrde nisu isključivi fenomen gradova te su bile prisutne i u ruralnim područjima, a bilo je i gradova bez zidina, u većini slučajeva i kroz dugo razdoblje zidine su ostale temeljni simbol gradova. Rezidencijalni dvorac lokalnog gospodara i njegove pratnje odigrao je važnu ulogu u oblikovanju grada, a javlja se s najstarijim civilizacijama te kao univerzalno prisutna pojava, od Kine i Indije, preko civilizacija Mezopotamije i Egipta, do Etruščana i Kelta. U prvo vrijeme utvrđeni je grad bio inkorporiran u ili ovisan o dvorcu, tj. utvrdi, te je i građanski status njegovih stanovnika proizlazio iz njihovih vojnih obveza (izgradnja i popravak zidina, stražarenje, obrana, opskrba, komunikacije).¹⁵

*Upadljiva činjenica: od XV. do XVIII. stoljeća svi ili gotovo svi gradovi imaju svoje bedeme.*¹⁶ Zidine su se pokazale presudnim instrumentom u održanju gradova u ranom srednjem vijeku, u doba izrazite nesigurnosti i drastičnog opadanja urbanog života u gotovo cijeloj Europi. Kako su zidine rimskih gradova nerijetko bile preširoke za obranu, bilo je slučajeva pretvaranja rimskih amfiteatara u nove gradove, poput Nimesa i Arlesa.¹⁷ Osim za obranu od vanjskih opasnosti u obliku osvajača, horda prosjaka ili epidemija bolesti, zidine su bile i sredstvo nadzora nad građanima, omogućujući efektivnu kontrolu nad cijelim gradom. U svakom su gradu one predstavljale *vanjski simbol svjesne težnje prema nezavisnosti i slobodi*¹⁸ te važan preduvjet u razvoju ekonomskih funkcija određenog grada, budući da su svojom garancijom sigurnosti privlačile naseljenike, i posebice obrtnike i trgovce. Također, utjecale su i na ekonomsku i društvenu podjelu u gradovima, stoga što su proizvodne djelatnosti najčešće bile smještane na njihovim rubovima.¹⁹ Uz zidine, arsenali su također bili važna područja za gradsku obranu kao skladišta oružja i municije. Najpoznatiji je svakako primjer venecijanskog osnovanog 1104. godine i kasnije proširivanog, koji je u 16. st.

¹⁴ Lidija Kelemen, „Iz privrednog života hrvatskih i ugarskih trgovišta na primjeru Krapine i Kotoribe prema zapisnicima trgovišta od 1724. do 1804. g.“ (Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilište u Zagrebu, 2016), 24 – 45.

¹⁵ Weber, „The Nature of the City“, 33 – 37.

¹⁶ Braudel, *Materijalna civilizacija*, sv. 1, 537.

¹⁷ Mumford, *Grad u historiji*, 250, 252.

¹⁸ Braudel, *Materijalna civilizacija*, sv. 1, 537.

¹⁹ Isto, 538, 541.

upošljavao oko 16 000 stanovnika te, osim s vojnog aspekta, imao i značajan utjecaj na ekonomiju grada.²⁰

Gradske su zidine imale odlučujuću ulogu u urbanističkom oblikovanju gradova kao njihove fizičke granice. Iako su se i izvan njih gradili stambeni objekti, oni nisu uživali sigurnost koju su jamčile visoke kule zidina te su ti objekti često stradavali prilikom opsada. Sve do 15. st. zidine su bile građene na jednostavan način koji nije iziskivao mnogo financijskih sredstava te je stoga omogućivao njihovo premještanje prema potrebi, kako su nicala nova predgrađa. Tako je Firenca u tri stoljeća čak šest puta širila svoje zidine. To su nadasve uvjetovali strateški razlozi kako bi se osigurao prazan prostor ispred zidina te određena količina obradivih površina u slučaju opsade. Premještanje zidina utjecalo je i na premještanje ekonomskih funkcija – tržnice su se smještale bliže gradskim vratima.²¹ Kako su zidine definirale razvoj grada pokazuje primjer Splita, koji se razvio upravo zahvaljujući obrambenom karakteru Dioklecijanove palače, koja je ograničavala širenje grada sve do izgradnje novih zvjezdastih fortifikacija 1667. godine. Na sličan su način dubrovačke zidine trajno limitirale broj stanovnika unutar njih na oko 5 000.²²

Rani novi vijek označio je presudan lom u karakteru gradskih zidina – *uvodenje baruta početkom četrnaestog stoljeća ... u pravom je smislu djelovalo kao pogrebno zvono za slobodu gradova*²³. Razvojem artiljerije gradovi su izgubili mogućnost efikasne obrane pomoću zida i opkopa, što je najbolje demonstrirao francuski kralj Karlo VIII. (1483. – 1498.) prilikom pohoda na Italiju 1494. godine. Snaga željeznih kugli nametnula je potrebu nove vrste fortifikacija, koje su najranije oblikovane na primjeru Perugie. To je bio složeni kompleks vanjskih zemljanih utvrđenja prekrivenih kamenom, polukružnih ili šiljastih bastiona i platformi. Njihova izgradnja predstavljala je veliki financijski teret za gradove, unatoč korištenju prisilne radne snage. Gotovo paralelno u to doba javlja se i plaćenička vojska kao osnovni tip vojnih jedinica kojima su se služili gradovi i čije je unajmljivanje dodatno opterećivalo gradski proračun i predstavljalo opasnost samoj gradskoj upravi, budući da je bilo slučajeva preuzimanja gradske vlasti od strane *condottiera*. Kako se izgradnja nove vrste fortifikacija pokazala iznimno skupom, nije više dolazilo u obzir periodički ih pomicati s demografskim rastom grada, a kako je prostor ispred njih trebao biti prazan zbog obrambenih

²⁰ Mumford, *Grad u historiji*, 327.

²¹ Cowan, *Urban Europe 1500 – 1700*, 126 – 127.

²² Francis Violich, *The Bridge to Dalmatia: A Search for the Meaning of the Place* (Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 1997), 140 – 141, 144, 169.

²³ Mumford, *Grad u historiji*, 361.

potreba, došlo je do urbanističke prenatrpanosti, rasta grada u visinu, porasta cijene gradskih zemljišta te smanjenja kvalitete života. To zorno pokazuje primjer Strasbourga, čije se stanovništvo utrostručilo između 1580. i 1870., a da nije došlo do širenja zidina. Takav se razvoj negativno odrazio na položaj mnogih gradova, dok je za engleske predstavljao veliku prednost jer uglavnom nisu bili utvrđeni.²⁴

Novi način gradnje fortifikacija utjecao je na jačanje moći moderne države, budući da je samo ona posjedovala dovoljno sredstava za njihovo financiranje. To je bilo najbolje izraženo u Francuskoj, gdje su gradske zidine predstavljale prepreku jačanju vlasti monarhije, što se u punom opsegu pokazalo tijekom *Fronde* polovicom 17. st. S druge strane, u Italiji je više ulaganja u fortifikacije bilo prisutno samo na mletačkom području, dok je na području Svetog Rimskog Carstva ono imalo najrašireniji karakter uslijed teritorijalne fragmentacije.²⁵

U ranonovovjekovnom gradu dominantnu je ulogu i dalje imala religija. Još od kasne antike i proglašenja kršćanstva slobodnom, a zatim i službenom vjerom Carstva, uloga je Crkve sve više jačala, na Zapadu naročito nakon pada Carstva. Posredstvom samostana, koji je služio kao vrsta citadele uređene na kolektivnom principu, ona je imala ključan udio u prijelazu iz klasičnog u srednjovjekovni grad, oblikujući upravo u samostanima one karakteristike koje će se kasnije pripisivati gradskim zajednicama (red, pravednost, poštenje, disciplina, čuvanje i unapređivanje znanja). Isto tako, u ranom srednjem vijeku biskupi su nerijetko preuzimali svjetovne funkcije u gradovima, osiguravajući njihov kontinuitet. *Samostan, gilda i crkve bili su osnovni elementi srednjovjekovnog grada.*²⁶ Najočitiji utjecaj Crkve na grad bio je na njegov vizualni izgled svojim brojnim građevinama – crkvama, samostanima, kapelama, bolnicama, školama. *Iz gotovo svakog dijela grada vidjeli su se opominjući šiljci tornjeva ili pozlaćeni mačevi arhanđela, a cijeli je grad bio jedna velika pozornica za crkvene svečanosti.*²⁷ Crkva sv. Petra u Rimu jedan je od primjera dominacije sakralne arhitekture gradom, ili crkve sv. Donata i sv. Stošije u Zadru, dok je u planiranju gradova španjolske Amerike crkvi dana dominantna uloga na središnjem trgu.²⁸

No, utjecaj na arhitekturu nije bio jedini, pa ni najvažniji. Mnogo je veći utjecaj Crkva imala na organizaciju ljudi i njihov svakodnevni život. Župa je bila osnovna društvena

²⁴ Isto, 357, 361 – 365.

²⁵ Cowan, *Urban Europe 1500 – 1700*, 140 – 141.

²⁶ Mumford, *Grad u historiji*, 318.

²⁷ Isto, 280, 281.

²⁸ Isto, 249 – 250, 256, 269, 280 – 281, 318, 320, 333; Violich, *The Bridge to Dalmatia*, 131.

organizacija koja je povezivala susjede u religijskom i karitativnom djelovanju. Gilde, cehovi i bratovštine, kao organizacije temeljene na stručnoj povezanosti, u svojoj su podlozi imali izrazito religijski karakter, koji se ogledao u procesijama povodom dana sveca zaštitnika te u uzajamnom pomaganju njihovih članova, o čemu je morala biti polagana i posebna zakletva kao važan element udruživanja. Članovi tih udruženja brinuli su o obrazovanju, pomoći u slučaju smrti, bolesti i starosti, a s katoličkom obnovom ta je njihova funkcija još jače došla do izražaja. Nadalje, procesije i hodočašća igrali su također važnu ulogu u gradskom životu. Hodočašća su bila posebice značajna za razvoj velikih međunarodnih sajмова, koji su imali ograničeni utjecaj na razvoj gradova. S druge strane, procesije su služile jačanju reda i zajedništva budući da su u njima sudjelovali pripadnici svih društvenih slojeva, a *ljudi uredno poredani, svaki u određenoj udaljenosti od svoga susjeda, ali veoma blizu jedan do drugoga* su stupali cijelim gradom. Na taj način *crkva se ni u jednom času nije odvajala niti mogla odvojiti od društvene zajednice...*²⁹

U ranom novom vijeku religija je i dalje činila važan dio urbanog života. Crkvene su građevine nastavile dominirati gradskim pejzažom, a župne crkve i stručne organizacije su ostale društveni i kulturni centri zajednice. Nadalje, velik dio obrazovnih i dobrotvornih institucija ostao je u rukama Crkve, unatoč promjenama koje su u tom periodu započele. Gradske vlasti nisu imale kontrolu nad crkvenom imovinom ni osobama, a utjecaj na živote pojedinaca ostao je snažan preko sakramenata, koji su činili važne prijelazne trenutke u životnom ciklusu, te preko vjerskih svetkovina kojima se slavilo svece zaštitnike gradova, župa i udruženja.³⁰

Međutim, reformacija i protureformacija dovele su do velikih promjena u ulozi religije u urbanom životu, kao i u samoj crkvenoj organizaciji, vjerovanju i praksi. Reformacija je uvjetovala uže povezivanje crkvenih i gradskih vlasti, no sam je pokret u gradovima bio razmjerno slab te su odlučni poticaji gotovo redovito dolazili izvana. Reformacija je predstavljala izazov gradskoj homogenosti te nerijetko dovodila do podjela, sukoba i promjena u socijalnim strukturama. U nekim je gradovima ona bila autohtona pojava (poput Nürnberga, Lübecka i Strasbourga), u drugima je nametnuta posredstvom teritorijalne države (u Engleskoj, Danskoj i njemačkim kneževinama), dok je u nekima bila samo prolazna pojava (Lyon, Toulouse). U gradovima u kojima se ona učvrstila uzrokovala je korijenite promjene u religijskom aspektu. Crkveni posjedi i osobe bili su stavljeni pod nadzor svjetovnih vlasti te

²⁹ Mumford, *Grad u historiji*, 258, 269 – 271, 275, 277, 280 – 282, 318, 320.

³⁰ Cowan, *Urban Europe 1500 – 1700*, 93 – 94.

tako izjednačeni s ostalim građanima, a zatvaranje samostana i protjerivanje crkvenih redova odrazilo se na karitativne i obrazovne institucije, čiju je funkciju pokušala preuzeti svjetovna uprava, no najčešće u tome nije posve uspjela. U uvođenju reformirane religije u gradove dominantnu su ulogu imali bogati i ugledni slojevi, no morala je postojati i određena doza podrške među širim slojevima, u osiguravanju koje su velik udio imali karizmatski propovjednici.³¹

Katolički su gradovi također u određenoj mjeri doživjeli promjene u spomenutom razdoblju. Procesije su dobile na važnosti tijekom katoličke obnove, omogućujući povezivanje velikog prostora i velikog broja ljudi te služeći kao instrument konfesionalnog discipliniranja. Bratovštinama je dana istaknuta uloga u protureformaciji te su njihova brojnost i članstvo brzo rasli. Povećanje religioznosti, karakteristika i protestantskih gradova, bilo je jedan od glavnih izvora vjerskih sukoba. Za katoličke je gradove posebno značajna bila pojava novih crkvenih redova, od kojih su najpoznatiji svakako isusovci, koji su efikasnije i detaljnije uredili sustav obrazovnih i karitativnih institucija i tako osigurali čvršću ulogu religije u svim aspektima ljudske svakodnevice. Sve su opisane inovacije dovele do povećanja broja svećenika i redovnika u katoličkim gradovima.³²

Prema definiciji Maxa Webera grad je, u ekonomskom smislu, naselje čiji se stanovnici prvenstveno bave trgovinom, i to raznolikim proizvodima, a ne poljoprivredom. Prema tome, gradovi nastaju zbog ekonomskih potreba feudalnog gospodara, odnosno više instance političke vlasti, tj. kao mjesta redovne, a ne povremene razmjene, pri čemu je važnost tržnice i sajмова presudna za pokrivanje većine svakodnevnih potreba lokalnog stanovništva.³³ Ekonomske funkcije ranomodernih društava bile su neodvojive od urbanih središta te su prvenstveno o tim funkcijama ovisili veličina i prosperitet gradova, uvjetujući i ostale njegove funkcije, iako su odnosi između pojedinih urbanih funkcija bili u stalnom stanju međuovisnosti. Alexander Cowan ističe pet temeljnih ekonomskih karakteristika grada – centar razmjene, prisutnost obrtnika, raznolikost zanimanja, postojanje veza s drugim centrima razmjene te dominacija nad ruralnom okolinom.³⁴

U ekonomskom smislu, sva su gradska naselja bila tržišno orijentirana te su komercijalne funkcije imale istaknutiju ulogu od proizvodnih u oblikovanju urbane mreže

³¹ Isto, 94 – 97.

³² Isto, 101 – 106, 190.

³³ Weber, „The Nature of the City“, 23 – 25.

³⁴ Cowan, *Urban Europe 1500 – 1700*, 3, 5.

Europe. Mjesto za trgovanje, kao prostor za nabavu hrane i sirovina, bilo je presudno za prostorno oblikovanje gradova. Pri tome je iznimno značajan bio prometni smještaj i povezanost grada, ne samo za trgovinu, već i za proizvodne djelatnosti zbog nabave sirovina.³⁵ Za sam grad veću ulogu imali su dnevni i tjedni od godišnjih sajмова budući da se na godišnjim sajmovima odvijala trgovina na velike udaljenosti, u kojoj su uglavnom dominirali strani trgovci (s iznimkom nekoliko trgovačkih gradova, poput Frankfurta na Majni ili Leipziga).³⁶ Upravo je sajamska razmjena, kao najniži oblik ekonomske razmjene, bila dominantan oblik trgovinskih aktivnosti gradova svih veličina. Kapitalističko poslovanje s visokim investicijama bilo je iznimka prisutna u većim ekonomskim središtima, poglavito lukama, a u velikom dijelu i dalje se zadržao tradicionalni oblik trgovinske aktivnosti preko privremenih udruženja trgovaca.³⁷

Proizvodne djelatnosti u gradovima mogu se podijeliti u četiri kategorije – prerađivačka hrane, proizvodnja odjeće i kožnih predmeta, graditeljstvo, izrada alata i kućnih potrepština.³⁸ Isključivo proizvodno orijentirani gradovi bili su rijetkost, iako su proizvodni potencijali imali ključnu ulogu u demografskom rastu gradova.³⁹ Urbana proizvodnja bila je uglavnom namijenjena izvozu na bliže ili dalje tržište. Raznolikost obrta prisutnih u gradu bila je u izravnoj korelaciji s veličinom grada. Tako je na primjer u prosječnom francuskom gradu bilo prisutno 25 obrta, u Strasbourgu 99, a u Parizu čak 112. Proizvodnja tekstila bila je izvozno orijentirana grana proizvodnje *par excellence*, dok je proizvodnja luksuznih predmeta bila uvjetovana administrativnom ulogom grada kao metropole, odnosno pokrajinskog ili biskupijskog sjedišta, sa socioekonomskom grupom stanovništva sposobnom za konzumaciju luksuznih dobara. Tijekom ranog novog vijeka obrtnička je proizvodnja u gradovima ostala ograničena cehovskim ustrojem i podložna većoj ili manjoj kontroli gradskih vlasti, uz zadržavanje autonomije samo na polju tehnoloških pitanja.⁴⁰ Uz ceh kao unificirajući i protekcionistički okvir proizvodnje, osnovna organizacijska jedinica bilo je i kućanstvo, koje je, međutim, bilo fluidnije, obuhvaćajući više različitih poslova. Proizvodne djelatnosti odvijale su se i u okviru novog organizacijskog modela, poznatog kao *Verlagssystem*, koji se uglavnom razvio na selu, ali je bio prisutan i u gradovima. Taj novi model podrazumijevao je spregu obrtnika i radnika s veletrgovcima, gdje su potonji davali obrtnicima sirovinu na

³⁵ Nicholas, *Urban Europe 1100 – 1700*, 1 – 2, 6 – 8.

³⁶ Weber, „The Nature of the City“, 24 – 25.

³⁷ Cowan, *Urban Europe 1500 – 1700*, 16, 19.

³⁸ Christopher Friedrichs, *The Early Modern City 1450 – 1750* (London, New York: Longman, 1995), 94 – 95.

³⁹ Nicholas, *Urban Europe 1100 – 1700*, 6.

⁴⁰ Cowan, *Urban Europe 1500 – 1700*, 20 – 21, 23.

obradu i od njih uzimali gotove proizvode po unaprijed dogovorenoj cijeni. Pri tome su obrtnici bili isključivo plaćena radna snaga. *Verlagssystem* bio je dominantan u tekstilnoj proizvodnji.⁴¹

Poljoprivreda nije nikada u potpunosti napustila gradske okvire, unatoč brojnim definicijama koje suprotstavljaju trgovačko-proizvodni grad agrarnom selu. Međutim, između grada i sela nije nikada postojala jasna i čvrsta granica. Tako su diljem Europe u predmodernom razdoblju prisutni brojni „poluseoski gradovi“ (*Ackerburgerstädte*), koji su se razvili kao središta trgovine, čija većina stanovništva pokriva dobar dio svojih potreba poljoprivrednom proizvodnjom i njihovom prodajom na lokalnom tržištu.⁴² *Tipični srednjovjekovni grad, ako isključimo nekoliko velikih metropola u Italiji koje su daleko od toga da budu tipične, nije bio samo usađen u selu već i načinjen od sela.*⁴³ Zemljoposjedništvo, bilo kolektivno, bilo individualno, bilo je posebno izraženo u ranom novom vijeku, a poljoprivredne površine služile su kao izvor prehrambenih proizvoda i sirovina za obrte, a također su bile relativno siguran oblik investicija u vrijeme monetarnih nestabilnosti.⁴⁴ Čak i najveći gradovi (npr. Pariz) zadržavaju poljoprivredne površine izvan, ali i unutar zidina. *Gradovi i sela se zapravo nikad ne odvajaju kao ni voda od ulja: u istom trenutku postoji odvajanje i približavanje, podjela i spajanje.*⁴⁵

1.2. Izvori i literatura

Rad se prvenstveno temelji na analizi neobjavljenih i dosad rijetko korištenih izvora, „Krapinskih zapisnika“, koji se u 5 svezaka čuvaju u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, uz dodatne arhivske izvore. Treba, međutim, upozoriti na epistemološke probleme uvjetovane karakterom izvora. Naime, uz zapisnike općinske uprave, izvori za povijest trgovišta u 17. st. su prilično oskudni. I sami zapisnici su obilježeni nesustavnošću i šturošću unosa, što uvelike otežava njihovu dubinsku analizu. Na stranu poteškoće jezika i pisma, podaci koje izvori donose ne otkrivaju dovoljno o određenim procesima i fenomenima (kao npr. stupnju razvijenosti obrta) te bi se moglo zaključiti da se nije osjećala potreba za temeljitim bilježenjem događaja iz određenih aspekata društvene stvarnosti. Nadalje, s obzirom na izostanak drugih vrsta izvora, čijom bi se kombinacijom moglo doći do određenih

⁴¹ Friedrichs, *The Early Modern City*, 93 – 96, 99.

⁴² Weber, „The Nature of the City“, 28 – 29.

⁴³ Mumford, *Grad u historiji*, 292 – 293.

⁴⁴ Cowan, *Urban Europe 1500 – 1700*, 24 – 25.

⁴⁵ Braudel, *Materijalna civilizacija*, sv. 1, 530, 532.

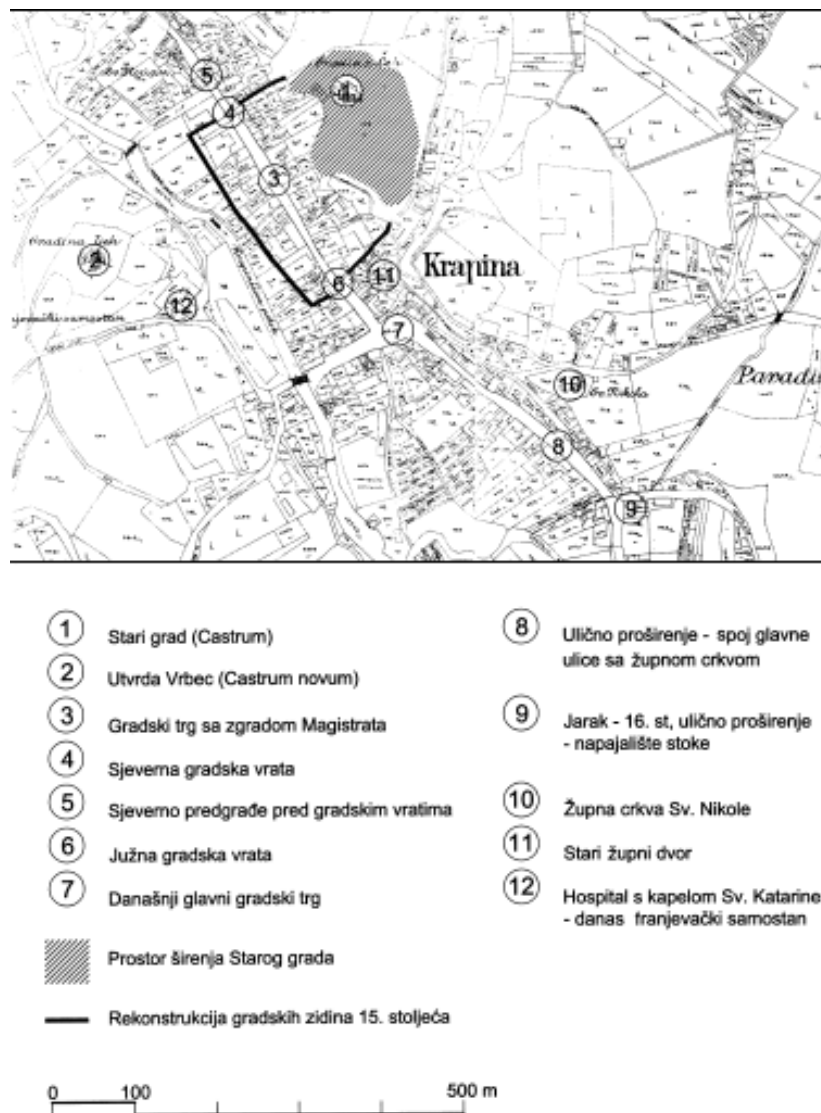
zaključaka (npr. matične knjige), donošenje utemeljenih zaključaka o socioekonomskom razvoju Krapine uvelike je otežano, ali ne i potpuno onemogućeno.

Od malobrojne literature o Krapini najveći naglasak bio je na članku Josipa Adamčeka „Povijest trgovišta i vlastelinstva Krapina u doba feudalizma“ iz 1982. te monografiji Stjepana Ortnera *Povjest gradine i trgovišta Krapine* iz 1899. Ostala dijela⁴⁶ su preglednog, publicističkog karaktera te se samo površno dotiču povijesti 17. st. Ostala korištena literatura odnosi se na monografije i članke o društvu i gospodarstvu ranonovovjekovne Europe i pojedinih njezinih dijelova, tj. na gradska naselja u neposrednom okruženju Krapine, sa svrhom kontekstualizacije socioekonomskog razvoja Krapine. Također, dio korištene literature je priručničkog karaktera u svrhu razjašnjenja terminoloških i metroloških problema.

⁴⁶ Antun Kozina, *Krapina i okolica kroz stoljeća* (Krapina: Gradski muzej, 1960), Agneza Szabo, ur, *Krapina: grad povijesti i kulture* (Krapina: Grad Krapina, 2004), Drago Kozina, *Krapinska vremena* (Krapina: Grad Krapina, 2013).

2. OKOLIŠ KAO UVJET – OGRANIČENJA I MOGUĆNOSTI

Krapina je bila oblikovana kao koridorski i longitudinalni tip naselja vezan uz utvrdu, na lijevoj obali Krapinčice, tijekom 13. st. u procesu kolonizacije. Specifični geomorfološki uvjeti (pad terena, osunčanost, vjetrovi, poplave) oblikovali su konfiguraciju samog naselja i poljoprivrednih površina koje ga okružuju (kratke parcele koje završavaju podno pješčenjačke stijene). Smještaj na uskom prostoru okruženom brdima pogodnim za iskorištavanje kamena

Slika 1. Plan trgovišta Krapina i okolice u 15. i 16. st.⁴⁷

oblikovao je, uz prostorni izgled, do određene mjere i ekonomski razvoj samog trgovišta. S jedne strane ograničio je mogućnosti poljoprivrednog iskorištavanja zemljišta zbog

⁴⁷ Preuzeto iz: Ratko Vučetić, „Prostorni razvoj srednjovjekovne Krapine“, *Rad Instituta povijesti umjetnosti*, 24 (2000), 8.

konfiguracije terena, a s druge je omogućio razvoj kamenarstva te trgovine.⁴⁸ Urbana jezgra trgovišta bila je duljine 250 – 270 metara, a širine 80 – 100 metara. Dimenzije trgovišta bile su ograničene utvrdom i spomenutom konfiguracijom terena. Od 16. st. formirala su se i predgrađa sa sjeverne i južne strane, a i župna crkva sv. Nikole nalazila se izvan jezgre trgovišta.⁴⁹

2.1. Fortifikacije – sigurnost ili opasnost

Iznimno važnu ulogu za trgovište imale su okolne feudalne utvrde, u prvom redu stari grad (castrum) Krapina, koji je i danas dijelom sačuvan, iako je već u 17. st. bio u ruševnom stanju. On je zasigurno odigrao važnu ulogu u oblikovanju naselja koje je kasnije postalo trgovište, zbog sigurnosti koju su njegove zidine predstavljale u slučaju opasnosti. Stari grad Krapina spominje se 1330., a sagrađen je i ranije. Kao najveća utvrda u Zagorju bio je središnja točka obrane prema Sutli i administrativno središte Zagorske županije u srednjem vijeku.⁵⁰ Nasuprot njemu je u kasnom srednjem vijeku sagrađena nova utvrda zbog strateških razloga nadzora prometnog pravca i trgovišta. Iako je ta utvrda bila najveća, danas od nje nije ostalo gotovo ništa. Početkom 16. st. Petar Keglević je sagrađio i treću utvrdu na brdu Šabac, no ona je već 1581. bila potpuno razorena u feudalnim razračunavanjima unutar vlastelinstva.⁵¹

Samo trgovište također je imalo neki oblik utvrđenja. I Stjepan Ortner i Josip Adamček i Neven Budak smatraju da su to bile prave zidine, međutim u „Krapinskim zapisnicima“ spominje se 1670. drvena ograda, odnosno da općina želi utvrditi trgovište, za što su građani spremni dati drvo. Također, oko trgovišta je postojao opkop ispunjen vodom.⁵² U 17. st. okolne feudalne utvrde više nisu predstavljale nikakvu prijetnju trgovištu niti su imale ikakvu djelatnu vojnu funkciju, iako je u prostornom pogledu trgovište i dalje ostalo povezano sa starim gradom iznad njega.

⁴⁸ Ratko Vučetić, „Urbani razvoj Krapine“, u *Krapina – grad povijesti i kulture*, ur. Agneza Szabo, 88 – 101 (Krapina: Grad Krapina, 2004), 90.

⁴⁹ Vučetić, „Prostorni razvoj srednjovjekovne Krapine“, 9, 12 – 13, 16.

⁵⁰ Neven Budak, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku: urbanizacija Varaždinske županije do kraja 16. stoljeća* (Zagreb, Koprivnica: Nakladna kuća „Dr. Feletar“, 1994), 117.

⁵¹ Gjuro Szabo, „Spomenici kotara Krapina i Zlatar“, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 13/1 (1914), 106, 109.

⁵² „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 2, 311, sv. 3, fol. 31r.

3. NESIGURNE BROJKE – DEMOGRAFSKA SLIKA

Stanovništvo predstavlja jednu od najvažnijih komponenti urbanih sredina. Nerijetko urbani historičari uzimaju upravo brojčano stanje kao jedan od glavnih kriterija u klasifikaciji gradskih naselja. No u predmodernom vremenu, kada nije bilo sustavnih statističkih popisa stanovništva, teško je dati bilo kakav siguran broj, pa čak i procjenu broja stanovnika nekog područja. I iako je najizglednije da će se upravo u gradovima voditi najsustavniji podaci o demografskom kretanju stanovništva, to nije nužno uvijek slučaj.

Za demografske tokove trgovišta Krapina u razdoblju do 18. st. nema sustavnih podataka. Matične knjige počinju se voditi tek od 20-ih godina 18. st., a jedini posredni izvor čine različite vrste poreznih popisa. Pri tome valja napomenuti da su to porezni popisi razne provenijencije (županijski, vlastelinski, magistratski), što znači da se prilikom popisivanja nisu morali voditi istim logikama. Drugim riječima, osnovna porezna jedinica u jednom popisu nije morala nužno korespondirati s osnovnom poreznom jedinicom u drugom popisu. Stoga su sve procjene broja stanovnika koje se donose upravo to – procjene. One nisu obvezujuće ni u kojem smislu i napravljene su na temelju analogija s drugim gradskim naseljima u bližoj, odnosno daljoj okolini.

Stanovništvo trgovišta se u 16. i 17. st. dijelilo na građane (*cives*, *purgari*) unutar i izvan trgovišta (*oppidum*). Prema popisu novčane daće iz 1574. godine trgovište je imalo 64 domaćinstva,⁵³ dok je prema županijskom poreznom popisu 1598. taj broj iznosio 70 unutar trgovišta i 12 izvan⁵⁴. Također, u trgovištu se nalazilo i 15 obitelji želira, koji (prema Adamčeku) nisu imali posjede ni građanska prava i koji su najčešće bili sluge u građanskim kućama.⁵⁵ Daljnje kretanje broja stanovnika moguće je pratiti prema vlastelinskom popisu građana iz 1614./15. kada je zabilježeno 125 obitelji, te prema poreznim registrima trgovišta iz 1643. i 1663. godine, prema kojima je u trgovištu bilo popisano 124 domaćinstava i 13 obitelji želira 1643., odnosno 130 domaćinstava i 18 obitelji želira 1663.⁵⁶ Kanonska vizitacija iz 1708. navodi podatak da je trgovište imalo 175 domaćinstava (*domus cum*

⁵³ Josip Adamček, „Povijest trgovišta i vlastelinstva Krapine u doba feudalizma,“ *Kaj: časopis za kulturu i prosvjetu*, god. 13(15) (1982), 35.

⁵⁴ Josip Adamček i Ivan Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1976), 495, 497 – 498.

⁵⁵ Adamček, „Povijest trgovišta i vlastelinstva“, 35.

⁵⁶ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 2, 168 – 179, 219, 257 – 262; HDA, Obitelj Čikulini-Sermage (706), kut. 3, br. 206.

patribus familias).⁵⁷ Lidija Kelemen navodi da je prema kanonskoj vizitaciji iz 1771. u Krapini živjelo 1487 stanovnika u 243 kuće.⁵⁸

Slijedom procjena ukupnog broja stanovnika temeljem broja kućedomaćina, koji je Hrvoje Petrić primijenio na Križevačku županiju i Varaždinski generalat na osnovu komparacija i analogija, može se doći i do procjene broja stanovnika u Krapini. On je za kraj 16. i početak 17. st. predložio koeficijent 8 – 8,8 (srednja vrijednost 8,4), dok je za kraj 17. i početak 18. st. predložio 3,3 – 7,5 (srednja vrijednost 5,4).⁵⁹ Sukladno navedenim kriterijima Krapina bi 1598. imala 688 stanovnika, 1614./15. 1 050 stanovnika, 1643. 1 041 stanovnika, 1663. 702 stanovnika te 1708. 945 stanovnika. Tim bi procjenama valjalo pridodati i obitelji želira, zabilježene 1598., 1643. i 1663., no za njih je teško procijeniti koliko su članova obuhvaćale obzirom na njihov specifični ekonomski položaj slugu u građanskim obiteljima. Ukoliko bismo uzeli isti prosjek, tada bi 1598. trgovište imalo 814, 1643. 1 066, a 1663. 799 stanovnika. Koliko su te procjene primjenjive na Krapinu teško je reći. Ukoliko bismo ih uzeli kao takve, tada bi značilo da je broj stanovnika doživio drastičan pad u svega 20 godina. To je, međutim, teško za očekivati budući da se radi o popisima iste provenijencije (općinski porezni popis) 1643. i 1663., gdje se većina imena kućedomaćina iz prvog popisa javlja i u drugom. Osobno smatram da se navedeni koeficijenti ne mogu primijeniti na Krapinu bez nužnih modifikacija. Jer bi njihova primjena značila da je do pada broja stanovnika došlo nakon kraja nestabilnosti prouzročenih pravnim sukobom s vlastelinstvom i u doba zabilježenog primanja novih građana. K tome i ekonomska kretanja ukazuju na napredak u drugoj polovici 17. st., a on sigurno ne bi bio moguć bez odgovarajućeg demografskog rasta. Valja još napomenuti kako su navedeni koeficijenti izrađeni za vojnokrajiško područje, koje je imalo uveliko drugačiji povijesni tijek od Krapine i okolice, odnosno Provincijala. Procjena broja stanovnika moguća je i na temelju podatka o broju stanovnika 1771. te se može zaključiti da je prosječan broj članova obitelji po domaćinstvu iznosio nešto više od 6 (6,12). Ukoliko bi se taj odnos prenio i na 17. st. tada bi brojke za ukupni broj stanovnika bile sljedeće - 492 1598., 750 1614./15., 822 1643. 888 1663. i 1050 stanovnika 1708. godine. Međutim, još jednom napominjem da su to samo procjene koje uvijek treba uzeti s dozom opreza i čija je točnost u najmanju ruku upitna. Za neke sigurnije brojke trebalo bi posegnuti za sustavnim demografskim studijama okolnog područja, koje međutim nisu dostupne.

⁵⁷ NAZ, Kanonske vizitacije, prot. 21/III, 112.

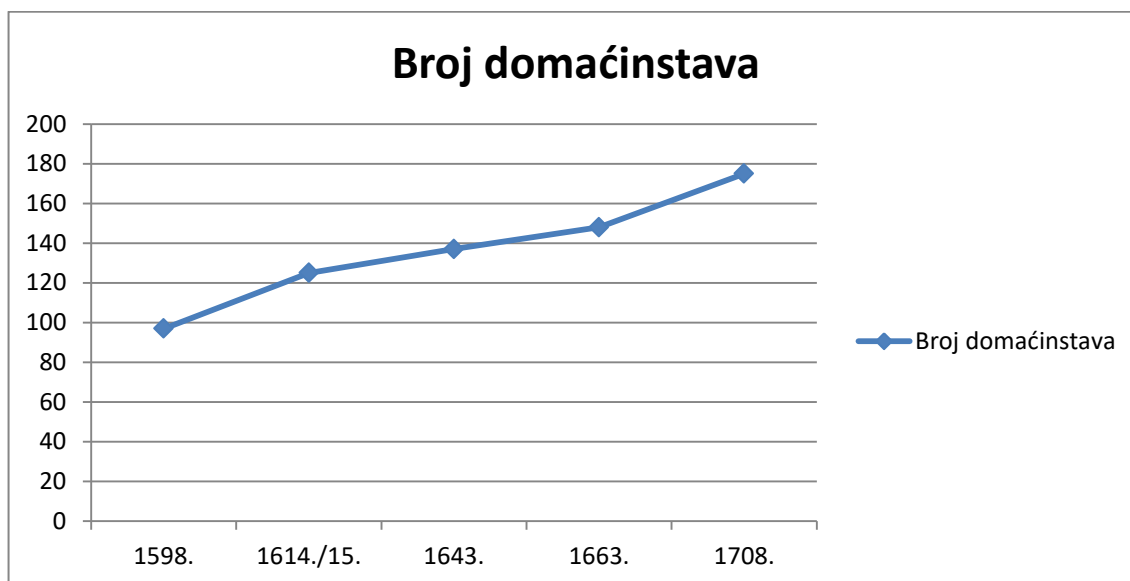
⁵⁸ Kelemen, „Iz privrednog života“, 55.

⁵⁹ Hrvoje Petrić, *Pogranična društva i okoliš: Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću* (Samobor, Zagreb: Meridijani, Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, 2012), 254 - 256.

Tablica 1. Broja domaćinstava u trgovištu Krapina 1598. – 1708.

Godina	Broj domaćinstava
1598.	82 (+ 15) ⁶⁰
1614./15.	125
1643.	124 (+13)
1663.	130 (+18)
1708.	175

Izvori: Josip Adamček i Ivan Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*; HDA, Obitelj Čikulini-Sermage (706), kut. 3, br. 206; „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340 sv. 2, 168 – 179, 219, 257 – 262; NAZ, Kanonske vizitacije, prot. 21/III, 112.

Grafikon 1. Kretanje broja domaćinstava u trgovištu Krapina 1598. – 1708.

3.1. Migracijska kretanja

Za pretpostaviti je da se potencijalno povećanje broja stanovnika koje se može zamijetiti kroz čitavo 17. st. ostvarilo dijelom prirodnim priraštajem, ali najviše doseljavanjem. No proučavanje migracijskih tokova uvelike je otežano. Samo malim dijelom je to moguće preko zapisa o novim građanima, koji postoje tek od sredine 17. st. Međutim, nisu svi koji su se doselili u trgovište odmah podnijeli zahtjev za dobivanje građanskog statusa, jer su uz taj status išle i određene porezne obveze. Nadalje, bilježena su i dodjeljivanja građanskog statusa članovima starih obitelji koji su navršili potrebnu dob za stjecanje statusa, tako da ti podaci ne predstavljaju najadekvatniji izvor za proučavanje

⁶⁰ U zagradama broj obitelji želira.

migracijskih kretanja. Od 95 unosa za period od 1644. do 1694. svega 22 (23,16%) se odnose na nove doseljenike (odnosno njihova imena nisu ranije zabilježena u zapisnicima). No, kako uz ime ne piše odakle su došli, teško se može zaključiti išta o migracijskim tokovima u trgovištu. Za neke je moguće odrediti širi teritorij temeljem prezimena (primjerice Kraniec označava područje Kranjske, odnosno slovenskih zemalja), ali su takvi slučajevi više iznimka nego pravilo. Također, zanimanja doseljenika zabilježena su u samo dva slučaja, jedan lončar i jedan klobučar. Za bavljenje trgovinom bilo je nužno da pojedinac ima građanski status, sukladno odredbi od 1641., no u kasnijim unosima se nigdje isključivo ne navodi da bi netko tražio građanski status zbog namjere da se bavi trgovinom.⁶¹

Podaci o broju domaćinstava u trgovišta Krapina u 17. st. pokazuju tendencije konstantnog kvantitativnog rasta, posebno izraženog u drugoj polovici stoljeća. To korespondira sa završetkom pravnog sukoba (koji će biti obrađen niže u radu), pa je stoga i za očekivati da će broj stanovnika rasti u vrijeme mira, dok su sukobi s vlastelinstvom samo sporadični. No, ni na početku stoljeća rast nije bio zanemariv. U svega 15-ak godina (od 1598. do 1614.) u trgovište je došlo preko 40 obitelji. Kako objasniti taj pomak ako znamo da je u to vrijeme trajao sukob trgovišta i vlastelinstva? Treba li to pripisati razlikama u karakteru tih dvaju popisa? Ili je doista došlo do realnog porasta, čiji se, međutim, uzrok na ovoj razini istraživanja, s raspoloživim izvorima ne može utvrditi.

Postavlja se također pitanje broja članova po kućanstvu, što je krajnje diskutabilno i moguće je samo analogijama s drugim gradskim naseljima ili s kasnijim razdobljem doći do nekih procjena, koje su krajnje upitne i nimalo obvezujuće. I konačno, treće pitanje koje se javlja vezano je uz migracijske tokove, u prvom redu useljavanja u trgovište. O useljenicima se, izuzev imena, može jako malo saznati iz korištenih izvora, zbog čega se ni ne može sustavno proučavati pravce useljavanja u Krapinu u 17. st. No, bez obzira na sva otvorena pitanja, može se zaključiti da je 17. st. bilo doba konstantnog rasta broja stanovnika u Krapini, koji je zasigurno morao imati adekvatnu materijalnu podlogu koja bi ga podržavala.

⁶¹ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 2, 8, 21, 22, 31, 44, 70, 93, 101, 106, 141, 155, 182, 184, 185, 249, 263, sv. 3, fol. 2r, 50r, 110r, 114v, 158v.

4. IZMEĐU OBIČAJA I ZAKONA - UPRAVA I SUDSTVO

U razvoju gradova do izražaja dolazi nekoliko čimbenika. Ekonomski su, svakako, imali presudnu ulogu, čineći temelj za razvoj svih ostalih funkcija gradova – političke, kulturne, vjerske i dr. Međutim, također je važno istaknuti i upravno-pravne aspekte razvoja gradskih naselja budući da su oni predstavljali okvir za uređenje i razvoj svih područja ljudskog djelovanja. To je posebice bilo važno u feudalnom svijetu, u kojem su gradovi bili svojevrsne anomalije privatnog prava i osobne slobode, po čemu su se duboko razlikovali od ostalog prostora.

4.1. Odrednice pravnog položaja gradskih naselja

Problem adekvatne definicije gradskog naselja jedan je od temeljnih problema urbane historije. On posebice dolazi do izražaja u proučavanju predmoderne urbane mreže Istočne i Jugoistočne Europe, pa tako i hrvatskih područja. Postanak gradskih naselja (varoši) u srednjovjekovnoj Slavoniji bio je prije svega ekonomski uvjetovan, a tek je kasnije dobio pravnu sankciju. S obzirom na to razlikuju se dvije faze u oblikovanju tamošnjih gradova – prvu obilježava formiranje naselja koja u društvenom, ekonomskom i pravnom aspektu nemaju obilježja gradova, dok druga predstavlja stjecanje privilegija koji institucionalizira položaj nekog naselja. Razvoj je srednjovjekovnih slavonskih gradskih naselja bio prije svega određen kolonizacijskim procesima razvijenog srednjeg vijeka. Međutim, njima su morale prethoditi ekonomske promjene, koje su se ogledale u komutaciji radne i prirodne rente u novčanu, a omogućile su održavanje periodičkih sajмова koji su bili bitan preduvjet za razvoj gradskih naselja i privlačenje kolonista. Iako su kraljevski ili vlastelinski privilegiji predstavljali važan moment u razvoju gradskih naselja, oni sami nisu označavali njihovo utemeljenje, već samo sankcionirali postojeće stanje. No, upravo su takvi privilegiji u kasnijim razdobljima nerijetko imali presudnu ulogu u očuvanju gradskog statusa pod pritiscima vanjskih čimbenika, uvjetovanih mijenjajućim socioekonomskim okolnostima.⁶²

Pravni položaj i poredak gradova Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva, koji se počinju osnivati od 13. st., temeljio se na privilegiju kralja (ili rjeđe vlastelina), koji je mogao biti dodijeljen postojećem naselju ili kojim se moglo utemeljiti sasvim novo, povlašteno naselje. Do distinkcije među gradskim naseljima došlo je krajem 14. i u 15. stoljeću, pri čemu je temeljnu odrednicu predstavljala mogućnost slanja predstavnika u Sabor. Postupno

⁶² Nada Klaić, „Prilog pitanju postanka slavonskih varoši,“ *Zbornik radova*, knj. 3 (1955), 42 – 44, 46 – 48, 53.

raslojavanje vidljivo je i u promjeni terminologije – od naziva *liberae villae* i *oppida* u 14. st., u narednom se došlo do distinkcije *liberae et regiae civitates* te *oppida privilegata*. Na taj je način u rani novi vijek ušla podjela gradskih naselja Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva na slobodne kraljevske gradove i privilegirana trgovišta. Osim kralja, gradska su naselja mogli osnivati i svjetovni te crkveni feudanci, no ona se najčešće nisu uspjela razviti i održati zbog jake ovisnosti o vlastelinstvima, što je kočilo njihov napredak.⁶³

Gradska su naselja u privilegijama dobila točno određen teritorij, koji nije obuhvaćao samo zemljišta za kuće s okućnicom, već i znatne poljoprivredne površine. Njihovo teritorijalno širenje bilo je u kasnijim razdobljima onemogućeno, što je zasigurno utjecalo i na njihov razvoj. Gradska su naselja kao kolektiviteti od samog postanka uživala određena prava i povlastice rezervirane za plemstvo, dok su građani pojedinačno uživali samo neke plemićke prerogative. Među važnijim pravima ističe se pravo slanja zastupnika na zasjedanja Hrvatsko-slavonskog sabora te u Donji dom zajedničkog sabora, uživanje regalnih prava na vlastitom teritoriju, kaducitetno pravo koje im je omogućavalo nasljeđivanje imovine građana umrlih bez potomaka, sajamsko i patronatsko pravo, pravo na donošenje vlastitog statuta te pravo na upravno-sudsku autonomiju. Valja još istaknuti i pravo slobodnog seljenja građana te slobodnog raspolaganja imovinom, što je činilo temelj svakog gradskog privilegija. Uz prava su paralelno išle i obveze – novčana davanja, u ranijem periodu i neke prirodne i radne obveze, obveza polaganja prisega vjernosti kralju, poštovanja zakona i običaja te sudjelovanja u plemićkoj insurekciji.⁶⁴

Stanovništvo gradskih naselja dijelilo se u pravnom smislu na građane (*cives*) i stanovnike (*habitatores*), između kojih je razlika proizlazila iz posjedovanja nekretnina i stanovanja na području grada. Također, svi građani su bili slobodni te jednaki pred sudom, što je dijelom obuhvaćalo i plemiće naseljene u gradovima.⁶⁵

Funkcioniranje gradske samouprave zadržalo se u gotovo neizmijenjenom obliku od razvijenog srednjeg vijeka do 17. st, kada je došlo do manjih modifikacija. Na čelu se gradske uprave nalazio sudac uz 8 - 12 prisežnika te 20 ili više vijećnika, uz popratni činovnički aparat. Varijacije su postojale od slučaja do slučaja, no kostur je u principu bio isti. Poslovi gradskog magistrata dijelili su se na upravne (*publica*), gospodarske (*oeconomica*) i sudbene

⁶³ Ivan Beuc, *Povijest institucija državne vlasti kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije: pravno-povijesne studije* (Zagreb: Pravni fakultet, 1985), 129 – 131, 134.

⁶⁴ Isti, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527. – 1945.)* (Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1969), 90 - 92.

⁶⁵ Isti, *Povijest institucija* (1985), 130 – 131.

(*juridica*). Upravni i gospodarski obuhvaćali su upravljanje prihodima i rashodima, brigu za javni red i mir, podjelu građanstva te skrb o gradskim institucijama.⁶⁶ Struktura gradske uprave mogla je biti jednostavnija ili složenija, što nije moralo nužno ovisiti o distinkciji slobodni kraljevski grad - trgovište. Uz suca, prisežnike, bilježnika i fiskusa, koji su bili prisutni u svim gradskim naseljima, ostale su službe varirale. U Gradecu su tako postojali i vijećnici, kapetan, dekan, špan, tridesetničar, kaštelan i dr.⁶⁷ U Varaždinu su uz spomenute osnovne funkcije, postojale i dužnosti pisara, upravitelja gradskih dobara, vratara, procjenitelja, tržnih nadzornika, stražara, ispitivača, glasnika i dr.⁶⁸ Koprivnica je pak imala razmjerno jednostavnu strukturu uprave – samo suca, fiskusa, bilježnika te 12 senatora, a prema kraju 17. st. javlja se i funkcija tržnih nadzornika.⁶⁹ Sličnom jednostavnošću odlikovala se i uprava Jastrebarskog,⁷⁰ dok je struktura samoborske uprave bila složenija. Uz suca, prisežnike, bilježnika i fiskusa postojali su i blagajnik, egzaktor, šacmeštri, porkulab, kapetan, sluga i dr.⁷¹

Iznimno važan segment gradova bila je upravno-sudska autonomija i uživanje imuniteta prema drugim političkim instancama, osim kralja. To konkretno znači da su slobodni kraljevski gradovi u pravilu bili izuzeti od nadležnosti vlastelinskog i županijskog sudstva i podređeni sudu kraljevskog tavernika ili personala. U sudskim su poslovima vodeću ulogu imali sudac i prisežnici, odnosno senatori, a pravni akti po kojima je sudstvo bilo uređeno bili su zajednički zakoni, tavernikalni članci, saborski zakoni te vlastiti statuti.⁷² Temeljne smjernice kategorija prava i pravnih praksi bile su uređene kraljevskim privilegijima i statutima, a uz njih kao pisana vrela, važnu su ulogu imali i gradsko običajno pravo te ustaljena sudska praksa kao nepisani izvori. Institucija privatnog vlasništva činila je u pravnom pogledu presudnu razliku prema okolnom području kojim su dominirali feudalni vlasnički odnosi, čineći feudalno pravo „Tripartituma“ te urbarijalne odredbe neprimjerenima za regulaciju pravnog života gradova. Stoga su norme rimskog prava bile mnogo primjerenije

⁶⁶ Isto, 220 – 221.

⁶⁷ Lelja Dobronić, *Uređenje i djelovanje gradske uprave zagrebačkog Gradeca u XVII. stoljeću* (Zagreb: [s. n.], 1949), 12 – 16.

⁶⁸ Zlatko Herkov, „Organizacija uprave grada Varaždina i njezin djelokrug od 15. do 18. stoljeća,“ u *Varaždinski zbornik 1181. – 1981.*, ur. Andre Mohorovičić, 219 – 232 (Varaždin: JAZU, Skupština općine Varaždin, 1983), 222.

⁶⁹ Hrvoje Petrić, *Koprivnica u 17. stoljeću: okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu* (Samobor: Meridijani, 2005), 155.

⁷⁰ Filip Potrebica, „Pregled povijesti trgovišta Jastrebarsko od 13. stoljeća do 1848.“ u *Jastrebarsko: 1249. – 1999.: 750 godina grada*, ur. Filip Potrebica, Krunoslav Matešić, 91 – 125 (Jastrebarsko: Poglavarstvo grada Jastrebarsko, 2001), 110.

⁷¹ Hrvoje Petrić, „Samobor u ranome novom vijeku,“ u *Samobor – zemljopisno-povijesna monografija*, knjiga 1, ur. Dragutin Feletar, 237 – 323 (Samobor: Meridijani, 2011), 294.

⁷² Beuc, *Povijest institucija* (1969), 92 - 93.

gradskim naseljima zbog nepostojanja društvene podijele na feudalnom principu, iako nisu bile sustavno primjenjivane.⁷³

Sve navedene karakteristike vrijedile su u potpunosti samo za slobodne kraljevske gradove, dok je kod trgovišta stupanj autonomije i privilegija koje su uživali ovisio o njihovom položaju prema vlastelinstvu, kojeg su bila sastavni dio i pod čiju su nadležnost pripadala. Također, trgovišta su potpadala i pod županijsku vlast. Njihova ograničenost se najčešće manifestirala na polju sudstva, gdje su u višim instancama bila podložna vlastelinskim i županijskim službenicima, te u vidu davanja koja su bila dužna vlastelinima, a razlika se prema slobodnim kraljevskim gradovima ogledala i u spomenutom pravu slanja izaslanika u Sabor.

4.2. Pravni položaj trgovišta Krapina do 17. stoljeća

Krapina se prvi puta spominje 1193. godine kao vlastelinska tvrđava, u vrijeme u koje se vlastelinstvo, kao kraljevski posjed, nalazilo u rukama hercega. U sljedećem se stoljeću počelo razvijati naselje uz tvrđavu, čiji prvi spomen potječe iz 1311. godine u sporu oko crkvene desetine. Stanovnici tog naselja stekli su povlasticu trgovišta ispravom kralja Ludovika I. (1342. – 1382.) od 1. III. 1347. godine. Njome su stanovnici dobili pravo izbora suca (*villicus*) u čijim se rukama nalazila sva izvršna vlast trgovišta. Njegova pak sudska vlast bila je ograničena na manje sudske sporove, a u višem sudstvu su građani bili podređeni kaštelanu krapinske tvrđave. Po toj se činjenici Krapina razlikovala od trgovišta koja su svoje povlastice stekli u 13. st. i koja su imala potpunu autonomiju u sudskoj vlasti. Nadalje, tom je ispravom stanovnicima trgovišta bilo zajamčeno pravo slobodnog prodavanja, zavještanja i nasljeđivanja imovine.⁷⁴

Osim povlastica, građanima Krapine nametnute su i određene obveze. Morali su primiti sve kraljeve službenike koji su se željeli naseliti u trgovištu, a posjednici zemlje plaćati kaštelanu godišnji danak o Jurjevu (23. IV.) i Miholju (29. IX.) u iznosu od 25 denara (jurjevščina i miholjščina). Morali su zatim svake godine davati kolektivnu daću vlastelinstvu, odnosno dvije zalaznine koje su se sastojale od 1 goveda, 100 kruhova, 6 pilića, 3 vedra vina,

⁷³ Ferdo Čulinović, *Državopravna historija jugoslavenskih zemalja*, knjiga 1 (Zagreb: Školska knjiga, 1961), 62, 71 – 72.

⁷⁴ Adamček, „Povijest trgovišta i vlastelinstva“, 4 – 5.

1 libre papra, šafrana i soli te 5 vedara zobi. Tom ispravom Krapina je stekla određenu autonomiju, no i dalje je bila ovisna o kraljevskoj vlasti, odnosno kasnije vlasti feudalaca.⁷⁵

Već krajem 14. st. vlastelinstvo je prešlo iz kraljevskog posjeda u plemićki te u narednom stoljeću često mijenjalo vlasnike. Godine 1399. vlastelinstvo je dobio Herman Celjski, 1456. nakon izumrća obitelji slavonski ban Jan Vitovac, potom 1486. Ivaniš Korvin, a 1509. Juraj Brandenburški. Od 16. st. (1515.) postojalo je jedinstveno krapinsko – kostelsko vlastelinstvo, čiji se veći dio nalazio u posjedu dviju obitelji – Keglevića od 1523. i Sekelja od 1536.⁷⁶

Feudalni posjednici vlastelinstva u 15. su stoljeću bili zainteresirani za napredak trgovišta u svrhu razvoja robno-novčanih odnosa na vlastitom posjedu. Stoga su stanovnicima Krapine davali povlastice održavanja godišnjih sajмова. Tako je Herman Celjski 25. XII. 1419. odobrio održavanje godišnjeg sajma prve nedjelje nakon Miholja (29. IX.), a kralj Matijaš Korvin (1458. – 1490.) 19. XI. 1489. je odobrio održavanje dvaju takvih sajмова – o blagdan sv. Florijana (4. V.) i sv. Ladislava (27. VI.). Također, tom je prilikom trgovištu bilo odobreno zadržavanje mitničarine koja se pobirala na tim sajmovima. Nadalje, u pogledu jačanja robno-novčane razmjene krajem 15. st. došlo je do modifikacije u podavanjima koja je trgovište bilo dužno davati vlastelinstvu - dvije zalaznine i objed propisani povlasticom iz 1347. godine bili su komutirani u novčanu daću (daća sv. Osvalda) u iznosu od 49 forinti, dok se paušalno još plaćalo 18 marki i 36 denara, a svaki posjednik je davao 4,5 marke denara i jednog kopuna. Krapinsko trgovište razvijalo se veoma povoljno u 15. st., prvenstveno zahvaljujući položaju na putu od Zagreba preko Maclja do Štajerske, a o čemu također svjedoči podatak da je polovicom tog stoljeća trgovište imalo 135 gradskih selišta, što ga svrstava u red relativno velikih naselja.⁷⁷

Međutim, u 16. je stoljeću došlo do znatnih promjena položaja trgovišta u odnosu na vlastelinstvo. S promjenama koje su nastupile u feudalnim odnosima, a od kojih je najvažnija bila pojava i razvoj vlastelinske trgovine, interesi trgovišta i feudalaca su se sukobili. Potonji više nisu bili zainteresirani za razvoj trgovišta kao mjesta u kojem su seljaci mogli prodati viškove svojih proizvoda budući da je to predstavljalo konkurenciju njihovoj trgovini tim istim proizvodima. Stoga su odnosi među trgovištem i feudalcima postajali sve napetiji i eskalirali u međusobne sukobe krajem 16. i početkom 17. st. u kojima su se građani borili za

⁷⁵ Isto, 6.

⁷⁶ Isto, 6 – 8.

⁷⁷ Isto, 9 – 10, 12

obranu građanskog statusa i prava. Razvoj tog sukoba vidljiv je iz tužbi koje su stanovnici trgovišta podnosili banu ili kralju. Godine 1583. tužili su se kralju zbog nepoštivanja njihovih povlastica od strane feudalaca. Naveli su napade na trgovište, zatvaranje građana, otimanja imovine, nametanje povećanih radnih obveza i dr. Kralj je odgovorio naredbom feudalcima da ne uznemiravaju građane, no oni se toga nisu dugo pridržavali jer je već 1590. bila podnesena nova pritužba. U njoj su se konkretizirali radovi na koje su feudanci primoravali stanovnike trgovišta. To su nošenje pošte, podizanje mlinova, opravljavanje ribnjaka, dovoz drva, prijevoz vlastelinskih proizvoda u udaljena mjesta i sudjelovanje u plemićkim lovovima. Kralj je ponovno odgovorio na isti način, tražeći od feudalaca da prestanu s uznemiravanjima. Također, u svrhu jačanja položaja trgovišta u odnosu prema vlastelinstvu kralj je potvrdio njegove međe, određene te godine. No, feudanci nisu željeli priznati postojanje zasebnog teritorija trgovišta te su se borbe nastavile, o čemu svjedoči nova tužba 1591. godine, sadržajem uvelike slična prethodnima.⁷⁸

Do kraja stoljeća intenzitet sukoba se očito smanjio jer do 1626. godine nema zabilježenih novih tužbi. No, te. godine borbe su bile obnovljene još jačim intenzitetom. Građani trgovišta podnijeli su novu tužbu kralju i palatinu. Kralj je naredio feudalcima da prekinu s nasiljima te je izaslao komesare na teren, na temelju čijeg je izvještaja palatin Nikola Esterhazy izdao ispravu 16. XII. 1628. Tom su ispravom Krapini bile potvrđene stare povlastice i slobode, bilo je određeno da feudanci vrate sve otete posjede, zabranjeno da nameću nova podavanja stanovnicima trgovišta, a građani su i dalje trebali davati gornicu te plaćati miholjščinu i jurjevščinu. Uz to su im ostale obveze bile pretvorene u godišnju kolektivnu daću u iznosu od 200 rajnskih forinti. Ispravom je također bilo potvrđeno sajamsko pravo i pravo vinotočja, dok su se međe trgovišta trebale naknadno odrediti. Feudanci su pokazali protivljenje većini tih odredbi, posebice određivanju međa, a sama isprava predstavljala je polovično rješenje u sukobu. Neka bitna pitanja (poput sudstva i međa) bila su i dalje neriješena, iako je bio potvrđen status trgovišta i poseban pravni položaj njegovog stanovništva, a dio individualnih podavanja pretvoren u fiksiranu kolektivnu novčanu daću.⁷⁹

S obzirom na to sukobi su se i dalje nastavili, o čemu svjedoči nova tužba 1629. godine. Naime, Keglevići su smatrali da se povlastice potvrđene ispravom prethodne godine ne odnose na purgare (građane) koji žive izvan trgovišta te su im željeli nametnuti kmetska

⁷⁸ Isto, 22 – 23.

⁷⁹ Isto, 25 – 28.

podavanja. Nakon što je općina to odbila oni su počeli otimati stoku i posjede te uništavati imovinu. Uz to se razvio i snažan sukob oko vinotočja jer su vlastelini tvrdili da samo oni imaju pravo vinotočja između Jurjeva i Miholja, dok su se građani tome protivili. Cijela stvar kulminirala je sudskim procesom 1632. godine na kojem su stanovnici trgovišta bili osuđeni na plaćanje velikih globa te je započela sustavna pljačka trgovišta. Feudalci su pokušali nametnuti i nove daće i tlaku. Ponovno su zaredale zaplijene posjeda, pljačke, batinanja i paleži, a u tim su sukobima najčešće stradavali općinski suci kao predstavnici građana.⁸⁰

Naposljetku je kralj Ferdinand II. (1618. – 1637.) odredio podbana Tomu Mikulića da kao kraljevski komesar istraži odnose između trgovišta i vlastelinstva. No, kako on nije mnogo postigao nekoliko godina, 1641. bio mu je pridružen zagrebački biskup Benedikt Vinković. Oni su 16. IV. iste godine izdali novu ispravu kojom su bili regulirani odnosi između dviju strana. Njome su bile potvrđene odredbe regulacije iz 1628. godine te je bilo odlučeno da u pogledu sudstva gradski sudac ima nadležnost samo nad individualnim imovinskim parnicama između građana i između grada i plemića. Sve kriminalne radnje trebao je suditi podžupan ili županijski plemićki sudac, dok je tužbe protiv krapinske općine trebao suditi vlastelinski službenik, a parnice općine protiv plemića podžupan. Time je sudstvo bilo jasno podijeljeno između vlastelinstva, županije i trgovišta. U pogledu podavanja građana potvrđena je obveza davanja gornice te plaćanja poreza o Miholju i Jurjevu i kolektivne daće od 200 rajnskih forinti. Feudalci su trebali vratiti sve posjede otete nakon 1628. te isplatiti 200 rajnskih forinti odštete za počinjena nasilja, štete i nepravde. O pravu vinotočja odluka je trebala biti naknadno donijeta, a obveza davanja gornice je ostala.⁸¹

Tom regulacijom trgovište je steklo malo širu autonomiju, ali i dalje ostalo ovisno o vlastelinstvu. Iako su se sukobi povremeno javljali do kraja 17. st., ta je regulacija predstavljala temelj međusobnih odnosa trgovišta i vlastelinstva i osnovu njegovog gospodarskog razvoja.⁸²

4.3. Upravna struktura

Kao i ostalim gradovima i u Krapini je sudac bio najvažnija upravna funkcija. Njega su birali svi punopravni građani svake godine na izbornoj skupštini povodom blagdana Male Gospe (8. IX.). Uz njega, birali su se i fiskus (*fiscus*) zadužen za upravljanje općinskom

⁸⁰ Isto, 28 – 29.

⁸¹ Isto, 29 – 32.

⁸² Isto, 32.

imovinom, drugi sudac (*secundus judex*), sudac općine (*judex communitalis*) te sudac grada (*civitatis judex*). Gradsku administraciju vodio je bilježnik (*notarius*). Osim njih, svake se godine biralo i 12 prisežnika ili senatora (*jurati assesores seu senatores*) koji su zajedno sa sucima tvorili gradsku upravu. Od tih prisežnika dvojica su bila zadužena za mitnicu, dvojica za promet kruha i vina te po dvojica za meso i svijeće te kože i sol. U njihovoj nadležnosti bila je i briga za mlinove, mjere, bačve, a ponekad i za gorice i šume. Preko njih općina je vršila velik dio nadzora nad privrednim djelatnostima.⁸³

Spomenuta upravna organizacija bila je ponešto izmijenjena u 17. st. Funkcija drugog suca čini se da je potpuno nestala budući da je u „Krapinskim zapisnicima“ njegov izbor zabilježen samo 1636. godine. Isto tako funkcije suca grada i fiskusa bile su objedinjene, kao što se često navodi u spomenutim zapisnicima „Fiscus sive communitalis judex“. Nadalje, iako se načelno trebalo birati 12 prisežnika, odnosno senatora, njihov je broj prilično varirao (od 8 do čak 27) te se nije ustaljivao tijekom cijelog 17. st. Također, valja napomenuti i određeni pomak u terminologiji – sudac, koji se u povlastici iz 1347. naziva *villicus*, u „Krapinskim zapisnicima“ se redovito naziva *judex*, odnosno *rihtar*, što može označavati transformaciju Krapine iz pretežno ruralnog naselja (na što bi upućivao naziv *villicus*) u urbano naselje (*rihtar*).⁸⁴

4.4. Pravno-administrativne prakse

Pravne uredbe kojima je bio reguliran život u gradskim naseljima mogle su potjecati iz domene pismenih i usmenih izvora, odnosno normi kodificiranog i običajnog prava. Kraljevski privilegij, koji je predstavljao temelj pravnog položaja grada, također je površno ocrtavao i postojeće institucije običajnog prava, a daljnja se pravna regulacija vršila preko sudskih praksi i vanjskih utjecaja posredovanih doseljavanjem određenih jezično-etničkih skupina. Takav je razvoj vidljiv na primjeru Gradeca, a vrijedi i za druge gradove.⁸⁵ Mogao bi se zamijetiti i u Krapini, u čijim se zapisnicima sudac redovito naziva „rihtar“, što bi označavalo njemački utjecaj u formiranju grada, bilo izravan, bilo posredan preko Varaždina ili susjednih štajerskih područja. Na štajerskom je području uostalom bio primjetan prilično sličan urbani razvoj kao i u srednjovjekovnoj Slavoniji, s formiranjem gradova i trgovišta kao

⁸³ Isto, 36 – 38.

⁸⁴ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 2, 5, 6, 9, 11, 13 – 15, 17 – 21, 24 – 27, 32 – 37, 40 – 41, 47 – 52, 54 – 55, 57 *passim*.

⁸⁵ Magdalena Apostolova Maršavelski, *Iz pravne prošlosti Zagreba: 13. – 16. stoljeće* (Zagreb: Školska knjiga, 1998), 31.

povlaštenih naselja sa sudskom autonomijom i zajamčenim osobnim slobodama tijekom kolonizacijskog procesa u razvijenom srednjem vijeku. Također, u dijelu gradskih naselja južne Štajerske bio je iznimno jak njemački element, ponegdje i više od polovice stanovnika, što ukazuje na moguće područje iz kojeg su dolazili njemački utjecaji, posebice kada se uzmu u obzir i intenzivni ekonomski kontakti Krapine sa štajerskim područjem.⁸⁶ Nadalje, postojanje župe sv. Nikole isto tako može ukazivati na ulogu stranih doseljenika u urbanizaciji Krapine, budući da su naselja s crkvama sv. Nikole najčešće osnivali strani trgovci u kolonizacijskom prodoru prema istoku i jugoistoku. To je slučaj u Zagrebu, Topuskom, Koprivnici, Varaždinu, Jastrebarskom i drugim naseljima, koja su sva bila smještena na važnim komunikacijskim pravcima.⁸⁷

U slobodnim je kraljevskim gradovima gradski sud predstavljao sudsku instanciju prvog stupnja, u kojem je primjenjivano načelo kolegijalnosti u donošenju odluka. Viši stupanj sudske nadležnosti obično je odmah bio sud vladara, iako je mogla postojati određena vrsta međustupnja, poput kolegija *maiores civitates* u Gradecu. Gradski sud slobodnih kraljevskih gradova bio je nadležan za sve kategorije stanovništva na svom teritoriju, uključujući i strance koji se tada zateknu u njemu, a materijalna mu se kompetencija protezala na sva djela, dakle i ona čija sankcija zahtijeva izricanje smrtne kazne (*ius gladii*).⁸⁸ Upravo je u tim aspektima bila glavna distinkcija slobodnih kraljevskih gradova prema trgovištima, koja službeno nisu imala *ius gladii* i kod kojih je dio sudskih ovlasti bio u vlastelinskim rukama. Isto tako, vlastelinski i županijski sud bili su prizivne instance drugog i trećeg stupnja, a ne odmah kraljevski.

U sudskoj praksi gradskih naselja glavna dokazna sredstva bili su svjedoci i zakletve, odnosno ovjereni dokumenti u imovinskim parnicama. U gradskim zapisnicima administrativno-sudske radnje bile su obavezno bilježene kronološki, ali nesustavno, obuhvaćajući parnične i izvanparnične radnje, upravne mjere, administrativne akte i statutarne odredbe. Najveći se dio odredbi odnosio na upravljanje gospodarstvom, a pretežno su donošene u obliku šturih, jednorečeničnih izjava.⁸⁹

⁸⁶ Boris Golec, „Etnične in jezikovne razmere v mestih in trgih Štajerskega Podravja in Pomurja v stoletjih pred 1800“, *Podravina*, vol. 3, no. 5 (2004), 108, 114 – 119.

⁸⁷ Hrvoje Petrić, „Prilog poznavanju srednjovjekovnih puteva u središnjoj Hrvatskoj“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 16, no. 1 (1993), 23 – 24.

⁸⁸ Apostolova Maršavelski, *Iz pravne prošlosti Zagreba*, 20 – 24.

⁸⁹ Isto, 25, 34 – 35, 37 – 41.

Odluke i presude u trgovištu Krapina donose najčešće sudac, odnosno suci s nekoliko ili svim prisežnicima, a u određenim slučajevima i čitava općina. U gradske knjige unošene su sve vrste odredaba, od parničnih postupaka, oporuka, potvrda različitih pravnih radnji, odredbi o administrativnim, poreznim i gospodarskim pitanjima, do pogodbi o različitim predmetima, odredbi o izboru dužnosnika, odredbi o primanju u građanstvo i sankcijama devijantnog i kriminalnog ponašanja. Također, gradski su dokumenti bilježili i važnije događaje u životu trgovišta, a za njihovo je vođenje bio zadužen notar, odnosno bilježnik. Gradska uprava imala je i funkciju potvrđivanja dokumenata te izdavanja ovjerenih prijepisa. Iako su zapisnici vođeni uglavnom kronološki, na nekim mjestima postoje i naknadni upisi, a u njihovom navođenju ne može se primijetiti nikakva sustavnost.⁹⁰

Prema vrstama postupka gradska je uprava obuhvaćala nekoliko radnji – zavještanja, ovjere, pogodbe, potvrđivanja, izricanja odluka i primanja jamaca. S obzirom pak na karakter, zapisi se mogu podijeliti u tri kategorije – odredbe koje reguliraju imovinsko-vlasničke odnose, one koje sankcioniraju kazneno-prekršajne postupke i upravno-administrativne odredbe. Najveći se broj upisa tiče imovinsko-vlasničkih odnosa (68%), koji obuhvaćaju postupke zavještanja imovine, imovinske parnice, kupoprodajne radnje te potvrđivanje vlasničkih prava. Kazneno-prekršajni postupci obuhvaćaju 23% unosa u magistratske spise i pretežno se odnose na verbalne i fizičke delikte te otuđenje pokretne ili nepokretne imovine. Upravno-administrativne odredbe (9%) reguliraju gradske financije (prihodi, rashodi, razrez i ubiranje poreza), radne obveze stanovništva, funkcije i plaće pojedinih dužnosnika, izbor uprave, primanje novih građana te gospodarska pitanja (cijene, mjere, trgovina, sajmovi, obrtnička proizvodnja).⁹¹

U pravnoj se regulaciji pretežno ravnalo prema običajnim normama i ranijim sudskim praksama, ali je zabilježeno i korištenje odredbi „Tripartituma“ te kraljevinskih zakona. Kao dokazno sredstvo pred sudom koristila su se svjedočenja i prisege, odnosno u imovinskim sporovima i dokumenti, koji su u tom slučaj imali prednost pred dva spomenuta postupka. U imovinskom pravu žene i muškarci uživali su jednaka prava (iako u različitoj mjeri) te je najčešće dolazilo do podjele imovine među svom djecom, iako ne uvijek u jednakom omjeru.⁹²

⁹⁰ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 1 – 3 *passim*.

⁹¹ Isto.

⁹² Isto.

U sudskoj praksi je prema zapisnicima moguće uočiti određene promjene u 17. st. u odnosu na raniji period. Naime, zapisnici iz 16. st. svojom se formom i sadržajem uvelike razlikuju od onih kasnijih. U prvome svesku zapisnika koji pokriva razdoblje od 1574. do 1608. godine uglavnom su uneseni samo parnički postupci i postupci zavještanja imovine. U drugom i trećem svesku pak ne nalazimo postupke zavještanja, a parnički se postupci javljaju u znatno izmijenjenom obliku. Tada su, naime, bile zabilježene samo kratke izjave o rezultatu parnica, dok je ranije bio pisan čitav postupak sa svim izjavama tužitelja i tuženika. Također, u 17. st. javlja se veći broj upravno-administrativnih odredbi i kazneno-prekršajnih postupaka, koji su u zapisnicima 16. st. bili iznimno rijetki.⁹³ Treba li tu pojavu pripisati mogućnosti da su određeni spisi bili izgubljeni, odnosno da su se bilježili u druge knjige koje se nisu sačuvale, ili je pak bila riječ o potrebi jasnijeg reguliranja života u trgovištu?

Gradska uprava nije uvijek nužno djelovala kao arbitar među suprotstavljenim stranama, već im je ostavljala mogućnost samostalne pogodbe, koja je međutim morala biti potvrđena pred sudom. Tek ako stranke ne bi mogle postići kompromis dolazilo je do sudske intervencije. Nepoštivanje sudskih odluka i gradskih odredbi te pojave kriminalnog i devijantnog ponašanja sankcionirali su se najčešće novčanim kaznama, odnosno zapljenom imovine, dok su fizičke kazne bile rijetke. Kazne su bile različite od slučaja do slučaja te nije moguće dati njihov sustavan pregled, iako je ponavljanje prekršaja najčešće podrazumijevalo kaznu od visokih 25 dukata. U sankcioniranju prekršaja važnu je ulogu imala institucija poruka, odnosno jamaca, koji su svojom imovinom jamčili za puštanje prekršitelja iz tamnice do sudske presude, pod prijetnjom određene novčane kazne. Na taj su se način trebali pobrinuti da optuženi ne poćini nikakva daljnja nedjela i da ne pobjegne iz grada.⁹⁴

⁹³ Isto.

⁹⁴ Isto.

Tablica 2. Broj pravnih radnji prema vrstama postupka

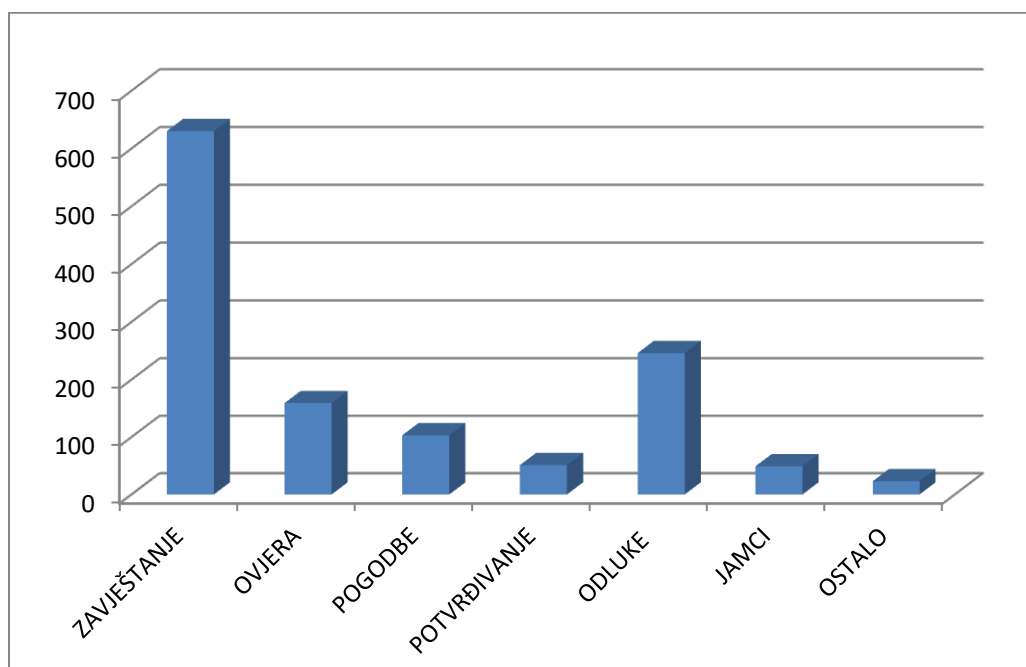
Vrsta postupka	Broj radnji
Zavještanje	630
Ovjera	159
Pogodba	103
Potvrđivanje	51
Odluka	246
Jamci	49
Ostalo	23

Izvor: „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340.

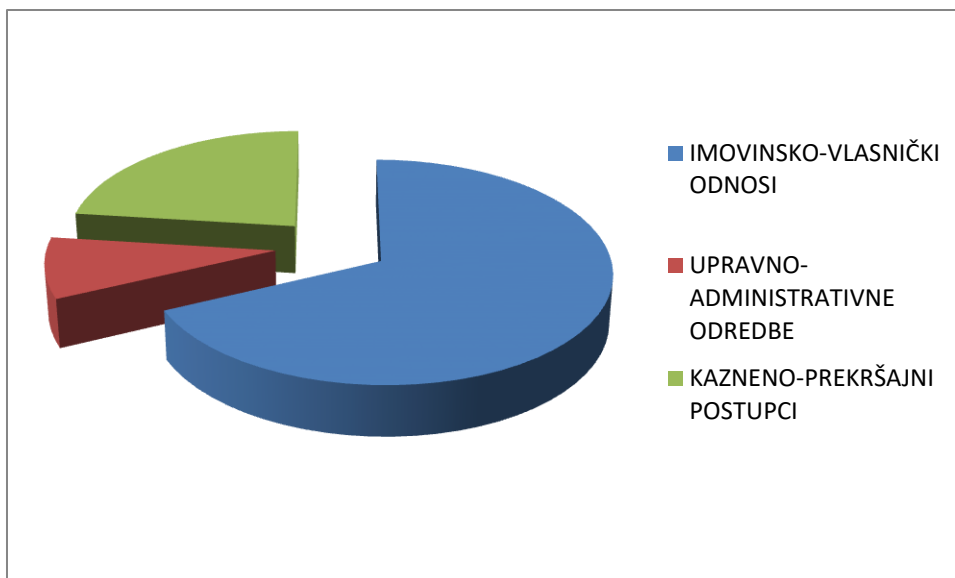
Tablica 3. Broj pravnih postupaka prema tematici

Tema postupka	Broj radnji
Imovinsko-vlasnički odnosi	1027
Upravno-administrativne odredbe	135
Kazneno-prekršajni postupci	348

Izvor: „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340.

Grafikon 2. Broj pravnih radnji prema vrstama postupka

Grafikon 3. Omjer pravnih postupaka prema tematici

4.5. Formiranje oligarhije

U 17. su stoljeću u svim gradskim naseljima bile prisutne promjene u gradskoj upravi, koje su vodile njezinom zatvaranju. Ono nije bilo istog karaktera kao analogni proces u dalmatinskim komunama, a bilo je uvjetovano ekonomskim razlozima i dijelom demografskom slabošću gradova. Također, u određenom dijelu i politika dvora je poticala takav razvoj budući da je pridonosio stabilnosti uprave u gradskim naseljima i posredno pospešivao centralizaciju Monarhije. Taj proces formiranja gradskih oligarhija vodio je dominaciji trgovaca i plemstva u gradskoj upravi te cirkuliranju vodećih upravnih funkcija u nekoliko istaknutih obitelji.⁹⁵

Iako proces formiranja oligarhija najčešće nije bio pravno sankcioniran, ipak je zamjetno njegovo postupno ustaljivanje, koje je najranije i najjasnije došlo do izražaja u Varaždinu. Ondje je proces započeo sredinom 16. st., a završio i pravnom sankcijom u novom statutu 1698. godine. Varaždin je u to doba doživio znatan ekonomski razvoj, koji je bio prvenstveno uvjetovan blizinom Vojne krajine i položajem na putu prema Grazu. U njegovoj relativno složenoj upravnoj strukturi proces formiranja oligarhije vidljiv je iz analize sastava uprave, gdje su u 13 godina 414 vodećih funkcija obnašale 122 osobe, od čega je 17 osoba vršilo gotovo polovicu dužnosti (177). Isti je proces zamjetan i u Zagrebu, gdje je došlo i do

⁹⁵ Neven Budak, „Pogranična gradska naselja sjeverne Hrvatske u 17. stoljeću,“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta*, vol. 25, no. 1 (1992), 29; Isti, „Gradske oligarhije u 17. stoljeću u sjeverozapadnoj Hrvatskoj,“ *Međunarodni kulturnopovijesni simpozij Mogersdorf*, sv. 20, *Razvoj građanskog društva u panonskom prostoru od 16. stoljeća do Francuske revolucije* (1995), 90, 107.

oštrih sukoba u koje se morao uključiti i ban. I ondje je došlo do pravne sankcije u vidu novog statuta 1609. i njegove reforme 1618., kojom su prisežnici i senatori dobili isključivo pravo biranja suca. Oblikovanje oligarhije očito je i u Koprivnici, gdje je u 13 godina 188 funkcija vršilo 58 osoba, pri čemu je svega 10 osoba obnašalo 85 dužnosti.⁹⁶

Krapinski zapisnici donose podatke o sastavu uprave trgovišta za 54 godine – od 1636. do 1688. te za 1695. godinu. Temeljem njihove analize može se zaključiti da je u Krapini u 17. st. na dijelu bio proces formiranja oligarhije, odnosno da je ona već bila izgrađena u razdoblju za koje raspolažemo podacima. Stoga nije moguće utvrditi kada je sam proces započeo i kako je on tekao. Analizom podataka o nositeljima upravnih funkcija može se zaključiti da se na najvišim dužnostima (suca, fiskusa, četvrtog suca i notara), kojih je tijekom 54 godine bilo 189, izmijenilo 39 osoba. Pri tome su 3 osobe obnašale 7 službi, 3 osobe 8 službi, 2 osobe 11 službi te 2 osobe čak 19 službi. Na taj je način deseterica ljudi (25,6%) obnašala 105 službi (55,5%) tijekom 54 godine, odnosno objedinjavala više od pola visokih funkcija u svojim rukama. Kada se još dodatno uzmu u obzir članovi istih obitelji ispada da je svega 5 obitelji (Kalečak, Karlo, Terdenić, Vrhovec i Dolovščak) držalo u rukama 109 službi (57,7%). Te brojke svakako upućuju na već izgrađenu oligarhiju koja je monopolizirala upravu trgovišta. Slični se rezultati dobiju i analizom sastava prisežnika odnosno senatora. 751 funkciju prisežnika obnašalo je 105 osoba tijekom 54 godine, pri čemu je 25 osoba (23,8%) držalo 430 mjesta (57, 3%), što je ponovno jasan znak postojanja oligarhije u Krapini. Analiziraju li se kraći periodi dobiju se ponovno približno isti rezultati. Tako je od 1636. do 1645. godine 31 vodeću funkciju obnašalo svega 9 osoba, pri čemu su 3 osobe (33%) držale 20 dužnosti (64, 5%).⁹⁷

⁹⁶ Budak, „Gradske oligarhije,“ 91 – 94, 97 – 98, 101 – 102.

⁹⁷ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 2, 5, 6, 9, 11, 13 – 15, 17 – 21, 24 – 27, 32 – 37, 40 – 41, 47 – 52, 54 – 55, 57 – 68, 71 – 74, 76 – 79, 84 – 92, 96 – 97, 137 – 138, 154 – 155, sv. 3, fol. 2, 9r, 24v, 34, 40, 47, 53v, 54r, 63v, 72r, 80r, 90, 100v, 101r, 106, 108, 114r, 118r, 123r, 128r, 130r, 133r, 139r, 142r, 165v, 166.

Tablica 4. Omjer broja obnašanih službi i broja njihovih nositelja među vodećim dužnostima u Krapini 1636. – 1688. i 1695.

Broj obnašanih službi	Broj osoba
1	10
2	9
4	2
5	4
6	4
7	3
8	3
11	2
19	2

Izvor: „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340.

Tablica 5. Omjer broja funkcija i broja njihovih nositelja po pojedinoj dužnosti u Krapini 1636. – 1688. i 1695.

Funkcija	Broj funkcija	Broj nosilaca
Sudac	54	18
Fiskus	52	24
Četvrti sudac	50	17
Notar	32	8

Izvor: „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340.

Treba naglasiti kako su se na najznačajnijim funkcijama osobe periodički izmjenjivale prelazeći svakih nekoliko godina s jedne funkcije na drugu, dok su među prisežnicima prisutni višegodišnji, pa i desetljetni periodi obnašanja dužnosti. Funkcija notara bila je ponešto specifična budući da se na toj dužnosti izmijenilo svega 8 osoba u 32 godine, pri čemu ju je Petar Kalečak obnašao 19 godina. Na funkciji suca nitko se nije zadržao duže od tri godine za redom, no česti su bili prekidi od nekoliko godina između obnašanja spomenute dužnosti od strane iste osobe. Slična je praksa uočljiva i kod funkcija fiskusa, odnosno suca grada i četvrtog suca. Također, može se primijetiti da je u velikom broju slučajeva osoba koja je jedne godine obavljala funkciju suca, ukoliko ju nije naslijedila, sljedeće godine prešla na dužnost četvrtog suca. Iako to nije bio slučaj u svim prilikama, podosta je velik broj godina kada je tome bilo tako.⁹⁸

Tko su zapravo bile osobe koje su tvorile upravnu oligarhiju? O tome se ne može ništa previše reći zbog nedostatka izvora koji bi to otkrili. Eventualno bi se moglo ukazati na neke pojedinačne primjere, o kojima saznajemo posredno iz ostalih izvora. Tako primjerice vidimo da je Martin Kalečak, koji je obnašao čak 19 visokih upravnih funkcija u promatranom razdoblju prema poreznom registru iz 1663. platio 210 denara poreza, što ga svrstava u srednji razred. Ukoliko se taj poreza plaćao prema cjelokupnom materijalnom bogatstvu (a za pretpostaviti je da je tome bilo tako budući da se on plaćao kolektivno), tada je vidljivo da spomenuti Martin nije spadao u skupinu najbogatijih stanovnika trgovišta. Slično možemo zaključiti na primjeru Nikole Terdenića, koji je iste godine platio 240 denara poreza, što i

⁹⁸ Isto.

njega svrstava u isti imovinski razred.⁹⁹ Na temelju samo ovih izdvojenih primjera ne možemo donositi općenite zaključke o imovinskom stanju oligarhije u trgovištu, no očito je da osobe na vrhu oligarhije nisu nužno pripadale skupini najimućnijih građana. Dakle, politička moć koja je proizlazila iz monopolizacije upravnih službi nije morala imati podlogu u ekonomskoj snazi. Čime je onda formiranje oligarhija bilo uvjetovano teško je reći? Možda obrazovanjem obnašatelja funkcija ili njihovim društvenim prestižem. Djelomice su članovi oligarhije pripadali plemićkom staležu, što se vidi iz titule „kneza“ koja se javlja uz njihovo ime u izvorima, a koja nije bila uvjetovana obnašanjem funkcijom. To su primjerice bili članovi obitelji Karlo, Dolovščak, Kalečak i dr.¹⁰⁰ No, na temelju dostupnih izvora ne može se ništa konačno zaključiti o logikama konstituiranja upravne oligarhije.

4.6. Pravna terminologija

Pravnopovijesna istraživanja predstavljaju važan segment historiografskog rada. No, ona nerijetko ne nadilaze uske okvire povijesti državnih institucija, usredotočene na proučavanja ustroja administrativno-sudskih tijela. Razvoj historijske znanosti, međutim, nalaže drugačiji pristup pravnoj povijesti, koji bi uključio i mikrohistorijsku perspektivu te interdisciplinarno usmjerenje. To s jedne strane obuhvaća proučavanje mnoštva pravnih spisa u svrhu istraživanja povijesti svakodnevice, mentaliteta te socioekonomskih fenomena, a s druge suradnju s ostalim društveno-humanističkim znanostima. Pri tome temelj svakako čini proučavanje jezika pravnih dokumenata, odnosno pravne terminologije. Takvo istraživanje zahtijeva usku suradnju s lingvistikom, kako bi se ustanovile temeljne karakteristike jezika pisanih spomenika i, usporedbom s govornim jezicima, definirale specifičnosti pravnog diskursa. Također, komparativnom analizom moguće je istražiti utjecaje na oblikovanje pravnih sustava i korištene terminologije.

Proučavanje jezika ranijih razdoblja moguće je isključivo preko pisanih spomenika. Međutim, upitno je koliko oni odražavaju živi govor područja i vremena u kojem su nastali. Junković smatra da *Ni u povijesnim ispravama ni u sudskim zapisnicima ne ogleda se vjerno govor onoga kraja u kojem su nastali. (...) Kakav se jezik ogleda npr. u zapisnicima iz Krapine? To može biti mjesni krapinski govor, ali isto tako i govor zapisničara, optuženog ili svjedoka, za koje nije sigurno da su bili rodом iz Krapine ili okolice.*¹⁰¹ Usporedba jezika

⁹⁹ Isto, sv. 2, 168 – 179.

¹⁰⁰ Isto, sv. 2 i 3 *passim*.

¹⁰¹ Zvonimir Junković, „Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskog dijalekta: dijakronijska rasprava,“ *Rad JAZU*, 363 (1972), 66.

pisanih spomenika 16. st. s današnjim kajkavskim govorima ukazuje na veću sličnost njihovog jezika sa štokavskim i čakavskim nego s kajkavskim govorima. S jedne strane to može biti posljedica povijesnog razvoja tijekom kojeg je došlo do udaljavanja kajkavskog od ostalih dvaju narječja. No, to također može upućivati da književna djela nisu odražavala govor pojedinih krajeva u vremenu u kojem su nastala.¹⁰² *U cijeloj staroj kajkavskoj književnosti teško će se naći bilo koji tekst koji bi bio odraz živoga govora bilo kojega određenoga kajkavskog kraja.* Posljedica je to prvenstveno slijeđenja čakavskih i štokavskih uzora, koji su nastali ranije.¹⁰³

Nadalje, za kajkavska pisana djela 16. st. karakteristično je postojanje jedinstvene jezične *koine*, nastale mješavinom različitih kajkavskih (i dijelom nekajkavskih) govora, što se može promatrati kao pokušaj stvaranja svojevrsnog književnog jezika. Na postojanje jedinstvene *koine* upućuje i često korištenje riječi s istim ili sličnim značenjem (sinonimi, pleonazmi, bliže oznake), posebice zamjetno kod Vramca, što bi moglo značiti da se svi ljudi nisu služili istim jezičnim kodom.¹⁰⁴ Razlike koje postoje u jeziku pojedinih pisaca odraz su osobnog stila uvjetovanog školovanjem, načitanošću i talentom, a ne govora kraja u kojem je pisac živio.¹⁰⁵

Pravna terminologija prisutna u „Krapinskim zapisnicima“ može se podijeliti u nekoliko kategorija prema jezičnoj provenijenciji – hungarizmi, germanizmi, latinizmi s talijanizmima te izrazi na narodnom jeziku. Ovdje će biti obrađeni samo najvažniji pravni termini koji se najčešće javljaju. Među hungarizmima jedan od najvažnijih pravnih pojmova je *engedovanje*, odnosno *engedovati* što dolazi od mađ. *engedni*, a znači lat. *concedere*, *premissio*, *praerogativa*, *concessio*, *favor*, *concedere benevole ex favore*.¹⁰⁶ Belostenec to prevodi kao lat. *concedo*, *remitto*, tj. na hrvatskom „odpuschati, popuschavati“. ¹⁰⁷ Veoma čest je i pojam *bantovati*, što znači lat. *molestare*, *impedire*, odnosno *dosađivati*, *dodijati*, *dotužiti*, *smetati*, *zabavljati*. Dolazi od mađ. *bantani*, a može označavati i *globu*.¹⁰⁸ Belostenec prevodi

¹⁰² Isto, 42.

¹⁰³ Antun Šojat, *Kratki navuk jezičnice horvatske: jezik stare kajkavske književnosti* (Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2009), 1.

¹⁰⁴ Junković, „Jezik Antuna Vramca“, 64, 55.

¹⁰⁵ Šojat, *Kratki navuk*, 2.

¹⁰⁶ Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, 1. dio, A-O (Zagreb: Informator, 1975), 300.

¹⁰⁷ Ivan Belostenec, *Gazophylacium : seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium : selectoribus synonymis, phraseologiis, verborum constructionibus metaphoris, adagiis, abundantissime locupletatum : item plurimis authorum in hoc opere adductorum sententiis idiomate Illyrico delicatis illustratum*, knj. 2 (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, Mladost, 1973), 92.

¹⁰⁸ Mažuranić, *Prinosi*, 1. dio, 41.

bantu kao „zabavljanje, dosada, nadloga, briga, zabava, uszilnoszt“.¹⁰⁹ *Biršag*, od mađ. *birsag* označava prvotno sudbeni trošak, globu i kaznu (lat. poena, onus judicale, judiciorum onus, birsagium). Također može značiti i osudu, sudovanje.¹¹⁰ Belostenec za *birsasiti* navodi „globiti, platiti bantu ili pedepszu“.¹¹¹

Latinizmi čine najveću skupinu stranih pravnih pojmova, a nerijetko se javljaju i u kroatiziranom obliku. Najčešće se koriste bliskoznačni pojmovi *concludo*, *conclusus*, *decretus*, *deliberatus*, što znači „dokonchan, doversen, zaglavlyen, odluchen, posztavlyen, odregyen“. *Deliberatio* se prevodi u smislu consultatio, odnosno „tolnachenye, dokonyanye, odluchenye, odluka“. Razmjerno često javljaju se i termini *admonuvanje*, od lat. *admoneo*, *admonere* u značenju „opominam, opomenulszem, opomenuti, szvetuyem“, odnosno *admonitio* kao „opominanye, opomenenye, opomenek“; *comparuvanje*, od lat. *compareo*, *comparere* što znači „ovo szem na zochi, ovdeszem, skasuyemsze, pokasuyemsze, kasemsze“; *leguvanje*, od lat. *lego*, *legare*, u značenju „possilyam, osztavlyam, nekomu nekay osztaviti, ali zapiszati, pripissuyem, izrucham“; *valuvanje*, od lat. *valeo*, *valere* kao „valyati, biti vreden“, u smislu fateor, confiteor, profiteor, non inficior. U skupinu latinizama spada i termin za potvrđivanje dokumenata, što se označuje pojmom *obsignatio*, kao „zaznamenuvanye, zapetchachenye“, odnosno glagolom *sigillo*, *sigillare*, što znači „pechatim, pelde, kipe delam, znamenuyem, zapiram“. Razmjerno često upotrebljava se i fraza *contumacia ductus*, što se može prevesti kao „neposlussnost oholna, tverdokornoszt, tverdovratnoszt, bezochni neposluh“. Latinskog su podrijetla i nazivi javnih službi, odnosno funkcija – *assessor* („vszaki on, koi vu pravde szedi, da vkup szudczem szudi, ili koi k pravdenomu sztolu szegyu“), *jurator* (prisežnik), *judex* (sudac), *senator* („vechnik, szvetnik“).¹¹² Latinizmom se označava i jedan od najvažnijih gradskih upravnih organa, *fiskus*, koji ima funkciju javnog odvjetnika i predstavnika općine (lat. procurator publicis et tribunus plebis). To je organ gradske uprave, koji zastupa izabranu općinu ili gradsko vijeće pred gradskim magistratom i ima nadzor nad gradskim računima te upravlja gradskom imovinom.¹¹³ U skupinu latinizama može se ubrojiti i pojam *kaštiga*, koji dolazi od lat. castigare, odnosno tal. castigo, a znači kazna, poena.¹¹⁴

¹⁰⁹ Belostenec, *Gazophylacium*, knj. 2, 6.

¹¹⁰ Mažuranić, *Prinosi*, 1. dio, 63.

¹¹¹ Belostenec, *Gazophylacium*, knj. 2, 14.

¹¹² Isto, knj. 1, 28 – 29, 139, 165, 320, 331, 338, 409, 471, 717, 719, 732 – 733, 828, 1106, 1118.

¹¹³ Zlatko Herkov, *Grada za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, sv. 1 (Zagreb: JAZU, 1956), 409.

¹¹⁴ Mažuranić, *Prinosi*, 1. dio, 490.

Germanizmi nemaju tako velik udio u pravnoj terminologiji, ali valja istaknuti nekoliko. Najvažnija gradska dužnost, ona suca, nerijetko se označava upravo njemačkim terminom *rihtar* (posebice u Krapini), što dolazi od *Gerichtsgewalt*, *Gericht*, *Richter*. Također, izraz *obšaniti* (*opšaniti*) dolazi od njem. *beschämen*, a znači psost, psovanje, prouzročiti tešku povredu časti (lat. *contumeliare*, *confundere*, *ignominare*).¹¹⁵

U pravnoj terminologiji 16. i 17. st. koristili su se i pojmovi iz narodnog jezika. Jedan od češćih bio je *dokončanje* (lat. *statum*, *decisio*, *decretum*, *perfectio*, *finis*, *concludere*, *consilium capere*, *definitio judicis*, *terminare*) u značenju odluka, svrha,¹¹⁶ odnosno „dokonanye, odregyenye, odluchenye“.¹¹⁷ Pojmom *pogodba* (lat. *conventio*, *consensus*, *compositio*, *pactio*, *pactus*) označavala se pravna radnja ugovaranja uvjeta, odnosno uvjet, ugovor i nagodba. *Poruk* (lat. *fidejussor*) koristio se u značenju jamca, tj. „onaj koji se uzeo, obećao da će udovoljiti kakvoj obvezi, da će namiriti vjerovnika, ako dužnik to ne učini“;¹¹⁸ „kisze zavesuje da kvara nebu“¹¹⁹. Posebno je zanimljiv pojam *rota*, čija je etimologija nejasna te možda dolazi od lat. *rupta*, *routa* preko njem. *rotte*, u značenju prisega zakletva (lat. *sacramentum*, *jusjurandum*), a može označavati i pratnju, družbu, četvu vojnika. Termin *zavez*, *zavezuivanje* označava preuzimanje određene obveze (lat. *ligamen*, *ligatura*, *obligatio*, *obligamen*, *poena obligata*).¹²⁰ Hrvatskim pojmovima označavale su se i kategorije vlasništva vezane uz nasljedno pravo, poput *dedina* (lat. *patrimonium*, *haereditas*, hrv. *baschina*), *materinsztvo* (lat. *haereditas materno avitica*), *ochinsztvo* (lat. *paternitas*, *bona paterna*, *patrimonium*) i *vekovetchina* (lat. *perpetuitas*, *haereditas*, *cretio*, hrv. *odvechina*).¹²¹

Dominacija latinizama u pravnoj terminologiji nimalo ne začuđuje s obzirom na ulogu i status koji je latinski jezik imao i u Hrvatskoj i u Zapadnoj Europi. Također, latinski je bio jezik Rimskog prava, čije su institucije imale utjecaja i na oblikovanje običajnog prava feudalnog sustava, ali još više na oblikovanje pravnih praksi u gradskim naseljima, koja su se upravo u instituciji privatnog vlasništva najviše razlikovala od feudalnog pravnog sustava. Nadalje, prisutnost hungarizama ne treba ni malo čuditi obzirom na državnu zajednicu s Ugarskom, u kojoj su brojne pravne norme i termini preuzeti iz mađarskog jezika, ne samo u službenoj upotrebi, nego i u govornom jeziku. Germanizme pak valja pripisati

¹¹⁵ Isto, 2. dio, 788, 1147.

¹¹⁶ Isto, 1. dio, 255.

¹¹⁷ Belostenec, *Gazophylacium*, knj. 2, 79.

¹¹⁸ Mažuranić, *Prinosi*, 2. dio, 972, 1029.

¹¹⁹ Belostenec, *Gazophylacium*, knj. 2, 385.

¹²⁰ Mažuranić, *Prinosi*, 2. dio, 1261, 1673.

¹²¹ Belostenec, *Gazophylacium*, knj. 2, 67, 211, 292, 557.

kolonizacijskim gibanjima razvijenog srednjeg vijeka, u kojima je upravo doseljavanje njemačkog elementa imalo presudan značaj za oblikovanje urbane mreže, pa stoga i pravnog ustroja gradskih naselja. Terminologija na narodnom jeziku pokazuje pak da se pod utjecajem drugih jezika oblikovalo i hrvatsko nazivlje.

Gradska naselja Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva razvila su se tijekom razvijenog srednjeg vijeka, pod utjecajem kolonizacijskog procesa, a stjecanjem kraljevskog privilegija najčešće su samo dobila sankciju dotadašnjeg položaja. U kasnijem razdoblju, do kraja 15. st., postupno je došlo do raslojavanja na slobodne kraljevske gradove i trgovišta, među kojima je razlika bila najvidljivija u stupnju sudske autonomije i ovisnosti prema vanjskim političkim faktorima. No, bez obzira na tu podjelu, struktura je uprave u svim gradskim naseljima bila prilično slična, s identičnim osnovnim službama. Također, pravne prakse i izvori kojima su one bile uređene ostali su isti, uz dominaciju normi običajnog prava u upravi i sudstvu gradskih naselja. Do upravnih je promjena došlo tijekom 16. i 17. st. s pojavom oligarhija koje monopoliziraju vodeće upravne položaje u svim gradskim naseljima. To je moglo biti odraz gospodarskog stanja i demografske slabosti, koji su nužno sužavali bazu ljudi sposobnih za obnašanje upravnih dužnosti. No, to nije bio formalno reguliran i sankcioniran proces, iako postoje iznimke, te je način izbora uprave i dalje ostao načelno dostupan svim punopravnim građanima.

Opisane razvojne tendencije mogu se jasno raspoznati i na slučaju trgovišta Krapina, gdje su do izražaja došli i sukobi s drugim političkim faktorima, koji su pokušali svojim pritiskom podvrgnuti gradsko naselje vlastitom utjecaju. U ovom je to slučaju bilo krapinsko-kostelsko vlastelinstvo, koje je zbog promjena u ekonomskim procesima i strukturama, uzrokovanih makroekonomskim tokovima i mijenama, nastojalo smanjiti i ukinuti autonomni položaj trgovišta. Završetak tog sukoba donio je regulaciju odnosa između trgovišta i vlastelinstva, odnosno jasno definiran pravni okvir u kojem se trgovište nastavilo razvijati do kraja 17. st., pa i duže, no ono je i dalje ostalo podložno vlastelinstvu u određenom stupnju. Također, upravna struktura ustanovljena privilegijem iz 14. st. doživjela je manje modifikacije. Analizom sastava uprave uočljivo je da je u Krapini došlo do formiranja oligarhije, odnosno do monopoliziranja upravnih položaja od strane nekoliko obitelji. U ovom se to slučaju možda najbolje može objasniti demografskom slabošću trgovišta (u usporedbi s

Varaždinom ili Gradecom), što bi podrazumijevalo užu bazu ljudi sposobnih za vođenje gradske uprave. No, za potvrdu tog objašnjenja nužna su daljnja istraživanja.

U krapinskim pravnim praksama vidljiva je dominacija imovinsko-pravne tematike, što svakako odgovara općenitim tendencijama u gradskim naseljima šireg područja. Nadalje, očito je nepostojanje sustavnosti u vođenju zapisnika magistrata, kao i prevladavanje običajnih normi u vođenju sudskih postupaka. No, isto tako, prema karakteru izvora može se zamijetiti i promjena u načinu vođenja gradskih spisa, koja može ukazivati na dublje promjene u socijalnim procesima, uzrokovane demografskim i ekonomskim kretanjima.

Pravno nazivlje „Krapinskih zapisnika“ karakterizira snažna prisutnost tuđica, u najvećem broju latinizama, ali i hungarizama te germanizama. Njihove su pojave logične, obzirom na povijesne procese u dugom trajanje na hrvatskom te širem regionalnom prostoru, odnosno obzirom na značaj koji su ti jezici imali u užem ili širem kontekstu. No, uz strane izraze postojalo je i domaće pravno nazivlje, što ukazuje na određeni stupanj razvijenosti jezika, koji je omogućavao i oblikovanje terminologije za visokospecijalizirana područja.

Gradska su naselja, dakle, ostala funkcionirati na svojim srednjovjekovnim osnovama, uz manje izmjene u pojedinim segmentima. Njihov se položaj temeljio na pravnim privilegijima, razlikujući ih od okolnog feudalnog svijeta. Pa iako je njihov razvoj bio prvenstveno uvjetovan ekonomskim procesima i potrebama, pravni je položaj predstavljao važan segment u održanju posebnog statusa. U većoj ili manjoj mjeri gradovi su predstavljali politička, ekonomska, administrativna, kulturna i vjerska središta. Te su im funkcije omogućavale stalno privlačenje novog stanovništva, što je pridonosilo njihovom rastu i unutrašnjoj dinamici. Njihov pravni položaj, koji se također mijenjao tijekom vremena, činio je važnu podlogu njihovog značenja, dajući legalitet njihovom postojanju, zahvaljujući čemu su se ponajprije uspjela održati. Iako ne postoji točna definicija gradskog naselja i jasni kriteriji koji bi ga određivali, s obzirom na razlike od slučaja do slučaja koje otežavaju usustavljivanje i klasifikacije, ipak velik dio gradskih naselja ima neke zajedničke karakteristike koje ih razlikuju od goleme većine okolnog seljačkog svijeta, a prava i obveze koji su proizlazili iz pravnog statusa imali su odlučujući utjecaj na oblikovanje socijalne dinamike i identiteta u gradskim naseljima. Interakcija je svih rečenih čimbenika na kraju rezultirala stvaranjem dinamičnog i distinktivnog socijalnog organizma, kakav je bio grad, koji je, bez obzira na veličinu i značaj, predstavljao izdvojenu cjelinu u odnosu na okolni prostor.

5. IZMEĐU SELA I GRADA – EKONOMSKI RAZVOJ

Procesi geografskih otkrića i kolonijalne ekspanzije Europe uvelike su utjecali na ekonomski razvoj Starog kontinenta. Promjene koje su započele u 16. st. i nastavile se kroz sljedeća tri stoljeća definitivno su predstavljale novost u dotadašnjim ekonomskim strukturama. Iako je to tada rijetkima bilo jasno, u 19. i 20. st. uočena je važnost te pojave, ponekad nazivane kapitalizmom. Bez obzira koje ime tko pridavao spomenutom procesu (naime, oko definicije pojma kapitalizam i dalje ne postoji konsenzus), jasno je da su promjene bile dubinske i sveobuhvatne.

Promjene u strukturi i organizaciji proizvodnje i trgovine te monetarnom poslovanju rezultirale su, u kombinaciji s političkim i socijalnim procesima, stvaranjem fenomena koji ranom novom vijeku daju distinktivno obilježje prelaznosti – od predmoderne, dijelom autarkične ekonomije ka kapitalizmu, od institucionalno slabih državnih tvorevina ka modernim, birokratskim državama, od feudalnog ka građanskom društvu. Ekonomija nije uvijek bila generator tih promjena (nerijetko je slučaj bio i obrnut) te je međusobno prožimanje različitih sfera ljudskog djelovanja bilo stalno prisutno, no utjecaj ekonomije je neporeciv i svakako nezanemariv. Spomenute promjene imale su utjecaja na čitav kontinent te uvjetovale razvojne tokove svakog njegovog dijela, bez obzira na stupanj razvoja.

5.1. Makroekonomski tokovi

Kako bi se moglo uspješno razumjeti gospodarsku situaciju u trgovištu Krapina potrebno se osvrnuti i na glavne odrednice ekonomskog razvoja šireg regionalnog okvira (Ugarsko-hrvatsko Kraljevstvo i slovenske zemlje), a to je opet nemoguće bez uzimanja u obzir ekonomske situacije Europe u cjelini. Na europsku ekonomiju u 16. i 17. st. presudni utjecaj imala je kriza feudalizma u kasnom srednjem vijeku, koja se objašnjava različitim čimbenicima – od političkih i ekonomskih, do društvenih i ekoloških. Kao odgovor na tu krizu došlo je do geografske ekspanzije Europe, diferencijacije u upravljanju radnom snagom, stvaranja centraliziranih država i, u konačnici, do pojave kapitalističke svjetske privrede. Međutim, kriza feudalizma potakla je različit razvoj na istoku i zapadu Europe te dovela (prema Immanuelu Wallersteinu) do podjele na 3 osnovne ekonomske zone – maticu

(Zapadna Europa), periferiju (Istočna Europa) te prijelazno područje poluperiferije (Mediteran i dijelovi Srednje Europe).¹²²

Europsko gospodarstvo 16. i 17. st. ponajviše je bilo obilježeno procesom „revolucije cijena“, koji korespondira s pojačanim priljevom plemenitih metala u Europu. Taj je proces započeo s eksploatacijom rudnika srebra u španjolskoj Americi, doživjevši vrhunac u drugoj polovici 16. st. Povećani priljev plemenitih metala potaknuo je snažan ekonomski razvoj u određenim dijelovima Europe, no mogao je imati i posve drugačiji utjecaj, o čemu svjedoči slučaj same Španjolske, gdje su se tijekom 16. st. javili znaci ekonomske krize pa i nazatka. Rast cijena, međutim, nije doveo i do proporcionalnog rasta nadnica budući da su se one zadržale na razinama utvrđenim ugovorom ili običajem, dok je vrijednost novcu padala. To je pak dovelo do bogaćenja uskog sloja ljudi i postalo glavni izvor akumulacije kapitala.¹²³

Ekonomski rast Zapadne Europe, potaknut priljevom novca i kapitala, doveo je do oslobođenja radne snage za potrebe specijalizirane proizvodnje temeljene na istočnoeuropskim sirovinama i tamošnjem tržištu za vlastitu robu. S druge strane, povećana potražnja hrane i sirovina na Zapadu ojačala je feudalne strukture u Istočnoj Europi snažnijim vezanjem kmetova za zemlju. Različiti razvojni tokovi Istoka i Zapada koji su iz toga proizašli bili su djelomice uvjetovani i geografskim razlozima (udaljenost Istočne Europe od pravaca prekomorske ekspanzije), a djelomice i socio-političkim (niža gustoća naseljenosti, slabije razvijena urbana mreža, niži stupanj razvoja poljoprivrede).¹²⁴

Nakon ekonomskog rasta u velikom dijelu Europe u 16. st., 17. je stoljeće donijelo krizu i stagnaciju. Inflacija cijena, koja je taj rast uvelike i omogućila, završila je. To je bilo u uskoj vezi sa smanjenjem uvoza plemenitih metala od oko 1610., što je kao posljedicu imalo smanjenje količine novca u opticaju i devalvaciju novca na mnogim područjima. Krizu je jedino uspjela izbjeći Nizozemska te u manjoj mjeri Engleska. Kriza na Zapadu generirala je i krizu na Istoku. Stagnacija stanovništva Zapadne Europe, u kombinaciji s poboljšanjem poljoprivrednih prinosa, smanjila je potražnju za istočnoeuropskim žitom. Doduše, nadnice su zadržane na istim razinama (ili se nisu smanjivale), što je u kontekstu spomenutih monetarnih promjena predstavljalo rast realnih nadnica. Međutim, znakovi krize su bili očiti. Pri tom se postavlja pitanje kakva je bila uloga ratnih zbivanja (poglavito Tridesetogodišnjeg rata) na

¹²² Immanuel Wallerstein, *Suvremeni svjetski sistem*, preveo Janko Parvić (Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost, 1986), 32.

¹²³ Isto, 60, 63 – 65.

¹²⁴ Isto, 71, 73, 75.

ekonomske tokove. No, valja naglasiti kako ta ekonomska kontrakcija nije bila kriza u smislu krize kasnog srednjeg vijeka, već prvi ciklus kontrakcije karakterističan za kapitalističku ekonomiju.¹²⁵

Navedene opće promjene u strukturi europskog gospodarstva odrazile su se i na pojedine njegove segmente, no u različitoj mjeri. Poljodjelstvo je doživjelo različite promjene u dvjema polovicama kontinenta. Na Zapadu je došlo do poboljšanja poljoprivrednih tehnika te prenamjene dijela oranica u pašnjake i vinograde. Također, veliki zamah uzela je specijalizacija poljoprivredne proizvodnje, s naglaskom na krmno bilje, povrće, tržišne kulture i jeftinije žitarice (ječam, zob, heljda). Inovacije u poljoprivredi najsnažnije su došle do izražaja u Ujedinjenim Provincijama, a kasnije su dijelom primijenjene i u Engleskoj te Francuskoj. Poljoprivredne inovacije na Zapadu te posljedično smanjenje potražnje za istočnoeuropskim žitom dijelom su bili uvjetovani i smanjenjem srebrnog i zlatnog novca u opticaju, kojim su se plaćale sirovine uvožene s Istoka. Pad cijena u 17. st. bio je u Istočnoj Europi pojačan i smanjenjem poljoprivrednih prinosa zbog iscrpljenja tla i ljudskih resursa u prethodnom stoljeću. A kako nisu bile uvedene nikakve inovacije po nizozemskom uzoru, dotad najprosperitetnija grana izvozne trgovine zapala je u krizu, pogoršavajući ekonomski položaj Istoka.¹²⁶

U proizvodnim djelatnostima razdoblje ranog novog vijeka bilo je period suživota starih praksi i novih tendencija. Gradska obrtnička djelatnost i dalje je bila definirana cehovskim okvirom, s ciljem zaštite svojih članova od konkurencije. S druge strane, najamništvo se javlja u 16. i 17. st. kao novi način organizacije proizvodnje, posebice na području tekstilne proizvodnje. Tzv. *Verlagssystem*, iako je bio prisutan i u gradskim sredinama, preferirao je unajmljivanje seoske radne snage, koja je bila mnogo jeftinija od gradske budući da su proizvodne djelatnosti predstavljale samo dopunski izvor prihoda za seljake, a također na selu nisu postojala brojna ograničenja prisutna u gradovima. Takve tendencije uzrokovala su nemale otpore gradskih obrtnika. Na *Verlagssystem* principu razvile su se i prve manufakture kao prostorno odvojene radionice specijalizirane za određenu fazu proizvodnog procesa.¹²⁷

¹²⁵ Isto, 195, 197, 275, 281, 283, 284.

¹²⁶ Isto, 184, 282, 300, 329, 344, 365 – 367.

¹²⁷ Fernand Braudel, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*, sv. 2, *Igra razmjene*, preveli s francuskog Dubravka Celebrini et al. (Zagreb: August Cesarec, 1992), 330, 331, 333, 351 – 353, 357, 369.

Trgovina je zadržala dominantno urbani karakter u ranome novome vijeku. Tržnice su imale ključnu ulogu u svakodnevnoj opskrbi i lokalnoj razmjeni, a uz njih se kao elementarno oruđe razmjene javljaju i dućani, koji se postepeno specijaliziraju za određenu vrstu robe. Na višem stupnju razmjene presudnu su ulogu imali sajmovi i burze. Upravo u ranome novome vijeku sajmovi doživljavaju znatne promjene te njihova uloga postupno slabi do konačnog pada u 18. st., kada su bili percipirani kao arhaični oblik razmjene (prvenstveno u Zapadnoj Europi). Slabljenje sajmova bilo je uvjetovano razvojem izravne prekomorske trgovine i pojavom skladišta robe (privatnih i javnih) već od 15. st. Uloga sajmova posebice je opala u atlantskim središtima. Burze nisu imale toliko važnu ulogu u robnoj razmjeni, koliko u novčanom poslovanju (kupoprodaja mjenica, špekulacije). Strukturalne promjene u trgovini odrazile su se i na same trgovce kao zasebnu socioekonomsku kategoriju stanovništva. Iako trgovci nisu nikad bili homogeni sloj, u ranonovovjekovnom periodu došlo je do izraženije hijerarhijske diferencijacije među njima. Na vrhu su se nalazili veletrgovci, koji su se rijetko specijalizirali za trgovinu određenom vrstom robe. Oni su se svojim načinom života snažno odvajali od nižih razina, gdje su razlike bile prilično nejasne i fluidne. Uz specijalizirane trgovce, tu su bili i kramari odnosno torbari (pokućari), staretinari, sajamski trgovci te razne vrste trgovačkih agenata. Trgovačka hijerarhija je bila čvrsto povezana, s obzirom na karakter trgovinskog poslovanja i distribucije proizvoda. Trgovci su često djelovali u obliku udruženja, koja se javljaju još od razvijenog srednjeg vijeka, a ostaju prisutna i u ranom novom vijeku, uz postupni razvoj i evoluciju u specijalizirana i trajna poduzeća (poput istočnoindijskih kompanija).¹²⁸

5.2. Regionalna slika

5.2.1. Ugarska

Ugarsku ekonomiju 16. i 17. st. obilježio je proces pretvaranja vanjskotrgovinskog deficita u suficit zahvaljujući izvozu poljoprivrednih proizvoda, u prvome redu stoke, a onda i vina. Stoka je predstavljala 90% ugarskog izvoza sredinom 16. st., a stotinu godina kasnije, unatoč padu, i dalje visokih 50%. Do pada u izvozu stoke došlo je u prvoj polovici 17. st., prvenstveno zbog političke nestabilnosti (Bocskajev i Bethlenov ustanak, Tridesetogodišnji rat), ali i smanjene potražnje na Zapadu. Izvoz vina bio je podložniji klimatskim uvjetima, zbog čega je stalno oscilirao. Glavna izvozna područja za vino bila su austrijske zemlje (iz

¹²⁸ Isto, 18 – 20, 55, 62 – 64, 72, 79 – 80, 92 – 93, 95, 97 – 99, 104 – 105, 421 – 424, 427, 489 – 490, 494 – 496, 509.

područja oko Soprona) te Poljska (iz tokajske regije). Unatoč dominaciji plemstva u spomenutoj izvoznoj trgovini, određena uloga pripala je i gradovima, a najviše su profitirali oni smješteni na zapadnoj granici.¹²⁹

Ugarska trgovišta, koja su se u najvećem dijelu razvila u 15. st. zahvaljujući povećanom opsegu seljačke trgovine, našla su se prva na udaru u procesu refeudalizacije, već početkom 16. st. Naredna dva stoljeća za većinu su trgovišta bila obilježena borbama s vlastelinstvima za očuvanje položaja, a brojna su bila svedena na status sela. Međutim, u određenim slučajevima ugarska su trgovišta slijedila sasvim drugi razvojni put. Na granici prema Osmanskom Carstvu uživala su povoljniji položaj zahvaljujući kraljevskim vojnim posadama smještenim u tamošnjim utverdama ili vojnim obvezama koje su njihovi stanovnici imali, u zamjenu za što su mogli zadržati privilegirani položaj. Također, njihovom boljem položaju pogodio je i razvoj vinogradarstva te trgovine stokom.¹³⁰

5.2.2. Slovensko područje

Slovensko je područje imalo važnu ulogu kao tranzitni prostor u trgovinskoj razmjeni između Ugarske, Hrvatske, južne Njemačke i Venecije. No, osmanska osvajanja u 16. st. uvelike su smanjila trgovinsku razmjenu s Istokom (iako je ona uspostavom Vojne krajine dijelom bila obnovljena), a konkurencija seljačke i vlastelinske trgovine je dodatno narušila položaj gradskih trgovaca. Obrambene potrebe su doduše pogodovala razvoju obrta i trgovine, no sve snažnija prisutnost plemstva u trgovini agrarnim proizvodima te opskrbi vojske štetili su gradskim ekonomijama.¹³¹

Ekonomska kriza 17. st. razvila se snažnim intenzitetom u slovenskim zemljama. Dotada dominantni južnonjemački kapital zapao je u krizu (pojačanu Tridesetogodišnjim ratom), a iseljavanje bogatog protestantskog plemstva i građanstva ne samo da je naštetilo općenitom ekonomskom razvoju, nego je i oslabilo poslovne veze s protestantskim područjima. Kao zamjena za povlačenje njemačkog kapitala ojačao je položaj talijanskih poslovnih ljudi, koji su u svoje ruke preuzeli određena monopolna prava (izvoz žive, goveda, meda, platna i drva te uvoz soli, duhana i sukna). Trgovina na velike udaljenosti uglavnom je

¹²⁹ Jarosław Miller, *Urban Societies in East-Central Europe, 1500 – 1700* (Aldershot, Burlington: Ashgate, 2008), 231 – 233.

¹³⁰ Sándor Gyimesi, „Gospodarsko zaleđe antifeudalnih borba mađarskih trgovišta i njihova veza sa seljačkim pokretima u razdoblju od XVI. do XIX. stoljeća,“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 5, no. 1 (1973), 374 – 375.

¹³¹ Branislav Đurđev, Bogo Grafenauer i Jorjo Tadić, ur., *Historija naroda Jugoslavije*, sv. 2 (Zagreb: Školska knjiga, 1959), 350 – 353, 425 – 428.

bila u rukama stranaca i funkcionirala je izvan urbanih ekonomskih sustava. Gradski trgovci ograničili su se na lokalno tržište, prisiljeni i tu se boriti s konkurencijom seljačke trgovine te veletrgovaca. Iako su gradovi bili razmjerno brojni (samo južna Štajerska je imala 45 gradskih naselja), oni su bili razmjerno mala naselja (Ljubljana je kao najveći grad slovenskih zemalja imala oko 1700. oko 7 500 stanovnika).¹³²

Gradska ekonomija dodatno je bila pogođena pojavom konkurencije seoskog obrta te prodorom strane robe. Rudarstvo i prerada ruda imali su važnu ulogu u oblikovanju gradske ekonomije, a značajniji proizvodni poduhvati (poput izrade topovskih kugli u Fužinama kraj Ljubljane ili ljevaonice topova u Celju) bili su osnovani na *Verlagssystem* principu.¹³³

Važnu ulogu u ekonomskom pogledu za hrvatske je zemlje, a posebno Krapinu, imalo južnoštajersko područje, na kojem se izdvajao Ptuj kao najvažnije trgovačko naselje do početka 17. st i najveći grad južne Štajerske (oko 180 kuća polovicom 18. st.). Svoj gospodarski značaj dugovao je povoljnom položaju na cesti Maribor-Čakovec te na putovima prema Radgoni, Ljutomeru i Ormožu i prema Krapini preko Šmarja, a bio je i značajna riječna luka. Važnu je ulogu imao i u tranzitnoj trgovini iz Ugarske prema sjevernoj Italiji, gdje su se kao glavni artikli javljali poljoprivredni proizvodi i tekstil. Međutim, krajem 16. st. Ptuj je počeo stagnirati uslijed promjene trgovačkih pravaca. Nakon gubitka stovarišnog prava 1572., 1597. izgubio je i tranzitnu trgovinu stokom iz Ugarske, koja se s „ljubljskog puta“ preselila na tzv. hrvatski.¹³⁴

5.2.3. Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo

Opći ekonomski razvoj Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva u 16. i 17. st. slijedio je (u većini) tendencije prisutne u Srednjoistočnoj Europi. Osmanska osvajanja imala su pritom presudni utjecaj na ekonomske tokove, posebice na smjerove trgovine, čije su promjene od kraja 15. st. uzrokovale propast hrvatskih gradova južno od Kupe te otežale ekonomski položaj slavonskih gradskih naselja.¹³⁵ Zbog prekida prometnih veza između unutrašnjosti i Jadrana trgovinski tokovi se sve jače orijentiraju prema zapadu (posebice austrijskim

¹³² Vasko Simoniti i Peter Štih, *Slovenska povijest do prosvjetiteljstva*, prevela Anamarija Paljetak (Zagreb: Matica hrvatska, 2004), 311, 315 – 317; Jože Curk, *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem: urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja* (Maribor: Založba Obzorja Maribor, 1991), 52; Vasko Simoniti, Peter Štih i Peter Vodopivec, *A Slovene History, Society – Politics – Culture*, preveo na engleski Paul Townend (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2008) (<http://sistory.si/publikacije/pdf/zgodovina/Slovenska--zgodovina-ENG.pdf> (25. 10. 2016.)), 175 – 176, 195 – 196.

¹³³ Đurđev, Grafenauer i Tadić, ur., *Historija naroda Jugoslavije*, sv. 2, 346 – 349.

¹³⁴ Curk, *Trgi in mesta*, 36 – 37, 39, 50 – 52, 60.

¹³⁵ Đurđev, Grafenauer i Tadić, ur., *Historija naroda jugoslavije*, sv. 2, 429 – 430.

zemljama). Takav je razvoj dijelom bio potican i samom politikom Habsburgovaca, koji su nastojali čim više prometa preusmjeriti preko svojih nasljednih pokrajina. Stalna osmanska prijetnja ne samo da je ugrožavala sigurnost robe i trgovaca na putovima, nego je i usmjeravala čitavo gospodarstvo na zadovoljavanje vojno-obrambenih potreba, prvenstveno opskrbu vojnih posada.¹³⁶ Kao i u ostatku Srednjoistočne Europe, povećana potražnja za poljoprivrednim proizvodima na Zapadu vodila je ka refeudalizaciji i intenziviranju plemićke trgovine poljoprivrednim proizvodima, koja posebno jača u 17. st. Na tu trgovinu utjecalo je i formiranje Vojne krajine budući da su tamošnje vojne posade dijelom bile plaćane i u naturi (hrana, sukno), što je davalo priliku lokalnim seljacima da prodaju svoje proizvode. Međutim, interes plemstva za prihode od opskrbe Vojne krajine također je bio velik, te su se tijekom spomenutog razdoblja trudili isključiti seljake iz opskrbe vojske.¹³⁷

Gradska naselja u 17. st. karakterizirao je (suprotno tendencijama u ostatku Europe) oporavak u gospodarskom, demografskom i kulturnom smislu, koji je bio u izravnoj vezi sa stabilizacijom granice s Osmanskim Carstvom nakon potpisivanja Žitvanskog mira 1606. godine. To se manifestiralo prvenstveno u pojačanom trgovinskom prometu, čemu je djelomični uzrok bilo i formiranje Vojne krajine, koju je trebalo opskrbljivati osnovnim namirnicama. Oživljavanju trgovine svjedoči i gradnja cesta te njihov popravak, kao i obnova cehova u Križevcima i Koprivnici. Također, plemstvo u sve većem broju doseljava u gradove, gradeći ondje svoje palače, a uskoro im se pridružuju i crkveni redovi. No, mreža gradskih naselja nije bila do kraja definirana, posebice u pogledu trgovišta, koja su upravo u ovom razdoblju vodila najintenzivnije sukobe s vlastelinima za očuvanje svog povlaštenog položaja.¹³⁸

Gospodarski razvoj Zagreba, sastavljenog od slobodnog i kraljevskog Gradeca te kaptolsko-biskupskog Zagreba, bio je obilježen u 16. i 17. st. snažnom konkurencijom i nadmetanjem dvaju naselja. Za razliku od Gradeca, koji je svoje trgovce nastojao zaštititi restriktivnim mjerama u odnosu na konkurenciju stranih trgovaca (koji su mogli trgovati samo u vrijeme sajмова), Kaptol ih je nastojao privući gradnjom praktičnih trgovačkih prostora te sigurnošću novosagrađenih utvrda. Zbog toga se središte zagrebačke trgovine u 17. st. premjestilo na Kaptol, gdje su bili prisutni mnogi strani trgovci, posebice s njemačkog i unutrašnjoaustrijskog područja, od kojih je Leonhardt Müllbacher svakako najpoznatiji.

¹³⁶ Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture, s.v. „Cestovni prijevoz“, „Trgovinska privreda“.

¹³⁷ Đurđev, Grafenauer i Tadić, ur., *Historija naroda jugoslavije*, sv. 2, 432, 713 – 714.

¹³⁸ Budak, „Pogranična gradska naselja“, 29, 33.

Obrtnička proizvodnja imala je veću ekonomsku važnost za Gradec, gdje je uz 6 postojećih osnovano i 5 novih cehova. Valja napomenuti kako je u 17. st. i na Kaptolu došlo do osnutka prvih cehova. U 17. st. stanje relativnog mira na granici prema Osmanskom Carstvu omogućilo je općenito snažniji gospodarski razvoj, koji se u zagrebačkim naseljima ogledao u porastu broja godišnjih sajмова (važnih za trgovinu na veće udaljenosti) s 4 na 7. Zagrebačka je trgovina bila usmjerena na Ljubljano i preko nje dalje prema Italiji te na Ptuj kao izvozni pravac za žito, krzno i stoku.¹³⁹

Gospodarski oporavak Varaždina započeo je krajem 16. st., a bio je uvjetovan premještanjem trgovine s „ljublanskog puta“ na pravac prema Jadranu. Ta je promjena uzrokovala slabljenje i stagnaciju Ptuja, dio čijih funkcija je preuzeo Varaždin. Na gospodarski značaj Varaždina veliki utjecaj imala je Vojna krajina budući da je njezina opskrba išla velikim dijelom upravo preko Varaždina. Porast važnosti trgovine ogleda se u dobivanju skladišnog prava (*ius depositionis*) 1618. i osnutku ceha trgovaca 1629., dok je još 1610. u Varaždinu bio smješten trg za izvoz meda, stoke i žita. Također, glavno skladište soli za Vojnu krajinu i Međimurje nalazilo se u Varaždinu.¹⁴⁰

5.3. Ekonomski razvoj trgovišta Krapina u 17. stoljeću

5.3.1. Prometni položaj

Prometni položaj i smještaj Krapine imali su odlučujuću ulogu u njezinom ekonomskom razvoju. Položaj na putu od Zagreba preko Ptuja do Graza, s odvojkom za Varaždin, učinio je Krapinu važnom postajom u trgovini na velike udaljenosti. Taj put imao je značajnu ulogu još od antičkog vremena kada je transversalno povezivao Sisak (Siscia) i Ptuj (Poetovio), najvažnija naselja na glavnim prometnim pravcima šireg područja.¹⁴¹ Cestovna mreža izgrađena u antici uvelike je zadržala svoj oblik i kroz srednji vijek te do ranomodernog perioda. Na širem se području kao prometno čvorište isticao Varaždin, jedno od najvažnijih ishodišta putova od kojeg je jedan pravac vodio prema Ptuj (tzv. „velika cesta prema Njemačkoj“, smještena na antičkom pravcu Poetovio-Mursa), zatim prema Beli, prema Toplicama i Križevcima, prema Grebenu te *via exercitualis*, koja je preko Zagreba vodila prema Jadranu. Također, sporedni put vodio je od Varaždina, preko Lepoglave i Radoboja, do

¹³⁹ Hrvoje Petrić, „Stoljeće oporavka i napretka“, u *Povijest grada Zagreba*, knjiga 1, *Od prethistorije do 1918.*, ur. Ivo Goldstein, Slavko Goldstein, 154 – 199 (Zagreb: Novi liber, 2012), 165 – 169; Franjo Buntak, *Povijest Zagreba* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1996), 257 – 260, 402, 417 – 418.

¹⁴⁰ Petrić, *Pogranična društva*, 267 – 269.

¹⁴¹ Vučetić, „Prostorni razvoj srednjovjekovne Krapine“, 7, 9.

Krapine. Međutim za Krapinu je važniji bio pravac od Zagreba, dolinom Save i Krapine prema Štajerskoj, koji je imao drugorazredno značenje u srednjovjekovnoj cestovnoj mreži.¹⁴² Može se pretpostaviti da je značenje spomenutog prometnog pravca poraslo u 16. i 17. st., paralelno s jačim ekonomskim orijentiranjem neosvojenih dijelova Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva prema unutrašnjoaustrijskim zemljama. Takav je razvoj bio uvjetovan promjenom u važnosti regionalnih prometnih pravaca (pad tzv. „ljubljskog puta“ i jačanje komunikacija prema Jadranu) te čvršćim ustrojem Vojne krajine, što je podrazumijevalo veće orijentiranje prema austrijskim nasljednim pokrajinama. Također, razvoj vojnopoštanske mreže od sredine 16. st. mogao je poboljšati ekonomsko značenje Krapine u prometnoj mreži šireg područja. Naime, formiranje Vojne krajine nametnulo je potrebu za izgradnjom pouzdane i brze mreže poštanskih stanica za prijenos obavijesti iz Vojne krajine u zapovjedna središta u Grazu i Beču te obrnuto. Sezonske postaje u Krapini i Varaždinu bile su utemeljene već 40-ih godina 16. st., a u narednom stoljeću su to bile i jedine redovne poštanske postaje u Varaždinskoj županiji. Krapina je tu imala glavnu ulogu u komunikaciji između Ptuja i Zagreba.¹⁴³

5.3.2. Trgovina i sajmovi

Općenito se trgovina najvećim djelom obavljala na sajmovima koji su bili periodički organizirani, a postojali su dnevni, tjedni i godišnji. Iako su postojali i trgovci koji su prodavali robu u svojim dućanima ili idući od kuće do kuće, sajmovi su donosili najveće zarade i na njima je opseg razmjene bio najveći. Dakako, i pojedini sajmovi su bili različiti opsegom, kako obzirom na njihov karakter (dnevni, tjedni, godišnji), tako i obzirom na mjesto njihovog održavanja. Tako su na dnevnim sajmovima u ponudi bile samo živežne namirnice i roba za svakodnevnu uporabu, dok je najšira ponuda bila na godišnjim sajmovima te su daće ubirane na njima činile jednu od najvažnijih stavki gradskih prihoda.¹⁴⁴

Trgovina je, naime, bila opterećena mnogim daćama, na brojnim putovima maltarinama, tridesetnicama, mostarinama, kao i u samim gradovima raznim podavanjima, koja se nazivaju „trgovina“ (pristojba za sajmišno ili tržno mjesto), „filarščina“ (pristojba za

¹⁴² Budak, *Gradovi Varaždinske županije*, 40 – 41; Ante Nazor, „Pregled povijesti organiziranog prijenosa pošte u srednjem vijeku (V. – XV. stoljeće)“, u *Pošta sjeverozapadne Hrvatske*, ur. Andrej Hozjan, 23 - 32 (Zagreb: Hrvatske pošte, Varaždin: HAZU, 2002), 31.

¹⁴³ Andrej Hozjan, „Postanak i razvoj poštanske ustanove i ostalih načina prijenosa obavijesti u Sjeverozapadnoj Hrvatskoj od 1500. do 1783.“, u *Pošta sjeverozapadne Hrvatske*, ur. Andrej Hozjan, 33 - 50 (Zagreb: Hrvatske pošte, Varaždin: HAZU, 2002), 33 – 34, 37, 42.

¹⁴⁴ Zlatko Herkov, *Povijest zagrebačke trgovine* (Zagreb: JAZU, 1987), 23 – 24.

prodaju živežnih namirnica i kruha), daća od štacuna, mesnice, vina i dr. Ubiranje tih daća obično je bilo davano u zakup te su one predstavljale velik dio prihoda u gradovima.¹⁴⁵

Sajmovi su bili jedan od najvažnijih čimbenika u formiranju gradskih naselja. Oni su *prekidali preuski krug običnih razmjena*¹⁴⁶ i činili važan dio ekonomskih funkcija grada, zadržavajući dulje važnost u slabije razvijenim područjima.¹⁴⁷ Međutim, pri tome nisu bili važni godišnji, već tjedni sajmovi lokalnog karaktera, čija je primarna funkcija bila opskrba lokalnog stanovništva.¹⁴⁸ Godišnji sajmovi imali su važnu ulogu u trgovini na velike udaljenosti i u međunarodnoj razmjeni, a *grad koji je niknuo oko sajma* (godišnjeg op. a.) *u ostalom je dijelu godine gotovo napušten*. Iako su godišnji sajmovi mogli biti unosni za određena obrtnička zanimanja (mesari, pekari, krčmari), u većini slučajeva su predstavljali dopunsku aktivnost u ekonomiji određenog grada.¹⁴⁹ Također, godišnji sajmovi međunarodnog značaja bili su podložni promjenama u makroekonomskim strukturama, transportnim pravcima te vojno-političkim događajima, kao što najbolje pokazuje slučaj srednjovjekovnih sajmova u Champagni, koji su sredinom 14. st. izgubili na važnosti.¹⁵⁰

Sajmovi su se vjerojatno razvili i prije davanja sajamskih privilegija, a njihova je pojava u srednjovjekovnoj Slavoniji vezana uz izgradnju crkvene mreže budući da se sajmovi često održavaju upravo uz crkve i to na dan njihovog sveca zaštitnika. Na taj su način, uz ekonomsku, imali i vjersku ulogu. N. Budak razlikuje tri vrste sajmova – obični sajam, koji je starijeg postanka i čiji su prihodi pripadali vladaru (*forum nundinae*), slobodni sajam, koji se javlja od 15. st. i na kojem su posjetioци oslobođeni od plaćanja sajamskih daća (*forum liberum*) te sajam vezan uz crkvene blagdane, koji je također bio oslobođen uobičajenih pristojbi.¹⁵¹

Većina sajmova u gradovima Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva potječe iz razdoblja kasnog srednjeg vijeka. To se uklapa i u općeeuropski trend povećanja broja sajmova u spomenutom periodu, i to onih lokalnog i regionalnog, a ne međunarodnog značaja. S. R. Epstein objašnjava tu pojavu kao odgovor na potrebu za specijaliziranim načinom razmjene

¹⁴⁵ Isto, 41, 55 – 56, 65.

¹⁴⁶ Braudel, *Materijalna civilizacija*, sv. 2, 80.

¹⁴⁷ Josef Kulischer, *Opća ekonomska povijest srednjega i novoga vijeka*, sv. 2, *Novi vijek*, preveo Miroslav Brandt (Zagreb: Kultura, 1957), 2, 376.

¹⁴⁸ Budak, *Gradovi Varaždinske županije*, 76.

¹⁴⁹ Mumford, *Grad u historiji*, 285 – 286.

¹⁵⁰ John H. Munro, „The „New Institutional Economics“ and the Changing Fortunes of Fairs in Medieval and Early Modern Europe: the Textile Trades, Warfare, and Transaction Costs“, *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 88 (1) (2001), 3 – 12.

¹⁵¹ Budak, *Gradovi Varaždinske županije*, 76 – 77, 85.

između udaljenijih područja, smjerajući za izgradnjom mreže sajмова, pazeći pritom da se izbjegnu preklapanja u datumima među sajmovima na određenom području.¹⁵² Postojanje takve mreže sajмова vidljivo je i na području Varaždinske županije (što se može vidjeti iz tablice 6.), pri čemu su preklapanja bila rijetka, što ukazuje na izgrađenu mrežu šire, regionalne razmjene.

Tablica 6. Datumi održavanja godišnjih sajмова u Varaždinskoj županiji na početku 16. st.

Mjesto	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
V. Toplice					1.		11.		29.		11.	4.
Varaždin							29.			28.		
Krapina					4.		27.		29.		11. ¹⁵³	
Vinica ¹⁵⁴				25.								6.
Peterijanec						29./30.						
Desinić				24.			26.					
M. Tabor						24. i 29.						
Lepoglava					3.		2.		14.			
Suteska								15.	29.			4.

Izvor: Budak, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku: urbanizacija Varaždinske županije do kraja 16. st.*, 87.

Sajmovi su imali važnu ulogu u gospodarstvu Krapine. Trgovište je u 17. st. imalo pravo na četiri godišnja sajma koja su se održavala za blagdan sv. Florijana 4. V. i sv. Ladislava 27. VI., o Miholju 29. IX. te na blagdan sv. Martina 11. XI. Iz proglasa gradskog magistrata izdanih o pojedinim sajmovima (iako ne za sve), kojima se određivala cijena po kojoj se robe smiju prodavati, može se vidjeti koji su bili glavni proizvodi kojima se trgovalo na sajmovima i kako su se kretale njihove cijene. Na krapinskim sajmovima prodavali su se pretežno poljoprivredni proizvodi – pšenica, raž, zob, zmesz (možda mješavina žitarica), proso, heljda (hajdina), vino i mošt te vzenie (kože)¹⁵⁵. Kako se kože javljaju kao muške i ženske, značenje tog pojma još nije do kraja razjašnjeno, no ti pridjevi bi se mogli odnositi na kvalitetu koža ili bi mogli označavati muški tj. ženski odjevni predmet izrađen od kože. Za

¹⁵² Stephan R. Epstein, „Regional Fairs, Institutional Innovation, and Economic Growth in Late Medieval Europe“, *The Economic History Review*, vol. 47, no. 3 (1994), 459, 461 – 464, 468.

¹⁵³ Ne zna se od kojeg se vremena održavao taj sajam.

¹⁵⁴ Jedan sajam se održavao o Tijelovu, koje je pomični blagdan pa je sajam mogao biti u svibnju ili lipnju.

¹⁵⁵ „Znano nam je, da u sjev. stranah živi i sad rieč (*v*)usenje, sa značenjem debela koža, lat. corium, tergus, byrsa. Pomišljalo se je negda s tom rieči na kožu rutavu, kosmatu s runom, vunom, dlakami.“ (Prema: Vladimir Mažuranić, *Prinosi*, sv. 1, 531).

sve proizvode bile su određivane cijene po kojima su se prodavali, a za namoštuivanje (mošt) je ponekad bilo dozvoljeno i da se prodaje bez određene cijene, odnosno „kako se tko pogodi“.

Odredbe o limitacijama cijena dostupne su za period od 1644. do 1678., te za 1695. i mogu se vidjeti u tablicama 8. – 10. i grafikonima 4. i 5. na kraju rada. Svi proizvodi ne javljaju se u odredbama o svim sajmovima. Stalno su zastupljeni pšenica, raž i kože, dok su mješavina žitarica i zob relativno često prisutni. Ostale robe su rjeđe. Stoga će ovdje biti analizirana kretanja upravo tih roba budući da postoje podaci temeljem kojih se to može napraviti, za razliku od ostalih proizvoda.¹⁵⁶ Cijena pšenice imala je izražene oscilacije od 1644. do 1668., s periodom uspona do 1649., nakon čega je uslijedio pad uz relativnu stagnaciju do 1664. Ponovni pad nastupio je 1668. i do 1670. cijena pšenice je stagnirala. Do 1678. cijena je prolazila kroz znatne oscilacije, da bi 1695. uslijedio izraziti porast. Slično je bilo kretanje cijena raži, koje je u gotovo pravilnim omjerima pratilo oscilacije cijena pšenice.

Cijena koža imala je prilično neovisan tijek kretanja. One se u zapisnicima spominju kao muške i ženske (na jednom mjestu i kao male) te je stalno prisutna razlika u cijeni između muških i ženskih koža – prve su redovito bile skuplje za 9 do 33%, iako pretežno za 20%. Cijena tog proizvoda bilježila je duže periode stagnacije, s oscilacijama 1649. – 1653., 1668. – 1669., 1675. – 1678. te također izraženi porast 1695.

Cijena zobi oscilirala je od 1644. do 1659. i tada se ustalila na jednaki iznos sve do 1678. (povećanje je zabilježeno 1675.). Također 1695. njezina se cijena nije povećala tako drastično kao pšenici i raži. Slično je bilo i kretanje cijene mješavine žitarica, koja je proživljavala iste periode oscilacija i stagnacije kao i zob.

Iz iznesenih kretanja cijena moguće je zaključiti da su cijene raži i pšenice bile međuovisne te su oscilacije cijena jedne žitarice pratile oscilacije cijena druge. Na sličan su se način kretale i cijene zobi i mješavine žitarica. Nadalje, cijene koža kretale su se neovisno, a razlika između muških i ženskih bila je konstantno prisutna.

Cijene vina, mošta i namoštuivanja javljaju se rjeđe te se temeljem njih ne mogu odrediti kretanja kao za prethodne namirnice. Osim navedenih namirnica, na dva se mjesta još javlja „poztirchko“ (možda sir) i „potplati muški“ (možda seljački) što bili đonovi.

¹⁵⁶ Dio cijena analiziran je u članku Domagoj Čičko, „Limitacije cijena u trgovištu Krapina u XVII. stoljeću“, *Ekonomika i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, vol. 12, no. 1 (2016): 108 – 115, no kako su naknadno pronađene nove odredbe o cijenama ovdje se donosi analiza svih dostupnih limitacija u 17. st.

Usporedbom pojedinih cijena može se dobiti predodžba o tome koliko su se cijene razlikovale od grada do grada, a moglo bi se i zaključiti u kojim se mjerama pojedina roba prodavala u Krapina budući da to u odredbama nije bilo naznačeno. Tako se primjerice 1673. u Varaždinu drevenka (14,1 l) raži prodavala po 56 denara, a u Krapini se raž te godine prodavala po 48 denara, pa bi se moglo zaključiti da je u pitanju bila ista mjera te da su se sve žitarice u Krapini prodavale na drevenke. Međutim, 1680. u Varaždinu se drevenka pšenice prodavala po 133 denara, dok je u Krapini cijena pšenice dvije godine ranije iznosila 72 denara. Sličan je odnos vidljiv usporedi li se cijena heljde u Varaždinu 1679. (100 denara) i Krapini 1676. (40 denara). Nadalje, cijena kvarte (84, 6 l) pšenice u Vrbovcu i Rakovcu 1672. iznosila je 160 denara, a u Krapini se pšenica prodavala po 64, odnosno 72 denara. Iste je godine drevenka pšenice u Međimurju koštala 28 denara, Božjakovini 32, Ozlju, Ribniku, Bosiljevu i Severinu 40. Raž se 1669. prodavala po 30 denara za vagan (u Krapini 50 denara), a 1672. po 21 – 30 denara za drevenku (Krapina 40). Zob se iste godine prodavala za 13 – 14 denara za drevenku (Krapina 1671. i 1673. 20). Ukoliko bi se prihvatila pretpostavka da su se žitarice prodavale na drevenke, tada bi razlike s drugim mjestima bile prevelike. Isto tako, bilo kakav zaključak o mjerama korištenim u Krapini izveden iz komparacije s cijenama u drugim mjestima je veoma upitan budući da je vidljivo postojanje velikih oscilacija u cijenama u istom vremenskom razdoblju na relativno malome prostoru. Također, cijene su mogle i znatnije oscilirati i unutar jedne godine, kao što pokazuje porast cijene pšenice u Krapini od 80 denara o Miholju 1674. na 100 denara o Martinju iste godine (nepunih mjesec i pol kasnije). Dakle, usporedbom cijena s ostalim mjestima ne može se zaključiti koje su mjere bile u upotrebi u Krapini jer su razlike u cijenama nepravilne, a i iz podataka za ostala mjesta vidljivo je da su razlike za istu mjeru pojedine žitarice bile značajne iste godine.¹⁵⁷

U globalu se može ustvrditi da je kretanje cijena u Krapini od 1644. do 1678. bilo obilježeno stalnim oscilacijama i relativno kratkim periodima stagnacije (što se više odnosi na žitarice, nego na kože), dok je 1695. godine bio primjetan osjetan rast cijena svih roba. Kako nema podataka za period od 1678., ne može se točno utvrditi da li je taj rast cijena bio nagao ili postupan te u kakvoj je vezi bio s Velikim bečkim ratom (1683. – 1699.), iako se može pretpostaviti da je on imao utjecaja na kretanje cijena. Valja napomenuti da se povećanje cijena prema kraju stoljeća uklapa u širi trend skupoće i nedostatka novca prisutan diljem

¹⁵⁷ Cijene preuzete iz: Rudolf Horvat, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj* (Zagreb: AGM, Hrvatska gospodarska komora, 1994), 18 – 19. te Josip Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, JAZU, Sveučilište u Zagrebu – Centar za povijesne znanosti Odjel za hrvatsku povijest, 1980), 759 – 760.

Srednje, a dijelom i u Zapadnoj Europi.¹⁵⁸ Ne valja isključiti ni klimatske čimbenike iz objašnjenja o izrazitim porastu cijena. Naime, u južnoj Kranjskoj je zabilježen niz nepovoljnih vremenskih prilika sredinom 80-ih godina – snažni mrazovi 1685., velika hladnoća s mnogo snijega u travnju i svibnju te tuča i hladnoća u lipnju naredne godine, višetjedno razdoblje snažnih kiša u jesen 1688.¹⁵⁹ Ukoliko te pojave nisu bile usko lokalnog karaktera, mogle su, s obzirom na vremenski raspon, uzrokovati izrazite mijene u tokovima cijena poljoprivrednih proizvoda.

Osim na sajmovima, trgovina se odvijala i u dućanima lokalnih trgovaca, što je vidljivo iz dozvola danih pojedincima za bavljenje trgovinom uz određenu godišnju naknadu te i iz pisma koje krapinski franjevci upućuju trgovcu na Kaptol tražeći ulje za svjetiljke jer da trgovac u Krapini nema.¹⁶⁰ To pismo svjedoči također da trgovci u Krapini nisu raspolagali raznolikom robom (barem u tom trenutku).

Iako se navodi da u Krapini nije bilo tjednog sajma, unatoč privilegiju Ferdinanda II. iz 1627. (koji nije bio realiziran do 19. st.), postojanje piljarica (prodavačica kruha i svakodnevnih namirnica) svjedoči o suprotnom. Naime, u „Krapinskim zapisnicima“ zabilježene su odredbe kojima se piljaricama i pekarima nalaže prodavanje kruha po cijeni određenoj od suca, uz novčanu kaznu u slučaju kršenja tih odredbi.¹⁶¹ Treba li na temelju toga zaključiti da su u Krapini postojali dnevni i tjedni sajmovi ili je pak trgovina živežnim namirnicama imala neki drugi karakter? Na osnovi dostupnih izvora ne može se donijeti siguran zaključak.

Trgovačka važnost Krapine vidi se i iz činjenice da je trgovište imalo svoju maltu na kojoj je ubiralo prolazne daće¹⁶², a u Krapini se nalazio i tridesetnički ured, kao što se može vidjeti u saborskom zaključku od 13. I. 1605.¹⁶³ Nadalje, prema saborskoj odluci iz 1675. godine izvoz meda u slovenske zemlje bio je dozvoljen samo preko stovarišnih mjesta koja su se nalazila u Zagrebu, Varaždinu, Samoboru i Krapini. Također, naredbom istog tijela 1664. Varaždin, Zagreb i Krapina morali su osigurati oružanu pratnju do Sutle svim stranim

¹⁵⁸ Buntak, *Povijest Zagreba*, 425.

¹⁵⁹ Krešimir Kužić, „Zabilježbe o „malom ledenom dobu“ i njegovim posljedicama u hrvatskim krajevima“, *Povijesni prilozi*, 18 (1999), 388.

¹⁶⁰ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 3, fol. 54r, 59r, 79v; Josip Matasović: „Knez Lenard, kaptoloma zagrebačkoga kramar“, *Narodna starina*, vol. 12, no. 32 (1933), 232.

¹⁶¹ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3389, fol. 150r, 156r.

¹⁶² Herkov, *Povijest zagrebačke trgovine*, 54.

¹⁶³ Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata: od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, knjiga 5, *Četvrto doba: Vladanje kraljeva iz porodice Habsburga (1527. – 1740.)* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985), 656.

trgovcima koji posjećuju njihove godišnje sajmove.¹⁶⁴ Ova posljednja odredba svjedoči da su krapinske sajmove posjećivali i trgovci iz unutrašnjoaustrijskih zemalja, a u zapisnicima je zabilježena i prisutnost trgovaca iz Zagreba i Varaždina.¹⁶⁵ Na temelju toga bi se moglo zaključiti da su krapinski sajmovi nadilazili usko lokalni značaj. Naime, Sabor zasigurno ne bi naredio davanje oružane pratnje stranim trgovcima da se radilo o zanemarivom broju ili da nisu bili smatrani važnim za širu ekonomsku sliku. Dakle moglo bi se pretpostaviti da je, uz Zagreb i Varaždin, Krapina u drugoj polovici 17. st. imala središnju ulogu u vanjskotrgovinskoj razmjeni u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu. Stoga bi uloga tamošnjih godišnjih sajмова mogla biti mnogo veća nego što se pretpostavljalo te bi oni zapravo predstavljali svojevrsne ulazno-izlazne točke za šire područje, a ne samo neposrednu okolinu.

Kao što je i trgovina na sajmovima bila podređena strogim općinskim propisima, tako je i nad ostalim oblicima trgovanja bio uspostavljen čvrst nadzor gradske uprave, koji se ogledao u raznim odredbama i službama. Tako je općina svake godine imenovala po dvojicu prisežnika zaduženih za nadzor prometa kruha i vina, mesa, svijeća i koža, a za nadzor mjera bili su zaduženi šacmeštri. Nadalje, za opskrbu solju, kao namirnicom od posebne važnosti, podložnom krijumčarenju i malverzacijama, općina je imenovala posebnu osobu, a prodaja po cijeni drugačijoj od propisane kažnjavala se gubitkom robe i visokom kaznom od 25 dukata. Uz regulaciju cijena, gradska uprava je regulirala i mjere pojedinih proizvoda, kao što se vidi iz odredbe kojom se određuje posebna veličina kalupa, koju moraju koristiti trgovci svijećama. Općenito su kazne za prodavanje preko propisanih cijena ili za korištenje krive mjere bile prilično drastične.¹⁶⁶

Gradske vlasti vodile su protekcionističku trgovačku politiku nastojeći zaštititi domaće trgovce i sačuvati trgovačke običaje „stoye od ztarine bylo“. To se može zaključiti iz odredbe kojom se naglašava da se trgovanjem rakijom (ali i ostalom robom) mogu baviti samo građani trgovišta. Protekcionizam još više dolazi do izražaja u trgovini vinom. Naime, pravo krčmarenja nije nikada bilo jasno regulirano, no 1671. bilo je dogovoreno da će se do Miholja moći prodavati samo vlastelinsko vino i vlastito vino krapinskih građana, a ne kmetsko niti vino stranaca. Nadalje, naknada za krčmarenje domaćeg vina (proizvedenog na posjedima građana) iznosila je 10 denara po vedru, a za vino od stranaca 1 dukat, dok za vlastito vino

¹⁶⁴ ZHS, sv. 1, 287, 357 – 358.

¹⁶⁵ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 3, fol. 10v, 67r.

¹⁶⁶ Isto, sv. 1, fol. 29v, 58, sv. 2, 9, 118, sv. 3, fol. 50v, 55v, 60v, 61 v, 81r.

krčmari nisu davali nikakvu naknadu. Uz to, posebno je bilo naglašeno da prednost imaju domaća i crkvena vina.¹⁶⁷

5.3.3. Obrt

Osim trgovine, u gradu su bili razvijeni i obrti, što je vidljivo iz prisutnosti raznih obrtničkih zanimanja – mesara, gumbara, kožara, krznara, kovača, obućara, krojača, kolara i dr. U 17. st. posebno veliku skupinu obrtnika činili su tkalci udruženi u posebnu zadrugu na čelu s vlastitim „šekutorima“. Nadalje, istaknuta je bila uloga kamenara poznatih po izradi mlinskog kamenja, koje se prodavalo u Ptuju i Varaždinu.¹⁶⁸ Agneza Szabo navodi i da su gumbari radili za vojne potrebe u Ptuju.¹⁶⁹

Unosi o obrtima u „Krapinskim zapisnicima“ su općenito rijetki. Uz unose o zavještanju mesnica u 16. st., oni najčešće ne nadilaze razinu spominjanja obrtničkog zanimanja uz imena pojedinih osoba uključenih u pravne poslove pred magistratom. Tako se, uz mesare, spominju i krojači, sedlari, pekar, kovač, čizmar, postolari, lončar, gumbar, klobučar, zidar te tkalci.¹⁷⁰

Razmjerno veće značenje (i brojnost) imali su kamenari, za koje Adamček navodi da su bili udruženi u posebnu zajednicu. Kamenarska deknija bila je osnovana 1708., no nije isključeno da je i ranije postojao neki oblik strukovnog udruženja. Kamenari su izrađivali mlinsko kamenje u obližnjim pećinama, koje su dijelom bile u privatnom vlasništvu, a dijelom u vlasništvu općine, koja ih je iznajmljivala. Općinska uprava pomno je motrila djelatnost kamenara, propisujući cijene po kojima se kamenje smije prodavati (1673.) i vodeći računa o redu i slozi među kamenarima, zabranjujući bilo kakve znakove konkurencije. O važnosti i raširenosti kamenarstva svjedoče i brojne naknade dugova u mlinskom kamenju.¹⁷¹

Tkalci, o kojima se zna iznimno malo, također su bili brojnija skupina budući da su imali svog „šekutora“ (*sicutor textor*), koji je bio imenovan od strane općine svake godine od 1646. do 1656. te 1659. do 1661. (9 od 14 puta to je bio Gašpar Terden).¹⁷² Međutim, osim

¹⁶⁷ Isto, sv. 2, 27, 31, 75, 92, sv. 3, fol. 39r; „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3389, fol. 99v.

¹⁶⁸ Adamček, „Povijest trgovišta i vlastelinstva“, 34.

¹⁶⁹ Agneza Szabo, „Povijesna vrela o razvoju grada Krapine“, u *Krapina – grad povijesti i kulture*, ur. Agneza Szabo, 32 – 40 (Krapina: Grad Krapina, 2004), 40.

¹⁷⁰ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 1, fol. 9v, 11v, 13r, 16, 18, 19v, 20v, 21r, 22r, 23r, 29v, 81v, sv. 2, 145, sv. 3, fol. 8r, 19r, 22v, 26v, 55r, 61v, 67v, 70r, 73r, 93r, 101r, 137v, 161r; „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3389, fol. 2r, 82v; „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3386, fol. 17v.

¹⁷¹ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 2, 180, 250, sv. 3, fol. 25, 44r, 51r, 55v, 69r, 85r, 96v, 141v, 148; Adamček, „Povijest trgovišta i vlastelinstva“, 34.

¹⁷² „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 2, 48, 50, 52, 55, 58, 61, 63, 65, 67, 72, 74, 78, 79, 90.

toga ništa drugo nije poznato – ni koliko je bilo brojno stanje tkalaca, niti kakvom su se vrstom posla bavili, odnosno kakvim materijalima, niti kakva je bila narav tog posla. Jesu li radili na principu *Verlagssystema*, obavljajući određenu operaciju za strane veletrgovce, ili pak za potrebe opskrbe vojske u Vojnoj krajini obzirom na vezu s Ptujem i Grazom? Ili su u pitanju bile vlastite radionice s proizvodima namijenjenima prodaji na lokalnim sajmovima? Za pretpostaviti je da je njihov broj bio razmjerno veliki budući da je brdo u okolici trgovišta nosilo ime Tkalci, što bi upućivalo na njihovu lokaciju.

5.3.4. Poljoprivreda

Poljoprivreda je imala istaknutu ulogu u životu građana i gospodarstvu trgovišta. To se može zaključiti i iz generalnog pogleda na izvore, gdje je vidljivo da je velik dio unosa u zapisnike gradskog poglavarstva vezan upravo uz poljoprivredu – bilo da je riječ o pravnim radnjama zavještanja, prodaje ili nasljeđivanja poljoprivrednih dobara, proglasima kojima se regulira poljoprivredna proizvodnja ili sukobima oko poljoprivrednih zemljišta. Također, gotovo svi građani držali su oranice, vrtove, šume, livade ili vinograde.¹⁷³ Međutim, budući da građani nisu bili obvezni davati dio svojih proizvoda kao naturalnu daću (o čemu bi postojali zapisi i na temelju čega bi se mogla izračunati približna poljoprivredna proizvodnja), može se samo temeljem odredaba o sajmovima konstatirati koje su kulture dominirale u poljoprivredi trgovišta u 17. st. – pšenica, raž i zob te u manjoj količini heljda i proso.

Vinogradarstvo je imalo istaknutu ulogu, i u poljoprivrednoj proizvodnji, ali i općenito u gospodarstvu trgovišta. Prema popisu vinskih podavanja krapinsko-kostelskom vlastelinstvu iz 1613. vinograde je na okolnim brdima držalo 105 osoba (67 od tih osoba nalazi se i u popisu građana trgovišta iz 1614., što znači više od pola domaćinstava). Vino se nije davalo samo od vinograda, već i od šuma te oranica, a ukupna podavanja iznosila su 169 vedara i 68 kvarti.¹⁷⁴ Od ukupnog broja posjednika njih 40% (bilo isključivo, bilo dodatno uz vlastite vinograde) imalo je u zakupu tuđe vinograde. Temeljem popisa može se vidjeti i struktura veličine vinograda – 57% davalo je do 1,5 vedra (mali vinogradi), što je činilo 34% ukupnih vinskih davanja, dok je 36% podložnika davalo između 1,5 i 3,5 vedra, čineći 51% davanja, a svega 7% popisanih davalo je više od 3,5 vedra vina, odnosno činilo 15 % ukupne daće od vina. No, kako gornica (podavanje od vinograda) nije bila univerzalno određena, već se

¹⁷³ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 1 – 3 *passim*.

¹⁷⁴ S obzirom na razne veličine vedra (cubulus) kao mjerne jedinice, to može iznositi između 5 611, 73 l i 24 808, 68 l (prema: Zlatko Herkov, *Naše stare mjere i utezi: uvod u teoriju povijesne metrologije i njezina praktična primjena pri proučavanju naše gospodarske povijesti* (Zagreb: Školska knjiga, 1973), 100).

određivala od slučaja do slučaja, ne mogu se izračunati konkretni brojevi o veličini proizvodnje vina.¹⁷⁵ O važnosti vinogradarstva i vinske trgovine svjedoče i ranije spomenute odredbe o vinotočju. Valja još istaknuti da je na cijelom vlastelinstvu 1613. godine prikupljeno 607 vedara vina od gornice, a usporedbe radi, na čitavom rakovečkom vlastelinstvu gornica je 1672. donijela 115,5 vedara vina.¹⁷⁶

Trgovište Krapina je imalo i svoje pašnjake i šume (1608. Rudolf II. darovao im je 364 ha šuma¹⁷⁷). Također, krčenje šuma bilo je veoma rašireno, kao i sadnja novih vinograda na novim zemljištima. O stupnju krčenja svjedoči podatak da je općina 1615. posjedovala 103,5 jutara krčevina.¹⁷⁸ Krčenje je često bilo vršeno ilegalno. Tek nakon što bi određena osoba pokrčila dio šume morala bi platiti naknadu u iznosu od 100 do 350 denara, uz ponekad obvezu davanja određenog iznosa poreza godišnje. Ukoliko bi netko i dalje nastavio krčiti bez dozvole morao bi platiti 1 000 denara kazne.¹⁷⁹ Općina je i iznajmljivala šume za žirenje svinja, uz naknadu od 12 denara za veliku svinju, a za manju prema nagodbi. Također, imenovanjem nadzornika šuma i gorica nastojalo se imati čvrsti nadzor nad šumama i pašnjacima i spriječiti ilegalno iskorištavanje pašnjaka i šuma, u kojima su građani uživali i pravo lova.¹⁸⁰

5.3.5. Financije

Iz unosa o poreznim obvezama građana može se iščitati da su se u Krapini u to doba plaćala 3 (eventualno 4) poreza – godišnja daća od 200 rajnskih forinti vlastelinstvu, kraljevica¹⁸¹, za koju se može pretpostaviti da ju je trgovište ubiralo za svoje potrebe budući da piše „...a kralevicza daze da na zoldatha y navze sthoie potrebno na opravu na ztrosek...“¹⁸²) i banalis (značenje nepoznato, davao se vlastelinstvu)¹⁸³ te povremeno izvanredni porezi. Također, može se zaključiti da nisu svi građani plaćali jednake iznose svih

¹⁷⁵ HDA, Obitelji Čikulini-Sermage (706), kut. 3, br. 167, br. 206.

¹⁷⁶ Adamček, *Agrarni odnosi*, 584, 586.

¹⁷⁷ Krajnje upitan podatak preuzet iz Dragutin Kondres, „Gospodarenje i upravljanje šumama krapinskog područja“, u Antun Kozina, ur., *Krapinskih osam stoljeća*, 82 – 88 (Krapina: Gama grafit, 1998), 83, gdje se ne navodi odakle je preuzet taj broj.

¹⁷⁸ Adamček, „Povijest trgovišta i vlastelinstva“, 36.

¹⁷⁹ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 3, fol. 76v, 77r, 84r, 87r.

¹⁸⁰ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3389, fol. 144r, 151v, 164r.

¹⁸¹ Vrsta daće koja se isprva ubirala za kralja, ali ju ubiru i neki vlastelini, prema Mažuranić, *Prinosi*, 1. dio, 536.

¹⁸² „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 3, fol. 63r.

¹⁸³ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3389, fol. 177v.

podavanja, već da je to ovisilo o njihovom imovinskom stanju. Primjerice, porez od kuće se plaćao ovisno o veličini, u iznosu od 12, 10 i 8 denara.¹⁸⁴

Osim prihoda od poreza, trgovište je ostvarivalo prihode i raznim vrstama globa. Najveći dio prihoda gradske uprave potjecao je od sajмова, odnosno mitničarina i sajamskih daća.¹⁸⁵ No kako je za to zabilježen samo jedan unos (32 denara na sajam o blagdanu sv. Ladislava 1675.), ne može se dobiti konkretna slika tih prihoda. Prema onome što se može zaključiti iz „Krapinskih zapisnika“ rashodi općine su se trošili na podmirivanje poreznih obveza, plaće službenika i na uzdržavanje vojnika.¹⁸⁶ Kako često općina nije raspolagala dovoljnim sredstvima za podmirivanje izdataka morala se zaduživati, najčešće kod lokalnih plemića. Dijelom je taj nedostatak proizlazio iz neredovitog plaćanja daća, što se vidi iz opomena i konfiskacija imovine.¹⁸⁷

Iz popisa poreznih podavanja prikazanih u tablici 7. vidljivo je da nisu svi stanovnici plaćali jednake iznose poreza, već su se oni najvjerojatnije određivali prema bogatstvu, odnosno veličini posjeda. Ti popisi mogu poslužiti za analizu socioekonomske strukture stanovništva prema materijalnom bogatstvu. Pri tome treba upozoriti da se prvi popis odnosi na plaćanje daće od zemlje vlastelinstvu, a drugi i treći na porez od 200 rajnskih forinti. Iz prvog je popisa vidljivo da je više od pola zemljoposjednika u trgovištu držalo male poljoprivredne površine, za koje je plaćalo manje od 20 denara novčane daće, dok je postotak onih s najvećim površinama bio svega 9%. Takav omjer, u usporedbi s razrezom poreza od 200 forinti, ukazuje i na to da vlasništvo zemlje nije bilo osnovni kriterij za razrez, obzirom na prilična odudaranja strukture dvaju popisa u razmjerno kratkom periodu. Međutim, i usporedba poreznih podavanja za daću od 200 forinti pokazuje određene promjene od 1643. do 1663., pri čemu je najosjetniji porast zabilježen u najvišoj platežnoj kategoriji, uz smanjenje srednje kategorije i zadržavanje najniže na približno jednakoj razini.

¹⁸⁴ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 3, fol. 61r, 61v, 63r, 69v, 76r, 77r, 82v, 85r.

¹⁸⁵ Adamček, „Povijest trgovišta i vlastelinstva“, 36 – 38.

¹⁸⁶ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 3, fol. 58v, 61v, 62r, 64v, 67v, 68v, 70v, 71v, 72v, 73v, 74v, 75v, 76v, 81r, 81v, 84r, 85v, 86r, 87v, 92r, 94r, 97r.

¹⁸⁷ Isto, sv. 2, 86, 90, 104, 244, 308, sv. 3, fol. 61r, 61v, 62r, 63r, 104r, 107v, 110v.

Tablica 7. Struktura podavanja prema poreznim popisima u Krapini u 17. st.

1614./15. zemljišni porez		1643. daća od 200 forinti		1663. daća od 200 forinti
Denari	%	Denari	%	%
0 – 20	60	0 – 100	39,5	42
20 – 40	31	100 – 300	54	39
> 40	9	>300	6,5	19

Izvor: „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, HDA, Obitelj Čikulini-Sermage (706), kut. 3, br. 206.

5.3.6. Radne obveze

Uz novčana i neka naturalna davanja, stanovnici trgovišta imali su i određene radne obveze, no one su se odnosile samo na potrebe Kraljevstva, odnosno davale su se po potrebi, sukladno saborskim nalogima. Ta svojevrsna radna renta odnosila se na odlazak u pogranična područja kako bi se tamo radilo na potrebnim popravcima i izgradnji utvrda, cesta, mostova i ostale infrastrukture. Pri tome su stanovnici trgovišta odlazili na razna mjesta u okviru spomenute radne obveze – od Letovanića, Pokupskog, Brkiševine, Sredičkog, Petrinje, Šemovaca, do Novog Zrina i Kaniže. U „Krapinske zapisnike“ uneseni su podaci o izboru stanovnika koje se slalo na izvršenje te radne obveze za razdoblje od 1641. do 1683. godine. Od radne obveze nije bio izuzet nitko, osim suca, notara, općinskog suca i četvrtog suca. To je svakako bilo uvjetovano praktičnim potrebama, kako bi se omogućilo normalno funkcioniranje gradske uprave u svako doba, no također je barem djelomično bilo uvjetovano povlaštenim položajem oligarhije koja je monopolizirala upravne položaje.¹⁸⁸

Gospodarski razvoj trgovišta Krapina bio je neodvojivo povezan s ekonomskim tokovima šireg prostora, pa i cijelog kontinenta. Posebice se to odnosi na trgovinu, a posredno i na ostale sfere gospodarstva. Naime, ekonomske promjene do kojih je došlo uslijed ratova s Osmanlijama te prekomorske ekspanzije dovele su do premještanja trgovinskih pravaca (za Krapinu je konkretno značajno premještanje trgovine s „ljubljskog“ na „hrvatski“ put) te promjena u strukturi obrta i trgovine, što se posredno moglo odraziti i na Krapinu. Posebice je to mogao biti slučaj s poljoprivredom, gdje je uslijed rasta trgovine poljoprivrednim proizvodima za zapadna tržišta moglo doći do intenzivnijeg razvoja poljoprivredne proizvodnje i u samoj Krapini.

¹⁸⁸ Isto, sv. 2, 148, 164 – 168, 181, 214, 217 – 232, 238 – 243, 246 – 247, 251 – 256, 264, 266, 269 – 270, 274, sv. 3, 30v, 45v, 52v, 60v, 78v, 88v, 98v, 105v, 108v, 116v, 117r, 121v, 122r.

Gospodarstvo Krapine u 17. st. bilo je obilježeno dominantnom važnošću poljoprivrede, što je vidljivo iz prisutnosti poljoprivredne tematike u gradskim zapisnicima, kao i iz podatka da je većina građana posjedovala neku vrstu poljoprivredne površine. Pri tome je znatnu ulogu imalo vinogradarstvo (i s njim povezana trgovina vinom), čiji su prihodi predstavljali oko šestinu prihoda gornice cijelog vlastelinstva, što upućuje na zaključak o specijalizaciji poljoprivredne proizvodnje. Nadalje, važnost poljoprivrede vidljiva je i u dominaciji poljoprivrednih proizvoda na godišnjim sajmovima u Krapini. Obrt je bio razvijen u manjoj mjeri budući da u trgovištu nije bilo strukovnih organizacija cehovskog tipa. Postojalo je samo kamenarsko i tkalačko udruženje, o kojima ne postoji previše podataka, pa nije ni poznat način na koji su ta udruženja funkcionirala. Uloga trgovine bila je nešto izrazitija. Pri tome je presudan bio položaj Krapine na putu trgovine na daljinu od Zagreba prema Ptuju, dodatno izražen od vremena osmanskih osvajanja i intenzivnije orijentacije prema unutrašnjoaustrijskim zemljama. Osim na godišnjim sajmovima, trgovina se odvijala i u dućanima, a moguće da je postojao i tjedni ili dnevni trg. Takva struktura gospodarstva je zapravo i najznačajniji element ruralnosti, budući da se velik dio stanovništva na neki način bavio poljoprivredom.

Sajmovi su dakle imali važnu ulogu u trgovini, kao dominantnoj neagrarnoj djelatnosti. Kako su u Krapini postojali samo godišnji sajmovi, valjalo bi, u skladu s dominantnim mišljenjima u historiografiji, pretpostaviti da njihova uloga za lokalno gospodarstvo nije bila izražena. Međutim, oni su zasigurno predstavljali važnu priliku lokalnom stanovništvu da proda svoje poljoprivredne i obrtničke proizvode i na taj način stekne određenu zaradu. Tu je ključno pitanje naravi tih sajmova – jesu li bili namijenjeni trgovini na velike udaljenosti ili su imali opskrbnu ulogu za lokalno područje. Na to je pitanje teško dati definitivni odgovor, iako je na sajmovima zabilježena i prisutnost trgovaca iz udaljenijih područja, što bi upućivalo na njihov veći značaj, izvan usko lokalnih okvira. Uz godišnje sajmove u trgovištu je vjerojatno postojao i neki oblik redovite tržnice, na što upućuje postojanje piljarica, koje su trgovale kruhom i prehrambenim namirnicama za svakodnevnu upotrebu. No, kako se u historiografiji navodi da se privilegij o tjednom sajmu nije realizirao do 19. st., taj je oblik trgovine očito imao rudimentarniji izraz. Osobno smatram da su godišnji sajmovi imali značajan utjecaj na oblikovanje ekonomskih funkcija Krapine jer gospodarski položaj temeljen na poljoprivredi i slabo razvijenim obrtima ne bi mogao pružati financijsku podlogu za uspješno okončanje pravne borbe za očuvanje privilegiranog položaja,

niti temelj za demografski rast tijekom 17. st., do kojeg je došlo usprkos razmjerno dugotrajnim sukobima s vlastelinstvom.

Iz navedene strukture gospodarstva razvidno je da se slučaj Krapine velikim dijelom uklapao u srednjoistočnoeuropski, pa i općeeuropski kontekst. Krapina je pripadala redu malih gradskih naselja (s manje od 2 000 stanovnika), koji su činili velik dio gradskih naselja Srednjoistočne Europe. Također, dominacija poljoprivrede i poljoprivrednih proizvoda na godišnjim sajmovima ukazuje na važnost trgovine poljoprivrednim proizvodima, čiji je razvoj bio potaknut ekonomskim tokovima na razini kontinenta. Nadalje, kontekst pravne borbe s vlastelinstvom također odgovara razvojnim trendovima na području Srednjoistočne Europe. Doduše, relativno izražen demografski, a zasigurno i ekonomski napredak u 17. st. ukazuju na suprotne tendencije u europskim okvirima, gdje je 17. st. bilo doba stagnacije i opadanja većine gradskih naselja. Međutim, razlog za to je više lokalnog značaja, budući da je stabilizacijom granice s Osmanskim Carstvom nakon Žitvanskog mira 1606. nastupio period relativnog mira i prosperiteta, što je omogućilo intenzivniji ekonomski razvoj i u čemu se Krapina ne razlikuje od ostalih gradskih naselja Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva.

6. NEVIDLJIVE STRUKTURE – DRUŠTVENA DINAMIKA, DISCIPLINA, IDENTITETI

Socijalna struktura i odnosi u gradovima bili su izuzetno kompleksni fenomeni podložni raznim utjecajima. Iako je feudalno društvo bilo socijalno iznimno heterogeno, ta je karakteristika posebice dolazila do izražaja u gradovima. Karakter gradskog života i suživota razmjerno velikog broja ljudi na razmjerno malom prostoru uvjetovao je pojavu sukoba i konflikata te posebnog oblika kolektivnih identiteta, kao specifične pojave gradskih naselja. Potreba za koliko-toliko skladnim funkcioniranjem života u gradskim sredinama posljedično je dovela do razvoja regulacijskih mehanizama discipline i discipliniranja, podvrgnuvši socijalne odnose u gradu strožim pravilima nego na selu. Također, oblikovanje društvenih procesa u gradovima nerijetko je bilo uvjetovano političkim i ekonomskim razvojem izvan samih gradova, namećući potrebu prilagodbe uvjetima na koje gradovi nisu imali gotovo nikakav utjecaj. Društveni odnosi u svim gradskim naseljima, bez obzira na njihovu veličinu, pokazuju jednake tendencije te isti stupanj kompleksnosti, što je samo dodatna potvrda da je grad puno više od pukih brojeva.

6.1. Sukobi i kršenja normi

Prekršaji i zločini nisu bili jasno razlučeni od nemoralnog ponašanja u predmodernim društvima niti je bilo točno određeno što su zakonski prekršaji točno pokrivali. Sustavne spoznaje od tom problemu su uvelike otežane nedostatkom izvora (manji zločini su nerijetko bili nezabilježeni) i vladajućim mentalnim strukturama, gdje se drugačije gledalo na nasilje nego u modernim društvima. Pri tome je nasilje bilo prihvatljivi mehanizam regulacije odnosa, zaštite časti i kontrole discipline, čije je selektivno procesuiranje bilo uvjetovano i staleškim ustrojem društava.¹⁸⁹

U gradskim sredinama zločini i prekršaji su obuhvaćali širok spektar od sitnih svađa u obitelji ili među susjedima, preko krađa i razbojstava do širokih pokreta i pobuna velikog broja ljudi. No, u globalu, najveći broj prekršaja odnosio se na zločine protiv osobe, obuhvaćajući različite razine nasilja. Također, bitna karakteristika sankcioniranja zločina i prekršaja u gradovima bio je nedostatak instrumenata za upotrebu sile, tj. policijskih organa u modernom smislu riječi. Stoga je pritisak zajednice bio ključan za privođenje krivaca i provođenje zakona i normi ponašanja. Nadalje, zatvorske kazne bile su rijetko primjenjivane

¹⁸⁹ Henry Kamen, *Early Modern European Society* (London, New York: Routledge, 2000), 188 – 189.

u sankcioniranju zločina i prekršaja sve do kraja 18. st. Najčešće su bile fizičke kazne, progon i smrt, a također česta pojava je bio oprost od zločina (nadasve manjih).¹⁹⁰

Prema zapisnicima krapinske gradske uprave iz 17. st. sukobi, odnosno ponašanja koja su zahtijevala sankcioniranje, predstavljali su razmjerno važan dio svakodnevnog života. Oni su najčešće počinjali verbalnim deliktima, koji su percipirani kao povreda časti te su stoga prerasli i u fizičke obračune. No, moglo je i odmah doći do fizičkih sukoba, kao načina razrješavanja određenih nesuglasica. Ovakve je situacije razmjerno teško istraživati budući da rijetko govore o uzrocima nekog sukoba, što otežava proučavanje njegovog nastanka i razvoja. Najčešće samo znamo što je sud na kraju odredio. Verbalni delikti u obliku svađa, psovki te prijetnji činili su najveći dio konfliktnih situacija. Pri tome su psovke i uvrede obuhvaćale spektar izraza od *kurva*, *kurvin muž*, *kurvin sin*, *kurva podojena*, *kurvin muž puntarski* i *kurvin sin*, *kurvin sin kranjski*, *Cigani* do izraza poput *kokošari*, *malo vredni ljudi*, *ne vreden časti*, *lopovi*, *kravari* i *nevjernici te vještičje kurve*. Također, uvredom je smatrana i neutemeljena optužba za vještičarenje. Ova paleta vulgarnih izraza ukazuje da su oni mogli biti utemeljeni na etničkoj osnovi (*kurvin sin kranjski*, *Cigani*), gdje se etnička pripadnost percipirala kao povreda časti, kao i na staleškoj osnovi (*kokošari*, *kravari*, ali i *kurvini muži*, gdje imenica muž nije nužno morala označavati samo muškarca i supružnika, već također i kmeta, što je za građanina predstavljalo veliku uvredu). Verbalni delikti u velikoj većini slučajeva nisu prerasli u fizičke, već su odmah bili prijavljeni sudu, što može posredno ukazivati na određeni stupanj discipline, odnosno na potiskivanje nagona za vlastitim rješavanjem konfliktne situacije putem nasilja te poštivanje propisanog pravnog puta.¹⁹¹

Fizički su sukobi najčešće obuhvaćali obračun šakama, iako je u iznimnim slučajevima moglo doći i do korištenja hladnog te vatrene oružja. O dinamici tih sukoba ne možemo mnogo kazati, no nisu bili ograničeni samo na muškarce nepovezane rodbinskim vezama, već su također u njih nerijetko bile uključene i žene, članovi obitelji, pripadnici strukovne zajednice pa i supružnici međusobno, a također i duhovne osobe. Uništavanje imovine predstavljalo je poseban oblik nasilnih prekršaja, no nije jasno čime je ono konkretno bilo potaknuto u zabilježenim slučajevima.¹⁹² Jedan od ekstremnijih slučajeva je svakako pokušaj ubojstva među braćom Jakovom i Jurjem Suselj, čiji uzrok nije zabilježen.¹⁹³ Malo manje ekstreman primjer potječe iz 1665., kada je Mihael Dolovščak pretukao ženu Janka

¹⁹⁰ Isto, 191 – 192, 196.

¹⁹¹ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 1 – 3, *passim*.

¹⁹² Isto.

¹⁹³ Isto, sv. 2, 211.

Sabe.¹⁹⁴ Sajmovi su predstavljali posebnu prigodu za nasilno i devijantno ponašanje, posebice s obzirom na povećan broj ljudi koji se tada našao u trgovištu, a povoda je moglo biti mnogo – od optužbi za prevare kod poslova do nasilja prouzročenog pijanstvom.¹⁹⁵

Povrede privatnog vlasništva također su predstavljale kršenje normi i pravila, a obuhvaćale su otuđenja posjeda, sječu tuđih drva, krađe poljoprivrednih uroda, domaćih životinja, vina, obuće i sukna te novaca. U zabilježenim načinima sankcioniranja slučajeva povrede vlasništva kažnjavalo se novčanim kaznama u raznim visinama, ovisno o vrijednosti otuđene robe ili imovine, ukoliko među suprotstavljenim stranama nije došlo do vansudske nagodbe.¹⁹⁶ Najčešće je bila riječ o krađama stoke i uroda, kao 1671. kada je sin Katarine Mizer ukrao vino ili kada je 1672. Ivan Glad ukrao kravu Jurja Dolovščaka, tj. kada je Juraj Rovenščak 1675. posjekao drva Nikole Kalečaka.¹⁹⁷ Kako za takve slučajeve imamo jako malo podataka o okolnostima u kojima su se desili, teško je čak i iznositi pretpostavke o potencijalnim motivima krađa.

Posebnu sferu sukoba činili su sukobi različitih staleških skupina, što se u većini odnosi na plemiće i građane. Oni su se manifestirali u obliku krađa robe, stoke i poljoprivrednih uroda, uništenja pokretne i nepokretne imovine, samovoljnih uhićenja, fizičkih nasilja, prijetnji i verbalnih delikata. Na primjer, 1662. Andrija Smrekar, kmet krapinskog župnika, uništio je ječam posijan na oranici općinskog fiskusa Matije Hervoja; iste godine je službenik Petra Vukmanića istukao i uhitio jednu ženu bez poznatog povoda.¹⁹⁸ Ili kada su službenici Žigmunda Keglevića 1635. zauzeli posjede krapinskih građana i podijelili ih lokalnim plemićima.¹⁹⁹ Sljedeće su godine plemići sa svojim službenicima i kmetovima napali trgovište te ga „po turzky zakon porobili“ i prouzročili velike materijalne štete na kućama, razbijajući prozore i namještaj te otimajući stoku, vino i usjeve.²⁰⁰ Također, plemići su ometali i sajamsku trgovinu, kao primjerice 1672. kada je službenik Franje Čikulina oteo neku robu kojom se trgovalo i uhitio čovjeka bez ikakvog očitog razloga.²⁰¹ Građani su na ta i brojna druga nasilja odgovarali zauzimanjem posjeda plemića, odnosno njihovih podanika na teritoriju grada, kako vidimo 1633., a zabilježen je i slučaj nasilja građana nad vlastelinskim

¹⁹⁴ Isto, 152.

¹⁹⁵ Isto, sv. 3, fol. 41v.

¹⁹⁶ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 1 – 3, *passim*.

¹⁹⁷ Isto, sv. 3, fol. 37v, 49r, 74v.

¹⁹⁸ Isto, sv. 2, 82, 92.

¹⁹⁹ Isto, 191.

²⁰⁰ Isto, 194.

²⁰¹ Isto, sv. 3, fol. 48r, 49r.

podložnicima. Naime, 1669. je krapinski građanin Ivan Zubanek pretukao kmetove grofa Draškovića (za što nije naveden razlog) te ga je gradski sud kaznio zatvorskom kaznom.²⁰² Takvih je slučajeva zasigurno bilo još, međutim gradski zapisnici ograničili su se samo na bilježenje nasilja počinjenih od strane plemića, što je i za očekivati. U suštini su sukobi stanovnika trgovišta i plemića bili odraz pravne borbe u kojoj je vlastelinstvo poricalo trgovištu i njegovim stanovnicima privilegirani i autonomni status, percipirajući kao uvredu svaki njihov potez koji je naglašavao bilo kakav oblik samouprave. Na primjer, suđenje vlastelinskim podanicima za prekršaje u gradu ili ubiranje prihoda od posjeda plemićkih podložnika na teritoriju grada smatrano je uvredom njihovog društvenog položaja i povredom prava i privilegija koje iz toga proizlaze, što je vidljivo iz slučaja kada su 1672. gradske vlasti uhitile kmeta grofice Keglević zbog počinjenih nasilja na teritoriju općine, što je od strane njezinih službenika percipirano kao velika uvreda i drskost.²⁰³ S druge strane, građani su smatrali uvredom poricanje građanskog statusa i bilo kakvu namjeru plemića da ih pravno i stvarno izjednače s kmetovima.

Svojevrsan oblik sukoba bile su i smjene sudaca povodom njihovog samovoljnog ponašanja i zanemarivanja gradskih uredbi (nepropisno uhićenje, fizička nasilja i prijetnje, krađe), zbog čega su mogli završiti i u okovima u tamnici, što se dogodilo Nikoli Dolovščaku, pripadniku ugledne obitelji, čiji su članovi obnašali brojne upravne dužnosti u trgovištu.²⁰⁴ Nadalje, gradski je sud sankcionirao i „nečudoredno“ ponašanje u smislu izvanbračnih odnosa. Pri tome su kazne bile mnogo ozbiljnije za žene nego za muškarce. Ukoliko je udana žena imala izvanbračni odnos, njezin muž mogao ju je otjerati, a u tom slučaju morala je napustiti i teritorij općine. S druge strane, oženjeni je muškarac za preljub s udanom ženom morao mužu platiti naknadu za povredu časti te određeni iznos općini za kršenje moralnih normi. Također, u slučaju rođenja izvanbračnog djeteta morao mu je naći i platiti dojilju, kao što je vidljivo u slučaju Martina Barilara i žene Marka Čišmašije. Sljedeći primjer predstavlja slučaj Jakova Matejića, koji je morao platiti Ursuli Ovčarić, sluškinji njegove žene, jedan dukat za preljub i izvanbračno dijete, a gradskom sudu 6 rajnskih forinti zbog povrede morala. Za preljube i vanbračne odnose u trgovištu je smatrano od dijela stanovništva da „to ni veliki greh“. Međutim, posebno se oštro kažnjavao pobačaj, za što je odmah bila izrečena smrtna kazna, a također je (u zabilježenom slučaju) i brat počiniteljice morao prisegnuti da nije ništa

²⁰² Isto, fol. 23v – 24r.

²⁰³ Isto, fol. 45r.

²⁰⁴ Isto, sv. 2, 165, sv. 3, fol. 70v, 83v, 84r.

znao o tome kako bi izbjegao kaznu, što dovoljno govori o ozbiljnosti koja se pridavala tom prekršaju.²⁰⁵

6.2. Obiteljske strukture

Obitelj kao zajednica te odnosi utemeljeni na srodničkom principu nisu nužno podrazumijevali prevladavanje principa solidarnosti među članovima obitelji. Suprotno ponašanjima i praksama u obiteljskim zajednicama tradicionalnih pastoralnih društava, gdje je obitelj predstavljala nepovredivu i gotovo svetu instituciju, u gradskim je sredinama njezin položaj bio bitno drugačiji. Tu je posebno značajno da su u gradovima prevladavale inokosne obitelji utemeljene na instituciji privatnog vlasništva, gdje su muškarci i žene uživali jednako pravo nasljedstva pokretne i nepokretne imovine (iako u različitoj mjeri), kao i vršenja pravno-imovinskih radnji pred sudom.

U tom kontekstu upravo pravno-imovinske radnje mogu jako dobro poslužiti u proučavanju unutarobiteljskih odnosa i solidarnosti u Krapini. Razmjerno brojne parnice oko nasljedstva te pogodbe među braćom i sestrama o odricanju od prava na imovinu u svoje ime i ime svojih potomaka ukazuju na važnost koju su vlasnički odnosi imali u obiteljskim strukturama. Slučajevi sporova oko nasljedstva kao i pravne radnje potvrđivanja dogovora o imovinskim odnosima među članovima obitelji upućuju na gotovo poslovne odnose koji su dominirali obiteljskim zajednicama. Svaka pogodba, posudba i dogovor morali su biti potvrđeni pred gradskim sudom jer se očito računalo na mogućnost nepoštivanja verbalnog dogovora među članovima obitelji. Reprezentativan primjer predstavlja slučaj iz 1667. kada je Nikola Terdenić preuzeo udio u nasljedstvu svoje sestre Katarine, uz obvezu plaćanja svih daća koje iz posjedovanja tog imetka proizlaze, o čemu je pred gradskim sudom bio sklopljen i ugovor.²⁰⁶ Osim toga, fizički i verbalni obračuni među braćom, supružnicima ili članovima šire obitelji, koji su bili rješavani pred sudom, također ukazuju na nepostojanje mehanizama za reguliranje dinamike unutar obitelji.²⁰⁷ Kako su obiteljski odnosi mogli eskalirati i do nasilja govori primjer braće Petra i Mihaela Zubanek, koji su zbog tučnjave morali platiti kaznu od visokih 25 ugarskih forinti.²⁰⁸

²⁰⁵ Isto, sv. 3, fol. 25r, 49v, 97v, 99v, 164r, 165r..

²⁰⁶ Isto, sv. 2, 43.

²⁰⁷ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 1 – 3, *passim*.

²⁰⁸ Isto, sv. 3, fol. 48v.

Djelomice vezana uz proučavanje obiteljskih struktura je i institucija jamaca, odnosno *poruka*, koji su svojom imovinom pod prijetnjom novčane kazne jamčili za osumnjičenika puštenog iz tamnice da u periodu do konačne presude neće počiniti nikakav prekršaj niti pobjeći iz naselja. Dio slučajeva u kojima se kao jamci pojavljuju članovi obitelji svjedoči o postojanju određene doze solidarnosti unutar uže ili šire obitelji. No, u većem se broju kao jamci javljaju osobe izvan obitelji i tada je, zbog nedostatka podataka o tim ljudima, teže analizirati principe na kojima se solidarnost izgrađivala, a koji su mogli biti strukovni, susjedski, emocionalni ili gospodarski.²⁰⁹

6.3. Teorija socijalnog discipliniranja kao objasnidbena paradigma – da ili ne?

Teorijski model discipline i socijalnog discipliniranja najčešće se vezuje uz rad Michela Foucaulta. Pri tom se on dovodi u usku vezu s razvojem modernih država, a što je imalo svoj početak u ranom novom vijeku. Tada su, naime, razne instancije vlasti u cilju uspostave maksimalne kontrole izdavale negativno percipirane odredbe, koje su podrazumijevale brojna ograničenja i zabrane u normama, praksama i ponašanjima na različitim područjima ljudskog djelovanja, što je predstavljalo osnovu za izgradnju modernog „samoregulirajućeg“ građanina, odnosno onoga koji sam potiskuje i kontrolira vlastito ponašanje i nagone. Na taj je način proces tijekom nekoliko stoljeća prešao razvojni put od tzv. „vanjskog obuzdavanja“ koje je obilježilo početnu fazu discipliniranja u tradicionalnom smislu moći, odnosno limitirajućih normi u svrhu reguliranja ponašanja, do „unutarnjeg obuzdavanja“ određenog socijalnom disciplinom i racionalnom dominacijom, što je podrazumijevalo promjenu psihološke paradigme.²¹⁰

Međutim, Foucault nije bio izumitelj koncepata discipline niti socijalnog discipliniranja, već su se oni mnogo ranije pojavili u znanstvenom diskursu. Posebice značajan doprinos njihovom razvoju dali su Max Weber i Gerhard Oestreich. U Weberovim djelima disciplina je dovođena u usku vezu s protestantskim učenjima, što je, prema njegovom tumačenju, predstavljalo osnovu za razvoj kapitalizma. Iako je ta hipoteza danas uvelike diskreditirana, njegovo objašnjenje pojma discipline i dalje valja uzeti u obzir. Za Webera je disciplina institucionalni oblik, odnosno način organiziranja društvenih odnosa, koji podrazumijeva podvrgavanje pojedinaca impersonalnim normama, pravilima i praksama. Također, on dovodi disciplinu i proces discipliniranja u usku vezu s konceptom

²⁰⁹ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 1 – 3, *passim*.

²¹⁰ Robert Van Krieken, „Social discipline and state formation: Weber and Oestreich on the historical sociology of subjectivity“, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 17(1) (1990), 3, 14.

racionalizacije, koji podrazumijeva djelovanje na racionalnim načelima, orijentirano prvenstveno ka korisnosti i praktičnosti. Međutim, srž discipline nisu puka pravila i ograničenja – oni čine samo njezinu fasadu. Bit je discipline i discipliniranja u psihološkoj promjeni na individualnoj razini, koja anticipira promjenu struktura i percepcija sebe i šire okoline, u smislu zajednice. To pak dolazi u vezu s konfesionalnim promjenama presudnim za proces individualizacije, naglašavanjem unutrašnje religioznosti.²¹¹

Tako definiran koncept discipline tada je imao presudnu ulogu u distinkciji moć – dominacija, gdje moć podrazumijeva klasično nametanje vlastitih stavova i obrazaca ponašanja uz pomoć sredstava prisile, dok se dominacija ne doživljava kao „pokazivanje moći“, već označava dobrovoljno izvršavanje naloga, koji nisu percipirani kao silom nametnute norme i pravila. U konačnici to rezultira stvaranjem disciplinirane poslušnosti i predvidljivog automatizma u reakcijama i ponašanju. Za Webera je koncept discipline prisutan u različitim vremenima i na različitim područjima, a njegovo podrijetlo vidi u vojsci, s uvođenjem vježbi, koordiniranog djelovanja i prakse preciznog izvršavanja zapovijedi.²¹²

Oestreich također povezuje pojavu discipline s vojnim reformama u ranom novom vijeku, no u ostalim se aspektima dobrim dijelom razlikuje od Webera. Naime, on svoje istraživanje ograničava na ranonovovjekovnu Zapadnu Europu, a kao ključnu komponentu u razvoju socijalnog discipliniranja vidi pojavu neostoicizma u filozofskoj misli tog razdoblja. Prema neostoičkoj filozofiji cilj je formiranje čovjeka koji bi svojim ponašanjem, razmišljanjem i osobinama reflektirao racionalni princip, čije bi dakle prakse bile uvjetovane logikom racionaliteta. Stoga su u fokusu njegove analize duhovne, moralne i psihološke promjene do kojih je proces discipliniranja doveo, a koje su bile oblikovane procesima racionalizacije, centralizacije i institucionalizacije na svim (ili gotovo svim) poljima ljudskog djelovanja. Također, Oestreich smatra da je discipliniranje bilo uvjetovano isključivo političkom motivacijom, iako percipira kalvinizam, isusovački nauk i neostoicizam jednako usmjerenima na promjenu filozofskih stavova i svjetonazora, a onda posljedično i psiholoških struktura u discipliniranju svakodnevice.²¹³

Kao ishodišnu točku procesa socijalnog discipliniranja u Zapadnoj Europi u predmodernom razdoblju on vidi policijske uredbe uvedene u gradovima, koje su nastojale regulirati sve aspekte svakodnevnog života u okviru pojma policije (*Polizei*). Taj je pojam

²¹¹ Isto, 4 – 6.

²¹² Isto, 5 – 8.

²¹³ Isto, 4, 9 – 12.

imao mnogo šire značenje nego danas, a odnosio se na norme i uredbe za zajedničku dobrobit, obuhvaćajući, osim osiguranja provođenja zakona i čuvanja javnog reda i mira, također administrativne uredbe, regulaciju gospodarstva, međusobnih odnosa stanovništva, „moralnog“ ponašanja, obiteljskih odnosa, odgoja, religijskih praksi i dr. Iz toga se može vidjeti da tada nije postojala jasna razlika između privatne i javne sfere. Povod za uvođenje takvih uredaba, prema Oestreichu, predstavljao je povećani priljev ruralnog stanovništva u gradove, koje se trebalo što prije prilagoditi gradskom načinu života, a posljedično i povećanje gustoće naseljenosti, što je doводilo do većeg broja konfliktnih situacija i češćeg kršenja normi gradskog života. Pri tome ključnom naglašava nemogućnost dotadašnjih društvenih struktura (poglavito Crkve) da održe društveni red prilikom spomenutih promjena, zbog čega su brojne disciplinarske funkcije prešle iz crkvene u svjetovnu nadležnost. Kasnije su takve prakse, razvijene u gradovima, preuzele i teritorijalne države u svrhu uspostave centralne, apsolutističke vlasti i reguliranja čitavog spektra ljudskih djelatnosti. Opisani razvoj predstavljao je početnu točku u procesu koji je, zahvativši u 18. i 19. st. i škole i tvornice, doveo do inkorporiranja koncepta discipline u svakodnevnu kulturu i psihologiju.²¹⁴

Oestreichova teorija socijalnog discipliniranja ne može se u potpunosti primijeniti na slučaj Krapine, odnosno nije moguće u potpunosti ispitati njezinu uklopljenost u krapinski kontekst zbog karaktera izvora. Naime, Oestreichov model u kontekstu autonomne urbane sredine podrazumijeva postojanje uredbi u formalnom obliku izdanih od strane gradske uprave, koje bi u okvirima koncepta *Polizei* regulirale veliku većinu aspekata svakodnevnog života stanovništva. Međutim, takav formalni statut u ovo se vrijeme u Krapini nije pojavio. Među hrvatskim gradskim naseljima takav je slučaj poznat samo u zagrebačkom Gradecu, gdje je novi statut bio nametnut posredstvom kraljevskih organa vlasti te ga se može promatrati u okviru procesa discipliniranja od strane moderne države u nastanku. No, primjetni su određeni pomaci u slučaju Krapine. Usporedbom gradskih zapisnika s kraja 16. st. i od 30-ih godina 17. st. mogu se uočiti neke razlike. Zapisnici iz 16. st. velikim su dijelom sadržavali parnične postupke te pravne radnje zavještanja imovine, s iznimno malim brojem odredaba namijenjenih regulaciji određenog aspekta društvene zbilje. S druge strane, zapisnici 17. st. pak pokazuju dijametralno suprotnu tendenciju – iz njih nestaju podaci o zavještanju, a parnični postupci se skraćuju samo na njihove zaključke, dok pretežnu većinu unosa čine

²¹⁴ Isto, 9 – 13; Gerhard Oestreich, *Neostoicism & the Early Modern State*, (London i dr.: Cambridge University Press, 1982), 155 – 159, 162, 270.

regulacijske odredbe fokusirane na uređenje gospodarskih prilika, porezne politike i administrativnih poslova, kao i zapisi o sankcioniranju kaznenog ponašanja i kršenja važećih društvenih normi. Pri tom se postavlja pitanje valja li tu razliku pripisati karakteru izvora, odnosno proistječe li ona možda iz mogućnosti da su se određeni gradski spisi izgubili, ili je doista bila riječ o određenim promjenama koje se mogu iščitati iz spomenutih razlika. Osobno smatram da je ipak došlo do određenih pomaka u upravnoj praksi s obzirom na navođenje raznih odredbi kojima su bila regulirana administrativno-ekonomska pitanja, a koje ne bi bilo potrebno ponovno navoditi ako su već ranije bile utvrđene ili bi eventualno bilo naznačeno da se nešto potvrđuje prema ranijoj odredbi. Stoga bi se moglo tvrditi da su gradske vlasti nastojale regulirati određena područja ljudskog djelovanja putem nesustavno određivanih regulacija, koje su nastajale kako su potrebe nalagale. Moguće da je takav razvoj bio posredovan utjecajima iz drugih gradskih sredina, posebice s unutrašnjoaustrijskog područja, s kojim su postojale intenzivne ekonomske veze, no tu je hipotezu teško moguće provjeriti. Nadalje, sukladno Oestreichovom modelu koji podrazumijeva porast broja stanovnika u gradu, treba uzeti u obzir i demografsku situaciju u trgovištu. Tu je vidljiv izraženi porast broja obitelji u nešto više od pola stoljeća, sa 81 1598. godine na 148 1663. To odgovara porastu gustoće stanovništva, koji nameće potrebu akulturiranja novih pridošlica (što u Krapini vjerojatno nije bilo jako izraženo s obzirom na ruralni karakter trgovišta u kojem se pretežni dio stanovništva u nekoj mjeri bavio poljoprivredom, iako je dolazak ruralnog stanovništva i u takvu gradsku sredinu kao što je bila Krapina nametao potrebu prilagodbe novim okolnostima), kao i povećan broj konfliktnih situacija koje zahtijevaju sankciju. Isto tako, valja uzeti u obzir i kontekst sukoba trgovišta s vlastelinstvom početkom 17. st. obilježen učestalim fizičkim i pravnim nasiljima u vidu pljački, paleža, batinanja, kršenja prava i povlastica te nametanja novih obveza, koji je mogao potaknuti potrebu za jasnijom pravnom regulacijom upravno-pravnih aspekata te za sankcioniranjem prekršaja. To je razvidno iz tužbi koje je trgovište upućivalo različitim instancijama vlasti, tražeći od njih zaštitu i posredovanje te jasno reguliranje odnosa s vlastelinstvom, što je u konačnici i bilo uređeno 1641.²¹⁵

U prilog tezi o nametanju discipline u Krapini tijekom 17. st. govore i odredbe o regulaciji odnosa unutar strukovne zajednice kamenara, kojima je bilo naloženo međusobno poštovanje i pomaganje, kao i obvezno prodavanje proizvoda po jednakoj cijeni. Isto tako, bilo je određeno da će se svađe ili klevete kažnjavati novčanim iznosom od 25 talera, što je

²¹⁵ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 1 – 3, *passim*, Adamček, „Povijest trgovišta i vlastelinstva“, 35.

predstavljalo poveću svotu novca. Spomenute odredbe ukazuju da su slučajevi takvih ponašanja bili zabilježeni i da je gradska uprava svojim odredbama morala regulirati odnose unutar zajednice, a te odredbe nisu vrijedile samo na području trgovišta, već i svugdje gdje su kamenari išli u svrhu prodaje svoje robe. Još se više disciplinarske namjere vide u prijetnjama kaznom ukoliko dođe do verbalnih delikata, odnosno u slučaju ponavljanja sankcioniranih delikata. Najčešće su te kazne bile izražene u novčanim iznosima. Također, analiza kazni sama po sebi isto može poslužiti za istraživanje discipline u trgovištu. Kazne za prekršaje velikim su dijelom bile materijalne, u obliku novčanih iznosa, odnosno naturalnih obaveza i zapljena imovine, a fizičke kazne su rijetko bile prisutne. Kazne oduzimanja slobode utamničivanjem bile su ograničene na kratko vrijeme i primjenjivane rjeđe od novčanih kazni.²¹⁶

Povećanje autoriteta gradske uprave i pokušaj discipliniranja građana vidljivi su i u oštrom sankcioniranju prijetnji i uvreda upućenih magistratu u cjelini ili samo pojedinom njegovom članu, što također ukazuje na postojanje neslaganja s praksama i djelovanjem uprave. Nadalje, posebna je pozornost također poklonjena i nepoštivanju gradskih odluka, koje se odnose na reguliranje radnih i novčanih obveza stanovnika, izostajanje sa sudskih rasprava kao i nepriznavanje odredbi gradske uprave. Također, nekorektno obavljanje neke dužnosti (kao naplate maltarine od roba) kažnjava se stoga što šteti reputaciji općine kao cjeline, a ne toliko zbog šteta prouzrokovanih kod pojedinaca takvim djelovanjem.²¹⁷

No, znače li sve te prakse i procesi u konačnici da je na djelu bio proces socijalnog discipliniranja? S jedne strane, donošenje čvrstih zaključaka onemogućeno je zbog izostanka spoznaja o ranijem periodu, odnosno o tome kako je izgledala socijalna dinamika i na koji način su bila regulirana određena područja društvene stvarnosti u 15. i 16. st. Stoga se ni ne može vidjeti je li došlo do određenih kvalitativnih pomaka tijekom 17. st. S druge pak strane, izostanak policijskih organa za osiguranje reda i mira i provedbu odluka gradske uprave ukazuje na postojanje discipline među građanima jer su se gradske odredbe u većini provodile. Plaćao se porez, vlasništvo se reguliralo posredstvom gradskog magistrata, nesuglasice su (većinom) rješavane pred gradskim sudom. Međutim, ključno je pitanje u kolikoj mjeri je to bila nova pojava, odnosno ne podrazumijeva li gradski život oduvijek zapravo određenu dozu discipline potrebnu za podnošljiv suživot većeg broja ljudi na manjem

²¹⁶ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 1 – 3, *passim*.

²¹⁷ Isto.

prostoru? Je li dakle koncept socijalnog discipliniranja primjenjivi objasnidbeni model za Krapinu u 17. st.? Definitivni zaključci u ovom istraživanju nisu mogući.

6.4. Kolektivni identiteti

Urbane identitete u trgovištu Krapina teško je sustavno istraživati s obzirom na karakter izvora, koji svojom šturošću i fragmentiranošću otežavaju dublju analizu. Međutim, moguće je ukazati na određene aspekte te temeljem analogija donijeti neke zaključke.

Gradska naselja predmodernog razdoblja činila su zasebne, odvojene svjetove, s posebnim političkim, ekonomskim, socijalnim i kulturnim karakteristikama, koje su ih razlikovale od okolnog seoskog svijeta. Način na koji su se ti čimbenici ispreplitali, zajedno s geografskim odrednicama, činio je slučaj svakog grada jedinstvenim. No, bez obzira na to, svi su gradovi isto tako pratili iste ili slične razvojne tendencije, čime su nastajala specifična gradska obilježja, primjetna na različitim područjima. Jedno od tih obilježja bili su i urbani identiteti. Život na malom prostoru nužno je upućivao na osjećaj zajedništva i pripadnosti, međutim, dinamika socijalnih odnosa, s podjelama i sukobljenim interesima, vodila je ka stvaranju različitih identiteta, nerazdvojivo povezanih jednih s drugima.

Gradovi i njihovo stanovništvo isticali su se svojim posebnim položajem u odnosu na okolni svijet, čega su itekako bili svjesni, a što je činilo osnovu za oblikovanje zasebnih urbanih identiteta. Gradski se identitet temeljio na političkim i građanskim privilegijama, često zajamčenim u posebnoj povelji izdanoj od strane više vlasti. Vanjske izraze posebnog identiteta gradova predstavljale su zidine, autonomni statuti te porezna prava. Jedinstveni kolektivni identitet, koji je odlikovao urbane zajednice, pružao je njihovim članovima osjećaj pripadnosti i ponosa. On je bio primjetan u svim gradovima, iako mnogo snažnije u manjim sredinama, gdje su veze među stanovnicima bile jače. Postojao je i u velikim gradovima, no tamo je često važnija bila pripadnost na nekoj drugoj osnovi. Posebice u velikim urbanim zajednicama, ali ne samo tamo, postojalo je zapravo mnoštvo preklapajućih identiteta, koji su proizlazili iz pripadnosti određenim društvenim skupinama, što čini koncept kolektivnih identiteta u urbanim sredinama utoliko složenijim i nestalnijim.²¹⁸ Urbani identitet bio je oblikovan kao skup pripadnosti obitelji i rodbinskoj zajednici, susjedstvu, župi, dobnoj

²¹⁸ Kamen, *Early Modern European Society*, 13.

skupini i rodnoj kategoriji, religijskim ili etničkim podgrupama te pravnim kategorijama stanovništva.²¹⁹

U krapinskom je slučaju moguće i sukob trgovišta s vlastelinstvom od kraja 16. st. do 1641., prilikom kojeg je bio ugrožen sam pravni status stanovnika trgovišta i grada kao cjeline, promatrati u okviru identitetskih struktura.²²⁰ Težnja od strane plemića da pretvore stanovnike trgovišta u kmetove zasigurno je imala pozitivan učinak na jačanje kolektivne svijesti o pripadnosti građanskom sloju i gradu kao zajednici, a obrana od vanjskih pritisaka bila je presudna u oblikovanju kolektivnog identiteta. Također, činjenica da je Krapina bila relativno malo naselje (s oko 150 obitelji polovicom 17. st.) ukazuje na mogućnost postojanja snažnijeg osjećaja pripadnosti nego u većim gradovima.

Obitelj je bila jedna od osnovnih društvenih zajednica (ne samo u gradu), koja je snažno utjecala na razvoj osjećaja pripadnosti. Međutim, bolje bi bilo reći kućanstvo nego obitelj budući da jedno kućanstvo nije obuhvaćalo samo osobe povezane krvnim srodstvom, već i radnike u obrtničkoj radionici te kućnu poslugu, koje su povezivale svakodnevne zajedničke aktivnosti.²²¹ Uostalom, domaćinstvo, odnosno kućanstvo, činilo je temelj porezne organizacije, a ne obitelj. Sljedeća važna stepenica u oblikovanju identiteta bila je rodbinska povezanost, koja je, međutim, imala mnogo manji značaj od kućanstva ili susjedstva. Susjedski su odnosi bili iznimno važan socijalni horizont građana, čineći temelj za formiranje solidarnih veza putem praksi poput različitih proslava, zločina, nepogoda, poroda i sl. Također, veze solidarnosti bile su ojačane financijskim vezama, kroz mrežu posudaba i dugovanja, a susjedi su preuzimali i brigu nad siročadi nakon smrti roditelja.²²² U Krapini je obiteljska solidarnost bila slabije izražena, kao što je ranije naznačeno. Unatoč demografskoj slabosti, u trgovištu je bila razvijena i pripadnost susjedstvu. To je vidljivo iz slučajeva u kojima su djeca koja su ostala bez roditelja, u slučaju da nisu imala druge rodbine, dolazila pod skrb susjeda. Slučaj iz 1574. godine jasno ukazuje na to i izrijeком se spominje „...znate kakowye obychay orzasky da yedna decza ozyrote po zmerty zwoga otcza y mathere, y ako ona decza nemayw kakwoga preya pred zobom kyby snymy ladal, dwsnyzw poyty zwzedy ...“²²³. Uloga susjeda dolazila je do izražaja i u situacijama nužde, kao što je bila smrt, kada su imali funkciju svjedoka prilikom stvaranja oporuke. O uobičajenosti te prakse svjedoči i

²¹⁹ Friedrichs, *The Early Modern City*, 13 – 14.

²²⁰ Adamček, „Povijest trgovišta i vlastelinstva“, 6 – 7, 9 – 10, 12, 22.

²²¹ Mumford, *Grad u historiji*, 314.

²²² Cowan, *Urban Europe 1500 – 1700*, 70 – 71, 75, 78.

²²³ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 1, fol. 34 v.

sljedeći citat: „...neznam kogaby ynogha na testamenthom byl wodyl nego zwoga zwdcza y zwzede...“²²⁴.

Članstvo u strukovnoj organizaciji (poput ceha) također je imalo važnu ulogu u oblikovanju urbanih identiteta. Takve se organizacije mogu promatrati i kao svojevrsni oblici obiteljskih zajednica, budući da su bile ustrojene na hijerarhijskom i patrijarhalnom principu te su imale funkciju regulacije ponašanja.²²⁵ Članstvo u cehu bilo je potvrda društvenog statusa i ekonomskog položaja, a imalo je i značajnu socijalnu funkciju u smislu jačanja solidarnosti međusobnom potporom u vremenima potrebe, kao i ulogu u formiranju odnosa, posebice ženidbenim vezama među obiteljima članova. Članstvo u cehu najčešće je podrazumijevalo obvezu pridržavanja posebnih pravila, predstavljajući zaseban oblik discipliniranja, a također je podrazumijevalo postojanje hijerarhijskog ustroja. Isto tako, cehove je karakterizirala i kolektivna odgovornost za ponašanje članova i za održanje tradicionalnih metoda proizvodnje.²²⁶ Unatoč nepostojanju formalnih strukovnih organizacija u Krapini, vidljivo je postojanje strukovne solidarnosti među kamenarima, kao najbrojnijom obrtničkom skupinom. Njima je, naime, bilo zabranjeno prodavati svoje proizvode po cijeni drugačijoj od dogovorene, kao i govoriti loše o svojim kolegama te im se nalagala obveza međusobnog pomaganja.²²⁷ Postojala je i neka vrsta strukovne organizacije tkalaca, o kojoj međutim ne znamo gotovo ništa pa se ni ne može govoriti o nekoj strukovnoj solidarnosti. Doduše tkalci su imali svog „šekutora“, što ukazuje na hijerarhijsku organizaciju zajednice.

Nadalje, pravni status bio je značajan aspekt identiteta gradskog stanovništva. Status građana, kao službeno priznatog člana urbane zajednice, definirao je politički, ekonomski i socijalni položaj unutar i izvan grada, temeljem prava i dužnosti koji su iz njega proizlazili. On nije imao toliko značajnu ulogu u oblikovanju solidarnosti budući da je obuhvaćao različite interesne skupine, a uostalom, solidarnost se temeljila na drugačijim, ranije spomenutim principima. Uvjet za stjecanje građanskog statusa bio je određeni vremenski boravak u gradu, a bio je potreban i svojevrsni „jamac“ iz redova građana, koji bi svojom reputacijom jamčio za podnositelja zahtjeva za građanstvo. Iz redova građanstva neprijeporno su bili isključeni žene, siromašni, stranci, konfesionalne manjine te crkvene osobe.²²⁸

²²⁴ Isto, 48 r

²²⁵ Mumford, *Grad u historiji*, 314.

²²⁶ Cowan, *Urban Europe 1500 – 1700*, 82 – 84; Friedrichs, *The Early Modern City*, 144.

²²⁷ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 2, 180, sv. 3, fol. 51 r.

²²⁸ Cowan, *Urban Europe 1500 – 1700*, 70, 85 – 86.

Jedna od najvažnijih kategorija urbanih identiteta bila je pripadnost društvenom sloju, koja se konstituirala temeljem položaja u staleškom društvu i materijalnog bogatstva kao osnove. U gradovima se kao vrhovni društveni sloj isticala urbana elita, među čijim su redovima istaknutu ulogu imali pripadnici plemićkog sloja. Međutim, urbane elite razlikovale su se u ponašanju od tradicionalne zemljoposjedničke aristokracije. Njihovi članovi bili su povezani sustavom zajedničkih vrijednosti i kontekstima u kojima su živjeli, a presudna odrednica statusa bilo je bogatstvo, pri čemu nije bilo toliko važno kojeg je ono bilo podrijetla. Nadalje, važna karakteristika urbanih elita bila je težnja ka monopoliziranju upravnih položaja, pri čemu su ekonomski aspekti tog procesa imali sporednu ulogu, a središnje značenje imao je znak društvenog statusa koji je upravna služba sa sobom nosila.²²⁹ U Krapini je također vidljivo postojanje oligarhije koja je monopolizirala upravne funkcije, što je svakako djelomice bilo posljedica demografske situacije, ali je i ukazivalo na socijalnu stratifikaciju unutar grada. Ponekad je također znalo doći do sukoba unutar vodećih slojeva, što je vidljivo iz slučajeva smjene sudaca zbog nepoštovanja normi i običaja ili rada protivnog interesima zajednice.²³⁰

Iz navedenih se fragmenata može zaključiti da su u Krapini postojali isprepleteni identiteti, koji reflektiraju stupanj kompleksnosti karakterističan za europske gradove na općoj razini. Od obitelji kao osnove, preko susjedskih odnosa i strukovne pripadnosti, do socijalnog statusa i pripadnosti gradskoj zajednici kao cjelini, kolektivni su se identiteti u Krapini ispoljavali različitim intenzitetom u različitim situacijama, ovisno o prilikama i kontekstima. Svakako su bili neraskidivo povezani i višestruko složeni, nastali kao posljedica specifičnog razvoja unutar gradske sredine.

Prema krapinskim gradskim zapisnicima, sukobi i konflikti bili su važan dio svakodnevice u trgovištu, temeljem kojih se mogu istraživati pitanja morala i časti. Tu je razvidno da su verbalne uvrede smatrane povredom časti, a mogle su se temeljiti na moralnim, socijalnim i etničkim kategorijama te je njihovo izricanje bilo percipirano kao značajan prekršaj. Nerijetko su uvrede bile neodvojive i od fizičkog nasilja te uništenja imovine. Pri tome su poseban aspekt dinamike sukoba predstavljali konflikti s vlastelinstvom, koji su se u osnovi svodili na sukobe oko pravnog statusa. Nadalje, kršenja moralnih normi su

²²⁹ Kamen, *Early Modern European Society*, 95 – 96, 100.

²³⁰ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 2, 165, sv. 3, fol. 70v, 83v.

također bila sankcionirana od strane gradske uprave i to po različitim kriterijima za muškarce i žene.

Historijskoantropološkom analizom pojedinih aspekata svakodnevnog života u trgovištu Krapina može se doći do nekih zaključaka o primjenjivosti teorijskog modela socijalnog discipliniranja na krapinski primjer. Povećan broj uredbi magistrata namijenjenih reguliranju upravno-gospodarskih pitanja, kao i sankcioniranju kršenja normi, običaja i pravila pokazuje tendenciju ka uspostavi čvršće kontrole nad većinom aspekata društvene stvarnosti. Nadalje, dominacija novčanih kazni, kao i navođenje upozorenja u slučaju ponavljanja određenog prekršaja također govore tome u prilog. Pri tome je važno uzeti u obzir i širi kontekst odnosa s vlastelinstvom, gdje su međusobni sukobi mogli potaknuti potrebu za jasnijom i uređenijom pravnom regulacijom konfliktnih situacija. Također, utjecanje pravnim postupcima za rješavanje prekršaja i povreda časti može biti pokazatelj potiskivanja afektivnih postupaka vlastitog rješavanja spomenutih sukoba njihovom daljnjom eskalacijom. Izostanak formalne pravne sankcije novih normi gradske uprave u obliku statuta ostaje trajan nedostatak primjenjivosti teorije discipliniranja u krapinskom slučaju. Međutim, on se može također objasniti dominantnim pravnim diskursom, temeljenim na običajnim normama i ustaljenim sudskim praksama, a ne toliko na pisanim pravnim vrelima. No, to onemogućava bilo kakve definitivne zaključke upravo zbog nemogućnosti egzaktne detekcije pojave određene prakse ili norme.

Obiteljske su strukture u okviru pravnog sustava temeljenog na privatnom vlasništvu i dominaciji inokosnih obitelji pokazivale zamjetnu dozu nestabilnosti, uz primjetno postojanje solidarnosti koja je proizlazila iz rodbinskih veza. Imovinsko-vlasničke parnice i pogodbe ukazuju na potrebu pravnog reguliranja vlasničkih odnosa u obitelji i isticanje materijalnog principa ispred emocija ili lojalnosti u obiteljskim odnosima. A i zabilježeni slučajevi fizičkog i verbalnog nasilja sankcioniranog od strane suda svjedoče o dinamici odnosa unutar obiteljskih zajednica.

Urbani identiteti, nastali kao posljedica specifičnog položaja i razvoja karakterističnih za gradove predmodernog doba, bili su iznimno kompleksan i nestalan dio mentalnih struktura. Obilježeni preklapanjem kao glavnom odrednicom, oni su bili skup različitih pripadnosti – obitelji i rodbinskoj zajednici kao osnovnim društvenim kategorijama temeljenim na biološkoj povezanosti; strukovnim organizacijama važnim za definiranje socijalnog i ekonomskog položaja; susjedstvu i župi, s dominantnom ulogom u izgradnji

solidarnosti; socijalnoj skupini temeljenoj na pravnom statusu i materijalnom bogatstvu, pa u konačnici i samom gradu kao najširoj kategoriji. Te su pripadnosti imale različitu važnost u određenim životnim prilikama i situacijama te nisu bile fiksno određene. Nerijetko je pripadnost određenoj grupi po jednom kriteriju određivala i pripadnost po drugom kriteriju, što je činilo urbane identitete tim kompleksnijim. U većoj ili manjoj mjeri odrazi temeljnih identitetskih odrednica, koje su općenito vrijedile za europske gradove mogu se naći i u Krapini.

Urbani identiteti samo su jedan od pokazatelja specifičnosti karakterističnih za gradska naselja. Poseban način ustroja svakodnevnog života, ekonomskih odnosa, političkih prava i pravnog okvira našao je i adekvatan odraz u identitetskim strukturama. Iako su neki aspekti urbanih identiteta bili zajednički svim ljudima, u cjelini su urbani identiteti bili specifična pojava. Kao iznimno fluidan, nestalan, promjenjiv i preklapajući fenomen, oni najbolje odražavaju mobilnost i dinamičnost koju je pružao gradski okvir. U svakom slučaju, posebnost socijalne organizacije kakva je bila oblikovana u gradovima nalagala je potrebu nastanka posebnih identiteta u kojima je bila izražena specifičnost urbanog razvoja kao anomalije u odnosu na okolni prostor.

7. KULTURNI HORIZONTI – VJERSKI ŽIVOT I ŠKOLSTVO

Dominantnu ulogu u religijskom životu Krapine imala je župna crkva sv. Nikole, sagrađena krajem 13. st. u gotičkom stilu. Župa se prvi puta spominje 1311. u sporu između krapinskog župnika i zagrebačkog kaptola oko crkvene desetine.²³¹ Njoj se polovicom 17. st. priključuje i franjevački samostan, za čijim je utemeljenjem molba bila izdana 1639., a nekoliko godina kasnije započela je i njegova gradnja. Službeno je bio osnovan 17. IV. 1641. Gradnju samostana i uređenje crkve pomagala je grofica Ana Marija Erdödy, rođena Keglević, koja je u tu svrhu oporučno ostavila 1 000 forinti, a zatim i njezin brat Franjo Keglević, u vidu pomoći u hrani, radnoj snazi i posjedima te na kraju i samo trgovište koje je ustupilo zemljište za gradnju. Za samostansku crkvu određena je kapela sv. Katarine, koja je dograđena, a uz nju se nalazila i samostanska zgrada kvadratnog oblika.²³² Spomenuta kapela sv. Katarine se spominje kao „ad hospitale“ i „xenodochium“, odnosno kao „spitalszka“, što ne mora nužno označavati ubožnicu, već i prenoćište za putnike. Uz nju su se, prema kanonskoj vizitaciji iz 1639., na području župe nalazile još dvije kapele - sv. Tri kralja i sv. Magdalene.²³³ Uprava trgovišta imala je određeni udio u nadzoru religijskog života preko nadzornika kapela (zabilježeni samo za kapelu sv. Tri kralja) i župne crkve sv. Nikole, no nije pobliže poznato kakve su bile njihove ovlasti i kakva im je bila funkcija.²³⁴

U Krapini je od 1590. postojala i škola lokalnog značaja, čiji je prvi učitelj zabilježen 1665., a za naknadu je imao samo besplatnu hranu kod župnika. Inače, prvi učitelji bili su zvonari, orguljaši i obrtnici.²³⁵ Određenu obrazovnu ulogu imao je i novoosnovani franjevački samostan, u kojem su se održavali povremeni provincijski studiji filozofije, moralne teologije i govornništva za potrebe obrazovanja lokalnog svećenstva (u Krapini 1685./6. i 1687., a češće u narednom stoljeću).²³⁶ Franjevački samostan nije imao samo religijsku i obrazovnu funkciju, već dijelom i zdravstvenu. Naime, u sklopu samostana djelovala je i prva ljekarna u Krapini, dok je 1660. bila otvorena i prva javna ljekarna, koja je djelovala kao podružnica varaždinske ljekarne.²³⁷

²³¹ Adamček, „Povijest trgovišta i vlastelinstva“, 5.

²³² Paškal Cvekan, *Krapinski franjevci* (Krapina: Plamen, 1980), 31, 38 – 40, 44 – 45.

²³³ Ortner, *Povjest gradine i trgovišta Krapine*, (Zagreb: [s.n.], 1899), 134, 140.

²³⁴ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 3, fol. 13r, 32r, 37v, 43r, 83v, 107v, 149r.

²³⁵ Štefica Leljak, „Školstvo“, u *Krapinskih osam stoljeća*, ur. Antun Kozina, 42 – 61 (Krapina: Gama Grafit, 1998), 43; Ortner, *Povjest gradine i trgovišta Krapine*, 99.

²³⁶ Cvekan, *Krapinski franjevci*, 83 – 85.

²³⁷ Antun Kozina, *Krapina i okolica kroz stoljeća* (Krapina: Gradski muzej, 1960), 181.

8. ZAKLJUČAK

Razvivši se zahvaljujući kolonizacijskom procesu razvijenog srednjeg vijeka, trgovište Krapina imalo je istaknutu ulogu u urbanoj mreži Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva. Kao naselje vezano uz utvrdu, vojne funkcije imale su veliki značaj u oblikovanju urbanog tkiva, iako nisu bile izravno inkorporirane u urbanu zajednicu. Međutim, položaj utvrde kao središnje točke obrane prema Štajerskoj zasigurno je pozitivno utjecao na privlačenje doseljenika u naselje ispod utvrde, nudeći zaštitu u vremenima opasnosti. No, fortifikacije su se u krapinskom slučaju tijekom ranog novog vijeka i sukoba trgovišta i vlastelinstva pokazale kao dvosjekli mač. Iako su pružale sigurnost, bile su i prijetnja slobodama stanovnika trgovišta tijekom sukoba i borbi, kako između posjednika vlastelinstva, tako i između vlastelinstva i trgovišta. Naposljetku su posve izgubile svaku ulogu, postupno propadajući već od 17. st.

Osim vojnih aspekata, presudni utjecaj na razvoj trgovišta imao je povoljan smještaj na putu od Zagreba prema Ptuju. Iako je taj put imao drugorazredno značenje u cestovnoj mreži šireg područja, tijekom ranog novog vijeka njegovo je značenje poraslo uslijed osmanskih osvajanja i orijentacije trgovinskog prometa prema zapadu. O tome svjedoči i uspostava redovite poštanske postaje u Krapini u sustavu vojnopoštanskih komunikacija izgrađenom za potrebe upravljanja Vojnom krajinom.

Iako je Krapina ušla u 17. st. s neizvjesnom budućnošću uslijed pravne borbe s vlastelinstvom, pod prijetnjom ukidanja povlaštenog statusa, ekonomija trgovišta je napredovala. O tome posredno svjedoči uspješno okončanje spomenutog pravnog sukoba, koji je imao i konkretne manifestacije u vidu ometanja trgovinske razmjene na sajmovima te pljenidbe pokretne i nepokretne imovine krapinskih građana, što se sigurno negativno odražavalo na gospodarski položaj naselja u cjelini te pojedinih njegovih stanovnika. Još više u prilog ekonomskom napretku svjedoči potencijalno povećanje broja stanovnika u trgovištu, koje je bilo zamjetno upravo u doba sukoba. Za pretpostaviti je da doseljavanje ne bi bilo tako izraženo da nisu postojale mogućnosti osiguranja materijalne egzistencije. Koliki je bio razmjer ekonomskog napretka teško je reći s obzirom na izostanak podataka o 16. st. No, za pretpostaviti je da je Krapina slijedila iste gospodarske razvojne trendove kao i ostali gradovi Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva u tom periodu, što znači da je to bilo razdoblje nazatka ili u najboljem slučaju stagnacije. Prvenstveni uzrok tome su bili ratovi s Osmanlijama, koji su uvjetovali promjenu trgovinskih pravaca i doveli do temeljite preobrazbe gospodarske

strukture. Krapina je zasigurno bila pogođena tim procesima, ali, kao što je napomenuto, teško je čak i procijeniti u kojoj mjeri te koliko situacija u 17. st. predstavlja poboljšanje u odnosu na raniji period.

U gospodarstvu trgovišta dominacija poljoprivrede je neprijeporna. Vidljivo je to iz posjedovne strukture, gdje je velik dio stanovnika posjedovao neku vrstu poljoprivredne površine. Također, do takvog se zaključka dolazi pogledaju li se proizvodi kojima se trguje na godišnjim sajmovima, koji su gotovo isključivo proizvod poljoprivrede. Posebno značajan aspekt poljoprivrede bilo je vinogradarstvo. Više od polovice domaćinstava u trgovištu posjedovalo je vinograde, a prihod od njih činio je značajan udio u prihodima od vina na čitavom vlastelinstvu, što upućuje na stupanj specijalizacije u poljoprivrednoj proizvodnji. Takve tendencije zapravo nisu predstavljale nikakvu anomaliju budući da je većina gradova i njihovih stanovnika diljem Europe posjedovala poljoprivredne površine, a pritom je vinogradarstvo bilo i najunosnije zbog razvijene trgovine vinom.

Neagrarne djelatnosti imale su slabije izraženu ulogu, barem se tako može zaključiti iz analize izvora. Pri tome su obrti bili razvijeni samo za zadovoljavanje osnovnih potreba stanovništva. Doduše, tkalci i kamenari činili su veće skupine, povezane i institucionalno u udruženja, za koja, međutim, nije poznato na koji su način funkcionirala te jesu li korespondirala s cehovskim udruženjima ili su predstavljala labaviji oblik povezivanja. Trgovina je bila glavna neagrarna djelatnost. Uz dućansku trgovinu posebnu važnost imali su sajmovi, koji su se održavali četiri puta godišnje. Iako je uvriježeno mišljenje da godišnji sajmovi nisu imali veliki značaj u gospodarstvu gradskih naselja zbog periodičkog i povremenog karaktera, smatram da to nije bio slučaj na primjeru Krapine. U Krapini su sajmovi bili važan instrument plasiranja lokalne poljoprivredne (i obrtničke?) proizvodnje te opskrbe, a možda i angažiranja stanovnika u trgovini na velike udaljenosti. Naime, da se ponovno vratimo na demografski razvoj trgovišta – on ne bi bio moguć samo na bazi poljoprivredne proizvodnje, koja ne može pružiti materijalnu osnovu za pojačano doseljavanje niti funkcioniranje gradske uprave i podmirivanje poreznih obveza. Svakako su sajmovi bili u uskoj vezi s poljoprivredom, no bez njih bi ekonomska struktura i razvoj trgovišta zasigurno bili drugačijih karakteristika.

Trgovište je predstavljalo zatvorenu socijalnu formaciju, obilježenu zasebnim identitetskim karakteristikama i dinamikama. U socijalnom pogledu Krapina je slijedila razvojne trendove i obrasce gradova na europskoj razini. Pripadnost gradskoj zajednici bila je

izražena, naročito uslijed sukoba s vlastelinstvom, koji je dodatno naglasio posebnost pripadnosti građanskom sloju. Kroz sukobe s plemićima (te njihovim kmetovima), kao imagološkim „drugim“, gradio se identitet stanovnika trgovišta kao zasebne socijalne grupacije, sa zajedničkim interesima, svjetonazorom i uvjetima života. Uz osjećaj pripadnosti gradskoj zajednici, u Krapini su istovremeno bile prisutne i ostale identitetske kategorije - obitelj, susjedstvo i zanimanje. Napose važnu ulogu imao je materijalni položaj pojedinca, temeljem kojeg je on stjecao svoje mjesto u društvu. To je posebice bilo izraženo na višim razinama, gdje je materijalno bogatstvo bilo temelj za monopoliziranje upravnih položaja. Na taj se način stvarala svojevrsna gradska oligarhija, što je bila gotovo univerzalna pojava u gradovima ranonovovjekovne Europe. Svakako treba napomenuti da je taj proces bio uvjetovan i demografskim stanjem u trgovištu, gdje je broj ljudi prikladnih za obnašanje upravnih funkcija (koje su ipak zahtijevale određenu razinu obrazovanja) bio ograničen.

Život u gradu podrazumijevao je postojanje discipline. Kako bi svakodnevni život mogao funkcionirati morali su postojati uhodani mehanizmi rješavanja konfliktnih situacija, kao i svijest o potrebi održanja reda i poštivanja propisa. Iako se proces socijalnog discipliniranja vezuje prvenstveno uz period ranog novog vijeka, u gradovima je on na određenoj razini morao postojati i prije. U Krapini se o tom procesu ne može govoriti u njegovom punom značenju. Naime, za socijalno je discipliniranje ključan trenutak institucionalizacije discipline u vidu gradskog statuta koji bi jasno regulirao mehanizme sankcioniranja u slučajevima devijantnog ponašanja i kršenja normi. Taj je moment u Krapini nedostajao u 17. st. No, smatram da je odraze tog procesa moguće posredno vidjeti i u nekim pojavama i fenomenima. Kao prvo, broj se stanovnika povećao u relativno kratkom vremenu. Pa iako Krapina nije bila naselje izraženog urbanog karaktera, novodoseljeno stanovništvo (ukoliko je ono došlo sa sela) svejedno se moralo prilagoditi životu u promijenjenim okolnostima upravno-pravnih praksi i modela organizacije rada. Nadalje, promjene u karakteru gradskih zapisnika ukazuju na povećani angažman gradske uprave u regulaciji svakodnevnog života – ekonomskih aktivnosti, sukoba i prekršaja. Na taj je način uprava trgovišta posredno stjecala ulogu regulatornog elementa. Također, pravni je sukob mogao potaknuti potrebu za jasnijom regulacijom konfliktnih situacija te težnju ka rješavanju sukoba pravnim putem. Neprijeporno je da je disciplina bila do određene mjere razvijena u 17. st. Kako uprava nije posjedovala nikakve instrumente prisile za provođenje svojih odluka, ono je prvenstveno ovisilo o pristanku zajednice i pojedinca, što je na individualnoj razini bilo

uvjetovano kolektivnim pritiskom i spremnošću zajednice na vlastiti angažman u očuvanju reda i poštivanja važećih normi.

Kao i svako gradsko naselje tako je i Krapina bila dijelom šire urbane mreže. S obzirom na hijerarhijski ustroj urbanih mreža, Krapina je imala značaj drugorazrednog gradskog naselja u odnosu na gradove prvog reda – Varaždin, Zagreb, te u određenoj mjeri Ptuj, čije su se centralitetne funkcije preklapale na području Krapine. Trgovište nije imalo ulogu središta županije (kao Varaždin i Zagreb), niti kulturnu važnost koja bi proizlazila iz prisutnosti obrazovnih institucija (iskusovačkih gimnazija), a u ekonomskom pogledu su joj nedostajale karakteristike proizvodnog središta. Međutim, Krapina nije bila bez ikakvih centralitetnih funkcija, one su samo bile manje izražene nego u spomenutim gradovima. Ona je bila de facto središte vlastelinstva, a u ekonomskom pogledu i najrazvijenije naselje čitavog Zagorja, s funkcijom opskrbnog mjesta za okolno seosko stanovništvo preko svojih sajмова i trgovaca. Također, povremeno održavanje teoloških seminara u franjevačkom samostanu, kao i postojanje škole, davali su joj i određene kulturne funkcije.

S obzirom na pogranični položaj Krapine između dviju politički jedinica (Ugarsko-hrvatskog Kraljevstva i Svetog Rimskog Carstva) na primjeru Krapine može se jasno vidjeti granica između povijesnih regija – Srednjoistočne i uvjetno rečeno Zapadne (odnosno Srednjozapadne) Europe. I dok je razvoj socijalnih struktura uglavnom išao u istom smjeru s obje strane granice, u ekonomskom pogledu postojale su određene razlike. Gradovi na području Unutrašnje Austrije (a i Europe u globalu) proživljavali su u 17. st. period krize i stagnacije (s iznimkom političkih i ekonomskih centara). S druge strane, Krapinu te ostala gradska naselja Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva karakterizirale su u istom razdoblju suprotne tendencije. Demografski oporavak nakon nesigurnih vremena osmanskih ratova bio je praćen napretkom trgovine, obnovom cehova, doseljavanjem plemstva i novih crkvenih redova u gradove te općenito pojačanom graditeljskom djelatnošću. Vidljivo je to i na primjeru Krapine, gdje lokalno plemstvo posjeduje svoje kuće, gdje je demografska obnova jasno izražena, gdje franjevci osnivaju novi samostan, a sve to za vrijeme sukoba s vlastelinstvom. Ti znaci jasno ukazuju na ekonomski napredak trgovišta, odnosno na postojanje suprotnih tendencija u odnosu na općeeuropske prilike te sliku s druge strane granice. Stoga je Krapina doista bila grad na granici dviju regija s različitim razvojnim tendencijama, unatoč postojanju stalne i intenzivne interakcije.

Može li se na kraju Krapina klasificirati kao grad? Iako struktura ekonomskih djelatnosti, s izraženom ulogom poljoprivrede, ne govori previše tome u prilogu, kao ni uostalom demografsko stanje, društveni odnosi i dinamika svakako su bili svojstveni gradu. Društvena hijerarhizacija, identitetska posebnost i mentalne strukture obilježene disciplinatorskim tendencijama temeljna su razlikovna mjerila spram seoskih društava. Nadalje, pravne prakse i norme koje su važile u Krapini, iako dijelom feudalnog sustava, imale su malo toga zajedničkog s feudalnim pravnim institucijama. Iako naizgled ne odudara od okolnog seoskog svijeta, s malom urbanom jezgrom okruženom poljima, vrtovima i vinogradima te s povremenim sajmovima koji nekoliko puta godišnje pretvaraju glavnu ulicu (i jedinu u pravom smislu riječi) u živahnu tržnicu, Krapina je ipak bila grad. Na to podsjećaju redovita općinska zasjedanja i godišnji izbori magistrata, potvrđivanja svih imovinskih poslova pred gradskom upravom te osjećaj distinkcije, pa čak i prezira, prema zavisnim seljacima okolnih sela. Ta mješavina seoskih i gradskih karakteristika nije nikakav izuzetak – jer kao što Braudel kaže *građani onog vremena samo su napola građani*²³⁸. S druge strane, Krapina se ne može ni uspoređivati s velikim gradskim centrima, koji su ipak bili prije izuzetak nego pravilo. Stoga je ona *par excellence* primjer dominantnog tipa gradskih naselja predmoderne Europe - relativno mala urbana zajednica na razvojnoj razini između sela i grada, *malena masa ljudskih zajednica ... činjenica koja obilježava taj svijet kojeg smo izgubili*²³⁹.

²³⁸ Braudel, *Materijalna civilizacija*, sv. 1, 532.

²³⁹ Peter Laslett, iz Braudel, *Materijalna civilizacija*, sv. 1, 44.

9. SAŽETAK

U ovom radu nastoje se istražiti različite sfere društvene stvarnosti i njihova međusobna povezanost u trgovištu Krapina u 17. st. Temeljeći se većim dijelom na neobjavljenim i dosad rijetko korištenim izvorima, zapisnicima krapinske gradske uprave, analitički model i struktura rada prilagođeni su mogućnostima koje su ti izvori pružali. Krapina je bila naselje koje je steklo povlašteni položaj u 14. st., no nije imala status slobodnog kraljevskog grada, već poveljnog trgovišta. To je značilo da se nalazi pod vlašću vlastelinstva i da je s njim u uskoj vezi. Upravo je to bio uzrok pravne borbe na prijelazu 16. u 17. st., koja je bila presudna za cjelokupni daljnji razvoj trgovišta. Njezino uspješno okončanje omogućilo je ekonomski i demografski napredak koji je započeo i ranije. Iako su broježani podaci o stanovništvu krajnje površni, vidljivo je da je broj obitelji u trgovištu kontinuirano rastao tijekom čitavog 17. st. Taj je rast morao biti praćen doseljavanjem, no nisu poznati pravci migracijskih kretanja zbog nedostatka izvora. Ekonomija trgovišta počivala je na godišnjim sajmovima, na kojima su dominirali poljoprivredni proizvodi. Uz njih se trgovina obavljala i u dućanima, a nije isključeno ni postojanje dnevne ili tjedne tržnice. U trgovištu su bili razvijeni i obrti, no o njima nema previše podataka. Poznato je, međutim, da su kamenari i tkalci činili brojčano značajnije grupacije obrtnika. Ipak, većina stanovništva bavila se nekim oblikom poljoprivrede. Svakako je najizraženiju ulogu imalo vinogradarstvo, čija struktura upućuje na postojanje specijalizirane poljoprivredne proizvodnje. Socijalna dinamika u Krapini u 17. st. korespondirala je sa situacijom u europskim gradovima općenito. Sukobi, kršenja normi i devijantna ponašanja predstavljali su glavnu prepreku mirnom suživotu, no postojali su mehanizmi kojima se to rješavalo. Disciplina je zasigurno bila razvijena budući da nije bilo policijskih organa koji bi brinuli o čuvanju reda i mira. Također, društvena stratifikacija i postojanje upravne oligarhije ukazuju na prisutnost kompleksnih društvenih struktura i procesa karakterističnih za urbane sredine. Stoga se Krapina doista može klasificirati kao gradsko naselje, unatoč postojanju elemenata ruralnosti, a što je u većoj ili manjoj mjeri bio slučaj u gotovo svim gradovima predmoderne Europe.

SUMMARY

The goal of this master's thesis is to explore different spheres of social reality and their mutual connection in the market town Krapina in 17th century. Based primarily on unpublished and until now rarely used sources, records of Krapina municipal government, the analytical model and the structure of the thesis have been adapted to the possibilities which the sources offer. Krapina was a settlement that had obtained the privileged status in 14th century, but it didn't have a status of the free royal town, but of a chartered market town. This meant that it was subjected to the rule of the seignior and that they were closely connected. And that was the main cause of the legal struggle in the end of 16th and the beginning of 17th century, which was essential for the further overall development of the town. The successful termination of that struggle enabled the economic and demographic growth that had started earlier. Even though the numerical data on the inhabitants are fairly superficial, it is obvious that the number of families in the town continued to grow throughout the entire 17th century. That growth had to be followed by immigration, but directions of migrational movements are unknown due to the lack of sources. The town's economy rested upon yearly fairs, where the domination of the agricultural products can be noted. Alongside fairs, the commerce took place in stores and there was possibly a daily or weekly market. Handcrafts were also present in Krapina, but there isn't much data on them. It is known, however, that stonemasons and weavers made larger groups of craftsmen. But most of the dwellers were engaged in some form of the agriculture. Vinegrowing played the most significant role, and its structure indicates the existence of the specialized agricultural production. Social dynamics in Krapina in 17th century corresponded with the situation in European towns in general. Conflicts, violations of norms and deviant behaviours represented the main obstacle to the peaceful cohabitation, but there were mechanisms in place to solve them. Discipline was surely developed, since there was no police to take care of peace and order. Also, social stratification and the existence of the municipal oligarchy indicate the presence of complex social structures and processes characteristic for urban areas. Therefore Krapina can be classified as a town settlement, despite the existence of elements of rurality, which was more or less the case of almost all towns of premodern Europe.

10. PRILOZI

Tablica 8. Cijene na sajmovima u Krapini 1644. – 1655. (u denarima)

Proizvod	29. 9. 1644.	29. 9. 1645.	29. 9. 1646.	29. 9. 1647.	29. 9. 1648.	29. 9. 1649.	29. 9. 1650.	4. 5. 1653.	29. 9. 1653.	11. 11. 1655.	29. 9. 1656.
Pšenica (bolja)	60	50	60	64	80	120	80	80	60	50	64
Pšenica (lošija)											
Raž	40	40	40	50	56	80	60	50	50	32	40
Mješavina žitarica	36	32	32	40	50			50			32
Zob	16	14	12	16	20	30	20	24	20	16	16
Proso											
Heljda	24							40			
Muške kože	24	24	24	24	24	20	26	28	24	24	24
Ženske kože	20	20	20	20	20	16	20	24	20	20	20
Male kože											
Mošt (bolji)											
Mošt (lošiji)											
Staro namoštuvanje	50	50		40	40	60	80		50	33 za vedro	
Novo namoštuvanje	60	60		50	50	70	100			33 za vedro	
Vino (bolje)											
Vino (lošije)											
Paztiričko											
Potplati muški											
Sol (mazlin)								4			

Izvor: „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3389, fol. 10v, 13r, 47r, 57r, 66r, 85v, 100r, 108r, 113r.

Tablica 9. Cijene na sajmovima u Krapini 1659. – 1672. (u denarima)

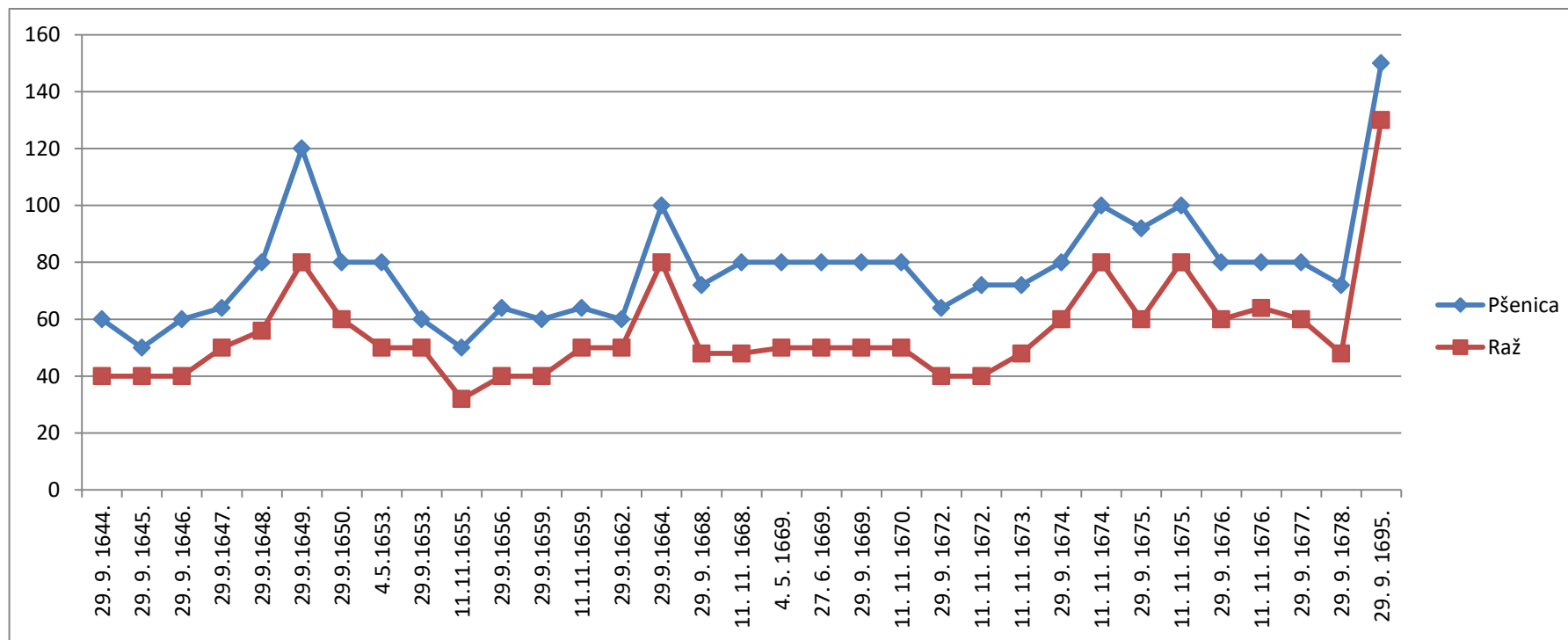
Proizvod	29. 9. 1659.	11. 11. 1659.	29. 9. 1662.	29. 9. 1664.	29. 9. 1668.	11. 11. 1668.	4. 5. 1669.	27. 6. 1669.	29. 9. 1669.	11. 11. 1670.	29. 9. 1672.	11. 11. 1672.
Pšenica (bolja)	60	64	60	100	72	80	80	80	80	80	64	72
Pšenica (lošija)					60							
Raž	40	50	50	80	48	48	50	50	50	50	40	40
Mješavina žitarica				50		40			40	40		40
Zob	16	20		20	20	20		20	20	20		
Proso											32	
Heljda						28		40				
Muške kože	24	24	24	22	28	32	28	28	28	24	24	24
Ženske kože	20	20	20	20	20	28	24	24	24	20	20	20
Male kože									20			
Mošt (bolji)												
Mošt (lošiji)				50								
Staro namoštivanje				40	kako se tko pogodi			40				
Novo namoštivanje									50			
Vino (bolje)										4		
Vino (lošije)										3		
Paztiričko												
Potplati muški												
Sol (mazlin)	4											

Izvor: „Krapinski zapisnici,“ NSK, , R-3389, fol. 140v, 164r, 173v, R-3340, sv. 3, fol. 10r, 11r, 18r, 20r, 24r, 36r, 48r, 48v.

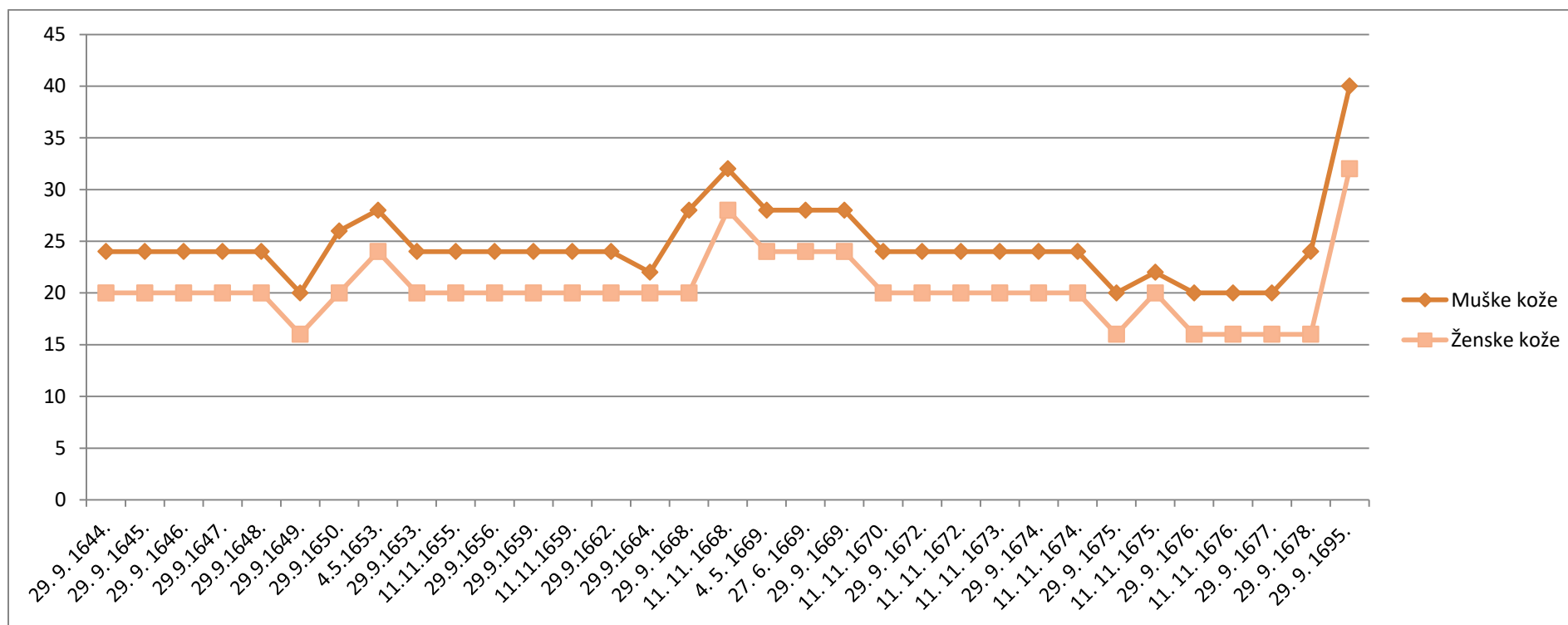
Tablica 10. Cijene na sajmovima u Krapini 1673. – 1678. i 1695. (u denarima)

Proizvod	11. 11. 1673.	29. 9. 1674.	11. 11. 1674.	29. 9. 1675.	11. 11. 1675.	29. 9. 1676.	11. 11. 1676.	29. 9. 1677.	29. 9. 1678.	29. 9. 1695.
Pšenica (bolja)	72	80	100	92	100	80	80	80	72	150
Pšenica (lošija)		72								
Raž	48	60	80	60	80	60	64	60	48	130
Mješavina žitarica	40		60			36			40	80
Zob	20				24	20	20	20		24
Proso										
Heljda							40			
Muške kože	24	24	24	20	22	20	20	20	24	40
Ženske kože	20	20	20	16	20	16	16	16	16	32
Male kože										20
Mošt (bolji)		3				4		4	4	
Mošt (lošiji)						3		3		
Staro namoštuvanje					kako se tko pogodi			kako se tko pogodi	130	
Novo namoštuvanje										40
Vino (bolje)							4		4	
Vino (lošije)							3			
Paztiričko						12	12			
Potplati muški							8			

Izvor: „Krapinski zapisnici,“ NSK, R-3340, sv. 3, fol. 54r, 64r, 65r, 73r, 74r, 81r, 82r, 91r, 101r, 167r.

Grafikon 4. Kretanje cijena pšenice i raži na sajmovima u Krapini 1644. – 1695.

Grafikon 5. Kretanje cijena koža na sajmovima u Krapini 1644. – 1695.

Popis stanovnika trgovišta Krapina 1614./15.²⁴⁰

Joannes Zwezdak	Martinus Jes	Georgius Ztrasky
Georgius Treven	Georgius Haway	Blasius Hansych
Petrus Jerolim	Laurentius Czernoghoy	Martinus Idem
Joannes Cherny	Jacobus Czernoghoy	Marcus Byskwyp
Lucas Benkoczy	Michael Idem	Joannes Symwnych
Laurentius Marchecz	Joannes Wok	Joannes Glad
Doloschak aliterr Kwstyn	Ambrosius Bosych	Georgius superior Dolowschyak
Martinus Kosselyn	Relicta Ursula Bosych	Georgius Inferior Dolowschyak
Relicta Ursula Ztrahynzky	Urbanus Bosych	Thomas Ztwbychan
Paulus Kalechyak	Joannes Kwndych	Andreas Zawyssek
Michael Janhecz	Georgius Gross	Georgius Idem
Jacobus Zeklec	Petrus Hwalych	Thomas Mayszych
Martinus Franchych	Michael Kassych	Caspar Fabyanchych
Joannes Dolyenecz	Joannes Broz	Martinus Zwezdak
Gregorius Jalsoweckky	Marcus Zaryna	Joannes Perper
Thomas Nowak	Fabianus Sossely	Gregorius Czerowecz
Mattheas Tarych	Martinus Karasya	Georgius Paydytha
Christophorus Tarych	Joannes Karasya aliterr Glwhak	Michael Maczenych
Nicolaus Pwlyek	Nicolaus Zerkuly	Michael Matteych
Stephanus Kalechyak	Relicta Anna Terdenyca	Joannes Kladywo
Fabianus Brodowzky	Simon Wok	Nicolaus Terdenych
Paulus Pettrych	Casparus Golys	Simon Idem
Stephanus Sporarych	Thomas Barylar	Matthias Idem
Georgius Lukmanyh	Joannes Idem	Joannes Hmelyna
Marcus Mlakarych	Gregorius Idem	Blasius Pyzkercz
Relicta Catherina Tharych	Martinus Idem	Martinus Babyh
Egregius Joannes Pogledych	Marcus Idem	Petrus Herwoy
Stephanus Myrkoczy	Jacobus Pettrychar	Jacobus Herwoy
Philypus Ztrahynschak	Michael Sossely	Georgius Idem
Egregius Petrus Spolarych	Fabianus Idem	Benedictus Benkowych
Nicolaus Santak	Georgius Pwlyek	Blasius Rowenschak
Jarne Kranyecz	Relicta Martini Fermchych	Georgius Wranynzky
Vrbanus Pedeny	Michael Graberschak	Michael Idem
Thomas Hansych	Stephanus Matteych	Blasius Lelyak
Jacobus Pwlyek	Joannes Idem	Georgius Branyogh
Cives extra Oppidum	Joannes Twrchyn	Michael Zopek
Joannes Dolychky	Georgius Ghodyna	Gregorius Lelyak
Nicolaus Pettrekowych	Martinus Czernys	Georgius Nowak
Michael Zekyrnyak	Ambrosius Ghodyna	Martinus Gyowan
Mattheas Zekyrnyak	Andreas Czerowecz	Joannes Menygha
Ambrosius Kreznyk	Matthias et Martinus Kreznyk	Nicolaus Idem

²⁴⁰ HDA, Obitelj Čikulini-Sermage (706), kut. 3, br. 206.

Porezni popis 1643.²⁴¹

	Ime i prezime	Denara		Ime i prezim	Denara
1.	Joanes Pedeny	80	70.	Matthias Klyuchar	120
2.	Ambrosius Miszer		71.	Martinus Franchich	120
3.	Stephanus et Ambrosius		72.	Marcus Puliek	124
4.	Laurentius Bosich	240	73.	Stephanus Kelyn	40
5.	Petrus Vorih	240	74.	Georgius Zkok	440
6.	Georgius Czerovecz	240	75.	Marcus Prasinzky	80
7.	Martinus Mayczenich	240	76.	Georgius Perper	220
8.	Laurentius Zerkuli	200	77.	Joannes Dolovschak	200
9.	Marcus Mizer	100	78.	Relicta Meniga	300
10.	Laurentius Karasia	140	79.	Marcus Petaniek	160
11.	Michael Novak		80.	Georgius Karlo	240
12.	Georgius Barilar	80	81.	Thomas Dolovschak	200
13.	Andreas Barilar	120	82.	Marcus Poliak	160
14.	Michael Barilar	140	83.	Georgius Tulecz	200
15.	Joannes Haidenaver	270	84.	Martinus Zavisek	100
16.	Georgius Zerkuly	260	85.	Relicta Herenschak	120
17.	Georgius Ztradbei	160	86.	Michael et Joannes Simunich	200
18.	Joannes Ztaresky aliterr Borovzki		87.	Michael Zavisek	320
19.	Michael Golis	60	88.	Relicta Kreznik	240
20.	Nicolaus Kassich	180	89.	Stephanus Fabianich	100
21.	Georgius Kompaz	120	90.	Jacobus Simunchich	220
22.	Matthias Santak	80	91.	Georgius et Nicolaus Zubaniek	140
23.	Matthias Herwoy	160	92.	Joannes Humelina	120
24.	Joannes Herwoy	80	93.	Jacobus Poliak	200
25.	Georgius Zekirniak	200	94.	Martinus Pyzker	80
26.	Andreas Grandlin	160	95.	Stephanus, Georgius, Michael et Petrus Verhovzky	480
27.	Petrus Zarina		96.	Georgius Parklin	220
28.	Petrus Rovenschak	120	97.	Martinus Terdenich	160
29.	Joannes Czeztar	80	98.	Petrus, Michae, Laurentius et Matthias Volianka	240
30.	Petrus Dolovschak	40	99.	Georgius Glad	200
31.	Laurentius Jeess	40	100.	Martinus Glad	150
32.	Martinus Kallechak	80	101.	Martinus Kallechak	180
33.	Joannes Kerlesa	260	102.	Valentinus Polinperga	200
34.	Martinus Janhecz	440	103.	Martinus Kerlesa	80
35.	Jacobus Zeklec	20	104.	Michael Pulher	60

²⁴¹ „Krapinski zapisnici“, NSK, R-3340, sv. 2, 257 – 262.

36.	Casparus Terden	40	105.	Nicolaus Terdenich	20
37.	Nicolaus Masich	160	106.	Nicolaus Benkovich	160
38.	Joannes Zokolich	20	107.	Relicta Dolovschak	60
39.	Relicta Thomae Kerpelnik	16	108.	Jacobus Mayczenich	250
40.	Matthias Borkovich	80	109.	Petrus Hansich	240
41.	Andreas Marinich	80	110.	Martinus Strok	380
42.	Matthias Zekirniak	20	111.	Georgius Bobovechky	240
43.	Joannes Fabianchich	120	112.	Joannes Karlo	50
44.	Marcus Mlakarich	280	113.	Matthias Jalsoczy	160
45.	Martinus Glad	80	114.	Georgius Perus	60
46.	Casparud Buziakovich	120	115.	Mattheas Cernogoy	80
47.	Marcus Pakliak	140	116.	Martinus Vinczek	80
48.	Joannes Cernek	100	117.	Philipud Radinich	280
49.	Joannes Sussel	200	118.	Petrus Karlo	300
50.	Paulus Sussel		119.	Fabianus Zekirniak	200
51.	Thomas Dolichky	240	120.	Joannes Ztrahinschak	240
52.	Nicolaus Czernogoy	240	121.	Matthias Krisan	100
53.	Jacobus Broz	140	122.	Georgius Jantoll	360
54.	Marcus Santak	80	123.	Matthias Babich	100
55.	Georgius Kallechak	56	124.	Georgius Preczek	40
56.	Barholomeus Zkerlec	60	125.	Relicta Kovachicza	12
57.	Martinus Berniak		126.	Daniel Zidar	20
58.	Jacobus Mattheich	100	127.	Joannes Godyna	40
59.	Michael Feliusecz	120	128.	Lucia	24
60.	Nicolaus Meniga	40	129.	Gera Mayczenich	20
61.	Petrus Cernis	80	130.	Andreas Sostar	20
62.	Hans	32	131.	Czeztar Janos	20
63.	Bencz	80	132.	Matthias inferior Felyusecz	40
64.	Simon Paydit	200	133.	Georgius Terden	40
65.	Relicta Mayczenich	240	134.	Thomas Herwoy	40
66.	Blasius Volianka	160	135.	Ursula Kohmanich	10
67.	Jacobus Kranchecz	40	136.	Andreas Kraniecz	35
68.	Marcus Golis		137.	Joannes Zkedecz	40
69.	Georgius Golis				

Porezni popis 1663.²⁴²

	Ime i prezime	Denara		Ime i przime	Denara
1.	Matthias Pedeny	80	76.	Georgius Perper	360
2.	Stephan Bosich	372	77.	Georgius Dolovschak	200
3.	Gregorius Bosich	20	78.	Joannes Meniga	390
4.	Casparus Kassich	300	79.	Marcus Petanek	120
5.	Petrus Vorih	320	80.	Georgius Karlo	248
6.	Georgius Zerkuly	240	81.	Relicta Hernschak	130
7.	Laurentius Zerkuly	10	82.	Joannes Simunich	220
8.	Martinus Mayczenich	320	83.	Stephanus Dolovschak	200
9.	Laurentius Karasia	400	84.	Marcus Poliak	220
10.	Michael Barilar	120	85.	Martinus Zavisek	100
11.	Gregorius Barilar	240	86.	Tulecz	260
12.	Michael senior Barilar	10	87.	Michael Zavisek	420
13.	Nicolaus Kassich	434	88.	Relicta Czernogoy	112
14.	Martinus Kallechak	210	89.	Jalsoczy	300
15.	Matthias Herwoy	64	90.	Georgius Zubanky	120
16.	Borkovich	160	91.	Thomas plebanus	36
17.	Marcis	170	92.	Stephanus Fabianchichy	170
18.	Michael Golis	60	93.	Brezak	320
19.	Ambrosius Mizer	180	94.	Joannes Hmelina	90
20.	Matthias Babich	80	95.	Valent	26
21.	Relicta Kompaz	120	96.	Nicolaus Chersak	10
22.	Relicta Herwoy	80	97.	Jacobus Poliak	230
23.	Matthias Ztradbei	110	98.	Martinus Pizker	80
24.	Petrus Zarina	220	99.	Stephanus Verhovecz	320
25.	Jacobus Zarina	4	100.	Casparus Verhovecz	320
26.	Andreas Grandlin	16	101.	Nicolaus Terdenich	240
27.	Relicta Joannis Karlo	10	102.	Georgius Verhovecz	100
28.	Casperlin	20	103.	Michael Wlanky	400
29.	Relicta Michaelis Kallechak	10	104.	Joannes Glad	306
30.	Relicta Joannes Kerlesa	256	105.	Martinus Kerlesa	80
31.	Janchez	160	106.	Michael Pulier	80
32.	Casparus Terden	40	107.	Bobovechki	286
33.	Nicolaus Masich	160	108.	Nicolaus Benkovich	140
34.	Georgius Zekolich	20	109.	Relicta Martini Dolovschak	40
35.	Andreas Marinich	80	110.	Hans	300
36.	Matthias Kluchar	132	111.	Matthias Vitez	16
37.	Nicolaus Franchich	240	112.	Georgius Zkok	260
38.	Stephanus Gerlin	12	113.	Martinus Strok	60
39.	Marcus Pulek	140	114.	Jacobus Mayczenich	140
40.	Petrus Junior Karlo	290	115.	Marcus Golub	360

²⁴² Isto, 168 – 179, 219.

41.	Relicta Kovach	360	116.	Stephanus Tarich	40
42.	Juri Mihaliek	40	117.	Petrus Kohman	312
43.	Fabianus Czerovchich	280	118.	Sigman	40
44.	Ztrahinschakovicza	320	119.	Martinus Karlo	770
45.	Czernek	100	120.	Marcus Pakliak	50
46.	Jantol	200	121.	Sussly	312
47.	Frankol Kranchez	30	122.	Petrus Dolichky	330
48.	Kamich	100	123.	Vinczek	100
49.	Blasius Rovenschak	80	124.	Nicolaus Czernogoy	362
50.	Petrus Sussel	32	125.	Matthias Fabianchich	40
51.	Daniel Zidar	10	126.	Relicta Petri Benkovich	140
52.	Nicolaus Kalle	10	127.	Relicta Michaelis Gladich	260
53.	Konich	20	128.	Joannes Czeztar	20
54.	Perich	40	129.	Georgius Zekirniak	240
55.	Philipicza	50	130.	Matthias Santak	100
56.	Stephanus Kallechak	20		Inquilini conscripti:	
57.	Wk	20	131.	Matthias Ferlusecz	20
58.	Blasius Frankol	20	132.	Skralutinzka	8
59.	Jacobus Zaiko	32	133.	Katha y Ana Herwoicze	20
60.	Michael Kreznik	240	134.	Zkerbecz Ivan	8
61.	Elisabeta Kladiovicza	16	135.	Harmiczarka	20
62.	Czernis	60	136.	Pazaricz	12
63.	Andreas Zmrekar	32	137.	Lucia	12
64.	Piltaver	40	138.	Matosanka	8
65.	Jacobus Mateich	120	139.	Tutek	18
66.	Lackovich	160	140.	Janus Zabo mager	20
67.	Broz	140	141.	Zaviskovicza	8
68.	Joannes Czernek	16	142.	Petanchicza	28
69.	Marcus Santak	104	143.	Helena Koczyanka	8
70.	Puh	52	144.	Payditicza	4
71.	Hochevarka	112	145.	Kranecz Juri sostar	24
72.	Matthias Krisan	108	146.	Pek	32
73.	Petsu Braniugh	100	147.	Snayder Doikinmus	8
74.	Superior Kassich	352	148.	Snayder Matthias	8
75.	Joannes Peden	80			

Popis vinskih podavanja 1613.²⁴³

Ime	Prezime	Vedara (cubulus)	Kvarti (quarta)
Martinus	Wolyanka	2,5	1
Nicolaus	Fabianchych	1	1
Fabianus	Kladywo	2,5	
Nicolaus	Terdenych	3	
Andreas	Terdenych	1	1
Mathias	Terdenych	1	1
Martinus	Babych	0,5	1
Joannes	Brooz	1,5	
Jarne	Mlynar	1	1
Thomas	Tolnar		1
Blasius	Benkowych	3,5	
Vrbanus	Pedeny	1,5	1
Georgius	Czerowecz	2,5	
Fabianus	Brodowzky	1	
Michael	Janchech	1	
Casparus	Kalechak	1	
Joannes	Dolenecz	1,5	
Joannes	Hmelynecz	3	
Nicolaus	Petrekowych	0,5	
Joannes	Klanechak	1	
Mathias	Zekyrnyak	1	
Georgius	Czebowechky	0,5	2
Georgius	Herwoy	0,5	
Petrus	Zekyrnyak	1,5	
Joannes	Zwezdak		1
Michael	Bosych	1,5	
Georgius	Barilar	0,5	2
Joannes	Barilar		1
Casparus	Golys		2
Nicolaus	Zerkwly	1	1
Georgius	Lwkmanych	0,5	1
Joannes	Cherny	0,5	
Georgius	Pwlyek		1
Andreas	Saffranych	0,5	2
Mathias	Mayczenych		2
Joannes	Symwnych	2	
Joannes	Dolowschyak	0,5	
Jacobus	Petrychar	1	2
Stephanus	Kalechak	1	1
Michael	Sossely	3	

²⁴³ HDA, Obitelj Čikulini-Sermage (706), kut. 3, br. 167.

Mathias	Tarych	1	
Paulus	Tarych	1,5	
Georgius	Pwlyek	2	
Christophorus	Tarych	2	
Michael	Prelyecz	1	
Stephanus	Matteych	4	1
Simon	Matteych	1,5	
Michael	Graberschak	1	1
Petrus	Herwoy	2	
Vrbanus	Pedeny	0,5	
Joannes	Twrchyn	3	1
Ambrosius	Biskwp	1,5	
Stephanus	Sporarych	2,5	
Jacobus	Syghman	0,5	
RelictaMathiae	Maworchych		1
Petrus	Jerolim	1	
Relicta Magda	Termchych	2,5	
Martinus	Kreznyk		3
Nicolaus	Karasya	0,5	
Joannes	Karasya		1
Martinus	Karasya	1	
Martinus	Merlyak	1	
Joannes	Pogledych	0,5	1
Marcus	Mlakarych	1,5	2
Jacobus	Zeklecz		1
Georgius	Herardych		2
Nicolaus	Zekirnyak	1	1
Thomas	Nowak	0,5	2
Bartolmeus	Zekyrnyak	1	
Michael	Graberschak		3
Georgius	Trewen		1
Petrus	Hwalych	3	
Georgius	Malarych	1,5	2
Lucas	Benkoczy	1,5	2
Michael	Janchech	1,5	2
Nicolaus	Zekyrnyak	0,5	3
Bartolomeus	Zekyrnyak	0,5	
Marcus	Zaryna	1	
Paulus	Petrych	0,5	
Martinus	Kreznyk	3	3
Nicolaus	Kreznyk	0,5	
Paulus	Kreznyk	0,5	
Laurentius	Czernogoy	3	1
Thomas	Menygha	2	
Joannes	Menygha	2	

Ambrosius	Kreznyk	3	2
Georgius	Pwlyek	1	
Philippus	Pyzkercz	2,5	
Andreas	Terdenych	1	
Simon	Terdenych	2,5	1
Nicolaus	Terdenych	1	
Paulus	Petrych	1	
Andreas	Czerovecz	3,5	
Mathias	Zekyrnyak	3	
Joannes	Nakryw	2	
Joannes	Horwatt	2	
Georgius	Pwlyek	1	
Michael	Kassych	5	
Nicolaus	Kerlesa	2	1
Fabianus	Swssely	2,5	
Jacobus	Syghman	1	
Michael	Habyanchych	1	
Nicolaus	Kreznyk	2	
Thomas	Ztrahynschak	3,5	1
Thomas	Horwatth	1	
Paulus	Gladowych	2	
Thomas	Mayszych	1	
Thomas	Hernschak	0,5	
Stephanus	Bosych	3,5	
Paulus	Gladowych	2	
Marcus	Gladowych	1	
Martinus	Kalechak	3	2
Paulus	Kalechak	3	
Andreas	Kalechak	1,5	
Valentinus	Gallekowych	0,5	
Michael	Oderyan	1	
Martinus	Wolyanka	2,5	1
Casparus	Kalechak	1	
Martinus	Kwkel	0,5	
Joannes	Zekyrnyak		1
Michael	Malarych	0,5	

11. BIBLIOGRAFIJA

Neobjavljeni izvori:

„Krapinski zapisnici.“ Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. R-3340.

„Krapinski zapisnici.“ Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. R-3386.

„Krapinski zapisnici.“ Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. R-3389.

HDA, Obitelj Čikulini-Sermage (706), kut. 3, br. 167, br. 206.

Nadbiskupijski arhiv Zagreb, Kanonske vizitacije, protokol br. 21/III.

Objavljeni izvori:

Adamček, Josip i Ivan Kampuš. *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1976.

Zaključci Hrvatskog sabora (pripremili Buturac, J.; Stanisavljević, M.; Sučić, R.; Šojat, V.; Zmajič, B.), sv. 1. Zagreb: Državni arhiv, 1958.

Literatura:

Adamček, Josip. *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, JAZU, Sveučilište u Zagrebu – Centar za povijesne znanosti Odjel za hrvatsku povijest, 1980.

_____. „Povijest trgovišta i vlastelinstva Krapine u doba feudalizma.“ *Kaj: časopis za kulturu i prosvjetu*, god. 13(15) (1982): 3 – 63.

Apostolova Maršavelski, Magdalena. *Iz pravne prošlosti Zagreba: 13. – 16. stoljeće*. Zagreb: Školska knjiga, 1998.

Belostenec, Ivan. *Gazophylacium : seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium : selectoribus synonymis, phraseologiis, verborum constructionibus metaphoris, adagiis, abundantissime locupletatum : item plurimis authorum in hoc opere adductorum sententiis idiomate Illyrico delicatis illustratum*. Knj. 1 i 2. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, Mladost, 1973.

Beuc, Ivan. *Povijest institucija državne vlasti Hrvatske (1527. – 1945.)* Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1969.

_____. *Povijest institucija državne vlasti kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije: pravnopovijesne studije*. Zagreb: Pravni fakultet, 1985.

Bocskai, Vera. „Small towns in Eastern Central Europe.“ U *Small towns in early modern Europe*, ur. Peter Clark, 77 – 89. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

- Braudel, Fernand. *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*. Sv. 1, *Strukture svakidašnjice*. Preveli s francuskog Dubravka Celebrini et al. Zagreb: August Cesarec, 1992.
- _____. *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*. Sv. 2. *Igra razmjene*. Preveli s francuskog Dubravka Celebrini et al. Zagreb: August Cesarec, 1992.
- Budak, Neven. „Pogranična gradska naselja sjeverne Hrvatske u 17. stoljeću.“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta*, vol. 25, no. 1 (1992): 27 – 38.
- _____. *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku. Urbanizacija Varaždinske županije do kraja 16. stoljeća*. Zagreb, Koprivnica: Nakladnička kuća „Dr. Feletar“, 1994.
- _____. „Gradske oligarhije u 17. stoljeću u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.“ *Međunarodni kulturnopovijesni simpozij Mogersdorf*, sv. 20, *Razvoj građanskog društva u panonskom prostoru od 16. stoljeća do Francuske revolucije* (1995): 89 – 109.
- Buntak, Franjo. *Povijest Zagreba*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1996.
- Clark, Peter, ur. *Small towns in early modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Cowan, Alexander. *Urban Europe 1500 – 1700*. London, New York, Sydney, Auckland: Arnold, 1998.
- Curk, Jože. *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja*. Maribor: Založba Obzorja Maribor, 1991.
- Cvekan, Paškal. *Krapinski franjevci*. Krapina: Plamen, 1980.
- Čulinović, Ferdo. *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja*. Knjiga 1. Zagreb: Školska knjiga, 1961.
- De Vries, Jan. *European Urbanization 1500 – 1800*. London: Methuen & Co, 1984.
- Dobronić, Lelja. *Uređenje i djelovanje gradske uprave zagrebačkog Gradeca u XVII. stoljeću*. Zagreb: [s. n.], 1949.
- Đurđev, Branislav, Bogo Grafenauer i Jorjo Tadić, ur. *Historija naroda jugoslavije*. Sv. 2. Zagreb: Školska knjiga, 1959.
- Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, s.v. „Cestovni prijevoz“, „Trgovinska privreda“.
- Epstein, Stephan R. „Regional Fairs, Institutional Innovation, and Economic Growth in Late Medieval Europe.“ *The Economic History Review*, vol. 47, no. 3 (1994): 459 – 482.

- Friedrichs, Christopher. *The Early Modern City 1450 – 1750*. London, New York: Longman, 1995.
- Gyimesi, Sandor. „Gospodarsko zaleđe antifeudalnih borba mađarskih trgovišta i njihova veza sa seljačkim pokretima u razdoblju od XVI. do XIX. stoljeća.“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 5, no. 1 (1973): 373 – 379.
- Golec, Boris. „Etnične in jezikovne razmere v mestih in trgih Štajerskega Podravja in Pomurja v stoletjih pred 1800.“ *Podravina*, vol. 3, no. 5 (2004): 107 – 121.
- Herkov, Zlatko. *Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*. Sv. 1. Zagreb: JAZU, 1956.
- _____. *Naše stare mjere i utezi: uvod u teoriju povijesne metrologije i njezina praktična primjena pri proučavanju naše gospodarske povijesti*. Zagreb: Školska knjiga, 1973.
- _____. „Organizacija uprave grada Varaždina i njezin djelokrug od 15. do 18. stoljeća.“ U *Varaždinski zbornik 1181. – 1981.*, ur. Andre Mohorovičić, 219 - 232. Varaždin: JAZU, Skupština općine Varaždin, 1983.
- _____. *Povijest zagrebačke trgovine*. Zagreb: JAZU, 1987.
- Horvat, Rudolf. *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*. Zagreb: AGM, Hrvatska gospodarska komora, 1994.
- Hozjan, Andrej. „Postanak i razvoj poštanske ustanove i ostalih načina prijenosa obavijesti u Sjeverozapadnoj Hrvatskoj od 1500. do 1783.“ U *Pošta sjeverozapadne Hrvatske*, ur. Andrej Hozjan, 33 – 50. Zagreb: Hrvatske pošte, Varaždin: HAZU, 2002.
- Junković, Zvonimir. „Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskog dijalekta: dijakronijska rasprava.“ *Rad JAZU*, 363 (1972): 1 – 272.
- Kamen, Henry. *Early Modern European Society*. London, New York: Routledge, 2000.
- Kelemen, Lidija. „Iz privrednog života hrvatskih i ugarskih trgovišta na primjeru Krapine i Kotoribe prema zapisnicima trgovišta od 1724. do 1804. g.“ Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilište u Zagrebu, 2016.
- Klaić, Nada. „Prilog pitanju postanka slavonskih varoši.“ *Zbornik radova*, knj. 3 (1955): 41 – 60.
- Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata: od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*. Knjiga 5, Četrto doba: Vladanje kraljeva iz porodice Habsburga (1527. – 1740.). Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985.
- Kondres, Dragutin. „Gospodarenje i upravljanje šumama krapinskog područja.“ U *Krapinskih osam stoljeća*, ur. Antun Kozina, 82 – 88. Krapina: Gama grafit, 1998.
- Kozina, Antun. *Krapina i okolica kroz stoljeća*. Krapina: Gradski muzej, 1960.

- Kulischer, Josef. *Opća ekonomska povijest srednjega i novoga vijeka*. Sv. 2 *Novi vijek*. Preveo Miroslav Brandt. Zagreb: Kultura, 1957.
- Kužić, Krešimir. „Zabilježbe o „malom ledenom dobu“ i njegovim posljedicama u hrvatskim krajevima.“ *Povijesni prilozi*, 18 (1999): 373 – 404.
- Leljak, Štefica. „Školstvo.“ U *Krapinskih osam stoljeća*, ur. Antun Kozina, 42 – 61. Krapina: Gama Grafit, 1998.
- Matasović, Josip. „Knez Lenard, kaptoloma zagrebačkoga kramar.“ *Narodna starina*, vol. 12, no. 32 (1933): 187 – 252.
- Mažuranić, Vladimir. *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*. 1. i 2. dio. Zagreb: Informator, 1975.
- Miller, Jaroslaw. *Urban Societies in East-Central Europe, 1500 – 1700*. Aldershot, Burlington: Ashgate, 2008.
- Mumford, Lewis. *Grad u historiji: njegov postanak, njegovo mijenjanje, njegovi izgledi*. Preveo Vladimir Ivir. Zagreb: Naprijed, 1988.
- Munro, John H. „The „New Institutional Economics“ and the Changing Fortunes of Fairs in Medieval and Early Modern Europe: the Textile Trades, Warfare, and Transaction Costs.“ *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 88(1) (2001): 1 – 47.
- Nazor, Ante. „Pregled povijesti organiziranog prijenosa pošte u srednjem vijeku (V. – XV. stoljeće).“ U *Pošta sjeverozapadne Hrvatske*, ur. Andrej Hozjan, 23 – 32. Zagreb: Hrvatske pošte, Varaždin: HAZU, 2002.
- Nicholas, David. *Urban Europe 1100 – 1700*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Ortner, Stjepan. *Povjest gradine i trgovišta Krapine*. Zagreb:[s. n.], 1899.
- Oestreich, Gerhard. *Neostoicism & the Early Modern State*. London i dr.: Cambridge University Press, 1982.
- Petrić, Hrvoje. „Prilog poznavanju srednjovjekovnih puteva u središnjoj Hrvatskoj.“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 16, no. 1 (1993): 17 – 26.
- _____. *Koprivnica u 17. stoljeću: okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu*. Samobor: Meridijani, 2005.
- _____. „Samobor u ranome novom vijeku.“ U *Samobor – zemljopisno – povijesna monografija*, knjiga 1, ur. Dragutin Feletar, 237 – 323. Samobor: Meridijani, 2011.

- _____. „Stoljeće oporavka i napretka.“ U *Povijest grada Zagreba*, knjiga 1, *Od prethistorije do 1918.*, ur. Ivo Goldstein, Slavko Goldstein, 154 – 199. Zagreb: Novi liber, 2012.
- _____. *Pogranična društva i okoliš: Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*. Samobor, Zagreb: Meridijani, Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, 2012.
- Potrebica, Filip. „Pregled povijesti trgovišta Jastrebarsko od 13. stoljeća do 1848.“ U *Jastrebarsko : 1249. - 1999. : 750 godina grada*, ur. Filip Potrebica i Krunoslav Matešić, 91 – 125. Jastrebarsko: Poglavarstvo grada Jastrebarsko, 2001.
- Simoniti, Vasko, Peter Štih i Peter Vodopivec. *A Slovene History, Society – Politics – Culture*. Preveo na engleski Paul Townend. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2008. <http://sistory.si/publikacije/pdf/zgodovina/Slovenska--zgodovina-ENG.pdf>. (25. 10. 2016.)
- Simoniti Vasko i Peter Štih. *Slovenska povijest do prosvjetiteljstva*. Prevela Anamarija Paljetak. Zagreb: Matica hrvatska, 2004.
- Szabo, Agneza. „Povijesna vrela o razvoju grada Krapine.“ U *Krapina – grad povijesti i kulture*, ur. Agneza Szabo, 32 – 40. Krapina: Grad Krapina, 2004.
- Szabo, Gjuro. „Spomenici kotara Krapina i Zlatar.“ *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 13/1 (1914): 103 – 204.
- Šojat, Antun. *Kratki navuk jezičnice horvatske: jezik stare kajkavske književnosti*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2009.
- Van Krieken, Robert. „Social discipline and state formation: Weber and Oestreich on the historical sociology of subjectivity.“ *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 17(1) (1990): 3 – 28.
- Violich, Francis. *The Bridge to Dalmatia. A Search for the Meaning of Place*. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 1997.
- Völker-Rasor, Anette, ur. *Rani novi vijek*. Prevele Milka Car Prijić i Vlasta Švoger. Zagreb: Golden marketing-tehnička knjiga, 2016.
- Vresk, Milan. *Grad i urbanizacija: osnove urbane geografije*. Zagreb: Školska knjiga, 2002.
- Vučetić, Ratko. „Prostorni razvoj srednjovjekovne Krapine.“ *Rad Instituta povijesti umjetnosti*, 24 (2000): 7 – 22.
- _____. „Urbani razvoj Krapine.“ U *Krapina – grad povijesti i kulture*, ur. Agneza Szabo, 88 – 101. Krapina: Grad Krapina, 2004.

Weber, Max. „The Nature of the City.“ U *Classic Essays on the Culture of the Cities*, ur. Richard Sennett, 23 – 46. New Jersey: Prentice Hall Inc., 1969.

Wallerstein, Immanuel. *Suvremeni svjetski sistem*. Preveo Janko Parvić. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost, 1986.